شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى

مارت 1981

3-سان

(№ 24)

گېزىت 1979-يىل ئاپرېلدىن ئېتىبارەن چىقماقتا.

ھەر ئايدا بىر قېتىم چىقىدىغان خەلقئارا ئۇيغۇر ۋە تەنقىدىي گېزىتى

شەرقىي تۈركىستان بىزنىڭ مۇقەددەس زېمىنىمىز، بۈيۈك پەخرىمىز ۋە مەڭگۈ ئۆچمەس ئەۋزىمىز. بىز ئۇنى قەدىرلەيلى. بىر دەقىقىمۇ يادىمىزدىن چىقارمايلى. ئۇنىڭ ئەركىن-ئازادە ئۇلۇق مۇستەقىللىقى يولىدا ئىخلاسمەن ئەمەلىيەتچىلىرىگە ئايلىنىپ ئاقچە چىلىشايلى!

غازىيانە ۋە قەھرىمانانە قومۇل ئىنقىلابىغا 50 يىل!

شۇ كۈنلەردە شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ساپ مىللىي كۈرىشى - قومۇل ئىنقىلابىنىڭ مۇقەددەس ئىسمى تۇغۇلۇپ بىر يىل ئاپرىل ئىنقىلابى، دەپ ئاتالغان ... خەلقىمىز كۆزنى بىلەن ئىشلىتىپ كەلگەن ئىدى. «شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» بۈيۈك ئىنقىلاپ مۇقەددىمىسى تۈزۈلگەنلىكىنىڭ ھەقىقىي كۈنى نوم قەھرىمانلارنىڭ مارتتا نىشانلاشنى بىرىنچى بولۇپ ئەنە ئەبەدىي قىلىدۇ. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئوقۇرمەنلەرنى مەخسۇس ماقالە بىلەن تەبرىكلەيدۇ.

تەھرىرات

شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئىنقىلابىي تارىخىدا 1931 - 1941 - يىللىرى ئارىسىدا ئومۇر سۈرگەن ئىككى ھۆكۈمەت، يەنى ئۇنىڭ ھامان ئارىپ دەۋرىنى يارىتقان بۈيۈك قومۇل ئىنقىلابىغا شۇ يىل مارتتا توغرى 50 يىل توشىدۇ. بۇ ئىنقىلاپ 1931 - يىلنىڭ بېشىدا شۇ چاغدىكى خىتاي ئىستىبدادى جىن شۇرىننىڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى قومۇل ۋە ئەتراپىدىكى رايونلاردىكى تەربىيەنى باشلانغان بىرىنچى زامانىۋىي مىللىي ئىنقىلاپ ئىدى. قومۇل غازىلىرى ئۆتكۈزگەن ئۇزۇن يىللىق خىتاي باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇزۇن يىللىق ئەنە شۇنداق مىللىي كۈرەشلىرى نەتىجىسى بولغانلىقىنى ئىپادىلەشتۈرگەن ئىدى.

مەلۇمكى، قومۇلدا خىتاي بېرە روس شاھزادىسى ۋاڭ ھۆكۈم سۈرگەن 1900-1907-يىللىرى خەلقنى بېشىغا ئېغىر سېلىقلىرىنى چۈشۈرۈپ، ئاھالىنى قاتتىق قىينىغان ئىدى. بۇ زۇلۇمغا قارشى شەھەردىن چىققان مۇللا روزى، تۆمۈر خوجا (ئۆزى خوجا دەپمۇ ئاتالغان)، دېھقانلار ئارىلىق ئوت يۈرەك ئادەملىك كىشىلەر رەھبەرلىكىدە، ئۇلار قومۇل خەلقىنى ئىسيان كۆتۈرۈلۈشكە دەۋەت قىلىدۇ. ئۇلار ئېيتىپ خورلانغان قومۇل خەلقىنى بىرلا ھۇجۇم قىلىپ ئۆز ئەتراپىغا توپلاپ، ئۇلارنى قوراللىق ئېلىپ چىلىشقا چىقىدۇ. ئارىدا كۆپلىگەن قويان-قولتۇق ئۇرۇشلىرى بولۇپ، ۋاڭ ئوردىسى قورقۇپ، مىرزا ئىسمى ئىبلىسنى، بۇ مىرزا ئىسمى 9 ئاي داۋام قىلىدۇ. بۇ ئارىدا تۆمۈر يان، يېڭى ئىلاۋە لىكە خىتاي چېرىكلىرى بىرىنچى قېتىم كېلىپ ھۇجۇم قىلىپ كۆرسىتىپ نەتىجە چىقمىغان ئىدى. چۈنكى خىتاي ۋە ھاكىملارغا قارشى ئوت ئاچقان قومۇللۇق ئۇيغۇرلار ...

(غازى خوجا نىياز ھاجىم)

مەرىپەتپەرۋەر ھوجىمنى قەيسەرلىك بىلەن قايتا دەرغادا ئىدى. ئوردا خوجۇق، نەتىجىدە ئاچارچىلىق پەيدا بولدى. بۇ تۇنگان بىر شىكەستە يېگەن مەخسۇت ۋاڭ قوزغىلاڭچىلار بىلەن كېلىشىم تۈزۈشكە مەجبۇر بولدى. نەتىجىدە ئىلگىرى ئارىدا مىللىيەت ئەمگەك، يەرلىك ۋە ئەدەۋەتلىك قارشى تۇرۇش مادالىق توختام تۈزۈلۈپ، ئىنقىلاب چېكى رىلىك ئەلگىچە يارىشا ئاتىغا ئۆرۈلدى.

ئەمما ئۇ توختام ئاتىغا ئۇيۇلغى بىلەن ئۆمرى ئۇزۇن بولمىدى. شاھ مەخسۇت ھېيلىگەر خىتاي ئىستېلىرىنىڭ كۈرۈشتۈرۈشى بىلەن قوزغىلاڭ جەمئىيەت كۆپ ئۆتمەي ئىسيان رەھبىرى مۇللا رازى باشلىق يەتتە رەھبەرنى ئۆلتۈرۈپ، چارە مەشلى ھاجى دېگەن موزدوز باشلىق 200 گە يېقىن قەيسەرلەرنى نومتېپىغا پالاپ ۋە ... قالغان قوزغىلاڭچىلارنى، خوتەندىن تەرەپلەرگە قېچىپ ئۈزۈپ يىدى. توختام ئاشكارا سوغا ئاشلاندى.

لېكىن بۇ توختام ئاشكارا سوغا ئاشلانغىنى بىلەن ئۇنىڭدىكى قانۇنىي تەلەپلىرى سودا تېپىپ كەتمەيدۇ. مۇشۇ قوزغىلاڭنىڭ ئىنقىلابىي ۋارىسلىرىنى بىر دەسسى تۆمۈر خەلىپە ئىسمائىل ئىنقىلابىچى 1917- يىلى ئاشۇ توختامنىڭ ئەمەلگە ئاشمايۋاتقان مەخسەتلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ۋاڭ ۋە خىتايلارغا قارشى خەلقنى كۆتۈرۈپ، مەچۈلۈك غەلىبىلەرنى ئېرىشىدۇ.

ۋەلىكىن بۇ ئاغ سادىسى تۆمۈر خەلىپە شۇ ۋاقىتتىكى ئۆزىدە ئاللىقاچان قېچىپ كەتكەن ئىدى. چۈنكى باشتا ئۇنىڭ بىلەن ئىچكىرىدىن يېڭى چىققان خۇلق - لوپى دېگەن خىتاي ئەمەلدارى بىرىنچى قېتىم ئۇرۇشتۇرۇپ ئاللىغانىنى لىيىن ئاللىقاچان ئۆلتۈرۈپ، قومۇل جاسا قىلغىنى (مۇستەقىل خەلق بىر يىل ئۆزىنى بىلەن خەلىپەنى ئۇزۇن مۇددەتكە ئېلىپ بېرىشقان ئىدى. تۆمۈر خەلىپە 1915- يىلى ئۆز ئادىمى ئاغارغىسىلىك تېرىك كۆمۈلدى.

ئەلۋەتتە، تۆمۈر خەلىپىنىڭ قوزغىلاڭچىلىرى تېخى قوللىرىدىكى قوراللىرىنى خىتايلارغا تاپشۇرمىغان ئىدى. بۇنىڭ ئۆزى يەنە بىر يېڭى قوزغىلاڭنىڭ بېشارىتى ئىدى. بۇنى چۈشەنگەن قومۇل ھەربىي ئىشتابىنىڭ باشلىقى لىيۇ-سى جاڭ دېگەن كىشى 1930 - يىلى كۈزدە خەلقنىڭ قوللىرىدىكى قوراللارنى تارتىۋېلىش ئىشلىشى مەقسىتىدە ئاخىلغالىنىڭ شەھەرنى ئاشلىق ئىشلىشىگە كېلىدۇ. بۇ ھال ئاخلىقلارنى كۆتۈرۈلگەن ئاھالىنى چوڭ دەرگە بولدى. شۇ چاغدا بۇنى چايسان ھەل قىلىشقا مەخسۇس تەلتۈكۈز دېگەن پەرزەندىكى ئاخىلغا رىڭ باشلىقى سالاھىدىن ئىسمىلىك كىشى شەھەرگە كېلىپ، لىيۇ-سى جاڭ بىلەن كېلىشىم قىلىشقا ئوتتۇرىغا قويۇپ كۆرسەتتى. بىراق بۇ ئۇرۇنۇشنىڭ نەتىجە چىقمايدۇ. دەل مۇشۇ چاغدا تومتېغى دېگەن بىر خىتاي ئەمەلدارى بىر ئۇيغۇر قىزىنى خوتۇنلۇققا زورلىشى نەتىجىسىدە ئۇ ئۆلتۈرۈلۈپ ۋە قەچقان ئىدى. بۇنى ئاڭلىغان سالدىرغا شۇ كېچىسى قوزغىلىپ، بىرىپ نومىلىقلار بىلەن بىرلىشىدۇ. بۇ قوزغىلاڭنىڭ ئاغ يالقىنى بولۇپ، ھەممە بىلەن ئۇنى ئۇشۇپ دالاڭ چىقىپ كەلگەن 51 ياشلىق خوجا نىياز ھاجىم كېلىپ قوشۇلىدۇ ۋە بۇ ئۇن قوزغىلاڭچىلارنى بىرلەشتۈرىدۇ. 1931- يىلى مارتتا بۇ چوڭ قوشۇن بىلەن لىيۇ-سى جاڭ چېرىكلىرى ئارىسىدا بىرىنچى قېتىم رەسمىي ئۇرۇش بولۇپ، خوجا نىياز ھاجىم چوڭ غەلىبىگە مۇشەررەپ بولىدۇ. مانا مۇشۇ غەلىبە مەشھۇر قومۇل ئىنقىلابى دېگەن نامنى كۆتۈرۈپ چىقىدۇ.

بۇ خەۋەر دەرھال پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان بويلاپ ناھايىتى چاپسان يېيىلىپ كەتتى. ئۇنى بىرىنچى بولۇپ ئاڭلىغان ئۇيغۇرلار ...

(داۋامى 4- بەتتە)

شاھنامە تۈركى

بىز ئۇيغۇر!

(بېشى ئۆتكەن سانلاردا)

ئەللىك ئاخىرقى ئۇيغۇر دۆلىتى

(تۆتىنچى لەۋھە)

كۆپلىگەن تارىخچىلار ئاخىرقى ئۇيغۇر دۆلەتلىرىنى شەرقىي تۈركىستاننىڭ خىتاي باسقۇنچىلىرى تەرىپىدىن بېسىپ ئېلىنىشى تارىخىنى XVIII-ئەسىرنىڭ 60-يىللىرىغا قارىتا ئىشىتۇرۇپ، ئارىدىكى مۇساپىنى 200 يىلغا سوزۇپ كۆرسىتىپ كەلمەكتە. بۇنىڭ نەتىجىسى ئاخىرقى ئۇيغۇر دۆلىتى خۇسۇسىدىكى مەسىلە مۇجمەللىشىپ، بۈيۈك-بۈيۈك مىللىي ئۆزگىچىلىكلەر ۋە مىللىي پەخىرلەرنى ئۇنتۇلدۇرۇپ، خىتاي ۋە ھىندى ئاپەتلىرىنىڭ ۋەتىنىمىزنى بېسىپ ئېلىشى ۋاقىت ئىشارى بىلەن ئۇلارنىڭ پايدىسىغا قانۇنلاشتۇرۇپ بېرىلمەكتە. بۇنىڭ بىلەن ھازىرقى خىتاي سىياسەتچىلىرى جۇڭگونىڭ ... ئېلىپ، بەزى خەلقئارا گۇناھكارلارنى... مىللەتلەرنى مىللەت ئىلەرنىڭ بېسىپ ئېلىنىش جەريانى 400 يىلنى ئېلىپ كەتسە ئۇلارنىڭ دۇشمەنلىرى سورالمايدۇ ۋە - دېگەنگە ئوخشاش، ئۇلارغا ئايلاندۇرۇشقا ئىرىشماقتا. ئۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئۇ ۋە ئەنە بۇ خاتا ئالدامچىلىقنى ئېچىپ، بۇ تارىخنىڭ ھەقىقىتىنى يورۇتۇپ ئۆتمەكچىمىز.

شەرقىي تۈركىستانغا خىتايلارنىڭ كېلىشى، ئۇلارنىڭ قارشى قەھرىمان ئەجدادلىرىمىزنىڭ دەل ۋاقتىدا ئىنقىلابى كۆرەشلىرىدىن جاۋاب بېرىشى ۋە ئاخىر ئۆلۈمدۇر ۋە ئىنىمىزنىڭ خىتاي مۇستەملىكىچى ئاپېتلىرى تەرىپىدىن بېسىپ ئېلىنىشى - بۇ ئىككى تارىخىي باسقۇچقا بۆلۈنىدۇ.

بىرىنچى باسقۇچ: خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا دەسلەپ كېلىپ، بويۇندىكى ھەربىي ئىنچىكى تارىخىي - قارشىلىقلىرىنى باشلىنىپ ۋە ئىنىمىزنى بىرىنچى قېتىم بېسىپ ئېلىش جەريانى بولۇپ، بۇ جەريان ئۇلار بېسىپ ئېلىشقا يېقىن قەھرىمان ئۇچتۇرپان خەلقىنىڭ قوزغىلىشى ئىلەن بۇ يەرنى مىللىي ئازادلىق كۆرەشنى يالقۇنى بىلەن بەرباد بولغان ئىدى. ھالبۇكى، جەسۇر ئۇچتۇرپان خەلقىنىڭ بۇ كۆتۈرۈلۈشى بۈتۈن ۋەتەن ئەھلىمىزگە چاقماق تېزلىكىدە تەسىر قىلىپ، 100 يىل ئىچىدە خىتاي ۋەھشىلىرىگە قارشى 400 قېتىمغا يېقىن مىللىي ئازادلىق كۆرەشلىرى بەرپا قىلىنغان ئىدى. ئەتنى يوقىتىش مەسىلىق يولىدا ئېلىپ بېرىلغان مانا بۇ ناچار مىللىي ئازادلىق كۆرەشلىرىنى ئەن ئالغان خىتاي تارىخچىلىرى شۇنىڭ ئۈچۈن؛ «مەر ئۈچ ئايدا بىر قوزغىلاڭ بولغان ئىدى» - دەپ ئېتىراپ قىلغان ئىدى. دېمەك، بۇ بىرىنچى باسقۇچتا بويسۇنماس شەرقىي تۈركىستان خەلقى خىتاي ۋەھشىي ئاپېتلىرىگە زادىلا بويسۇنۇپ كەلمىگەن ئىدى.

مۇشۇ سەۋەبلىك بۇ باسقۇچتا مۇنقەرز بولۇشقا دۇچار بولغان خوجاجاھان ئەرشى دۆلىتى (1720-1757) شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئاخىرقى دۆلىتى بولۇپ تۇتۇلىدۇ تارىخقا ئاتىدۇر.

داۋامى بار

بۈيۈك مەدەنىي مىراسلىرىمىزنى قورقماي ئاچايلى ۋە بۇزماي پايدىلىنايلى!

شائىر نىزامىدىن خاموشىنىڭ «شاھنامە تۈركى»سىنى تاماملىغىنىغا 230 يىل

شەرقىي تۈركىستان تارىخىدا «خوجاجاھان» دۆلىتى (1720-1757) دەپ ئاتالغان ئۇيغۇر دۆلىتى دەۋرىدە ئاقسۇ ۋىلايىتىگە ۋالىي بولۇپ، ئۇلار مەرىپەت ئىلىمى ئىشلىرىنى ئىشلىگەن ياش شائىر خاموشىنىڭ ئەزەلدە قويغان ئىسمى نىزامىدىن، ئۇ مەزكۇر دۆلەت باشلىقى شائىر خوجاجاھان ئەرشىنىڭ ئىنىسى ئىدى. ئەخمەن 1726-يىللىرى ياركەندە شەھىرىدە تۇغۇلۇپ ئۆز بىلىمىنى شۇ شەھەردىكى «ئالتۇن دەرۋازا» مەدرىسىدە ئالغان ئىدى. ئۇ ئۇلۇغ مەرىپەتپەرۋەر ئىدى. ئۇنىڭ ئۆز تەخەللۇسىنى «خاموشى» دەپ قويۇشى مۇشۇ مۇھىملىقى بىلەن ئىدى.

تارىخچى مۇھەممەت سادىق قەشقەرىنىڭ يېزىشىچە بۇ دەۋردە شەرقىي تۈركىستاندا مەشھۇر خۇراسان - ھېرات مەدەنىيىتى كەبى بۈيۈك بىر مەدەنىي ھايات بەرقارار بولغان ئىدى. مۇشۇ ھاياتنىڭ نەتىجىسى خاموشى ھەم شېئىرىي دىۋان تۈزۈپ، 1751-يىلى جاھاننىڭ ئىسمىگە ئاتاپ ئابۇلقاسىم فىردەۋسىنىڭ «شاھنامىسى»نى نەسرىي يول بىلەن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلدى. ئۇنىڭ بۇ ئەمگىكى XIX-ئەسىردە قەشقەر، يەكەن شەھەرلىرىدە تارقىلىپ، بىرنەچچە قېتىم تاشباسمىدا بېسىلىپ كەڭ تارقالغان ئىدى. بۇنىڭ نەتىجىسى ئۇنىڭ ئەمگىكىنى ئىجادىي پايدىلانغان قازاق مەرىپەتچىسى ئۇۋاز مولا ئىسىملىك كىشى XIX-ئەسىردە بۇخارا شەھىرىدە ئوقۇۋاتقان چېغىدا بۇ «شاھنامە تۈركى»نى قازاق تىلىغا شەرھىلىدى.

خاموشى بۇ ئەمگىكىنىڭ مۇقەددىمىسىدە ئۆز ئىشىنى تۆۋەندىكىچە شەرھىلەيدۇ:

تامام ئەيلىدىم مەن بۇ شاھنامىنى،
زالىپ تىلگە ئەنبەرنى - خامەنى.
كى تارىخ ئىلىپ لە بىزى تارىخ بىلە،
يىلى ماي مىڭ ئەدەدى مۇھەررەم ئۇنى.
كۆڭۈل بۇ خىيالە تەن ئۇزەلگەن خىرەد،
كى ئەھلى خىرەد ئەيب قىلماڭ مېنى.

بىز نىزامىدىن خاموشىنىڭ بۇنىڭدىن باشقا يەنە بەزى غەزەللىرىنى ئۇچراتتۇق. مەرھۇم 1757-يىلى 29 يېشىدا غۇلجا شەھىرىدە ۋاپات بولدى. ئۇيغۇر خەلقى شائىرنىڭ بۇ «شاھنامە»، ئۇستىدىكى چولاق ئەمگىكىنى ئەسلەپ تۇرىدىكەن. ئۇنىڭ بىلەن ھەرقاچان پەخىرلىنىدۇ.

جۇزئەتى

ئانا

نىزامىدىن خاموشى.

چىقتى كەلگۈن كىمىيان بولدى قىيامەت ھەي-ھەي،
ئانا مۇسنى، ئانا قەددى، ئانا قامەت ھەي-ھەي
قاشى مېھرابىنى كۆرگەچ ئاڭا قىلدىم سەجدە،
ئانا زۇلفى، ئانا تەقۋا، ئانا تاقەت ھەي-ھەي.
ئول زاماننىڭ سالىبىگە شەرەپ بولدۇم،
ئانا ۋاقىت، ئانا پۇرسەت، ئانا ساتتەت ھەي-ھەي.
كۆزى مىرژگانى ئىلە خۇنرىزلىق ئەيلەر دائىم،
ئانا خەنجەر، ئانا «قەتل»، ئانا «ئايەت» ھەي-ھەي.
يۈزى دىلنى ئورتەكىنى جانىڭنى ھەم ئالدى ئىشقى،
ئانا «زۇلۇم»، ئانا «كۆرۈم»، ئانا «غارەت» ھەي-ھەي.
تا بۇ دەم سۆز شىنى ھەجرىنى تەخمۇل قىلدىم،
ئانا تەمكىن، ئانا سەبر، ئانا تاقەت ھەي-ھەي.
سەركويىدا ئېيتىشىنىڭ ھەممەدىن بولدى خاموشى،
ئانا بەزمە، ئانا «لەيشوە»، ئانا «راھەت» ھەي-ھەي!

خىتاي مۇستەملىكچىلىرىنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان مىللىي سىياسەتلىرىنى ئاچىپ تاشلاپ مىللىتىمىزنى ئۆزىنىڭ ئاساسىي ئەھدىگە قوزغاتۇلۇق!

يۇسۇپ ئاچىن قەشقەرى

(ئاخىرى. (بېشى 1980 - يىل 11 - 12 - ۋە 1981 - يىل 1 - 2 - سانلاردا)

ئەندى بىز ئاخىرىدا خىتاي ھېيلىگەرلىرىنىڭ يۇقىرىدا ئېيتىلغان بىردانە يالغان سىياسەتلىرىنى پۈركەپ كەلگەن تۆت تۈرلۈك «نەزەرىيىلىرى» ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتەيلى.

بىرىنچى «نەزەرىيە» — خىتاي فاشىستلىرى ھەردائىم ئۆزىنىڭ چوڭ مىللەتچىلىك غايىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن «مىللىي مەسىلە ماھىيەتتە سىنىپىي مەسىلە» — دەپ سىنىپنى مىللەتتىن ئۈستۈن قويۇپ، خىتاي بولمىغان مىللەتلەرنى ھامان سىنىپىي كۈرەش يولى بىلەن بېسىقتۇرۇپ يا يوقىتىۋېتىپ كەلدى. ئۆز مىللىتىنى باشقا مىللەتنىڭ تاجاۋۇزىدىن ساقلاش ئىشى بولسا مىللىي مەسىلىنى سىنىپىي مەسىلىدىن ئۈستۈن قويۇپ ئۆز مىللىي مەنپەئەتىنى قوغداپ كەلدى. مەسىلەن، كەسكىن ئىككى چوڭ سىنىپقا بۆلۈنۈپ بىر-بىرى بىلەن يەردە يوقىتىشىپ كەلگەن، قىزىل قوشۇن، ماۋ بىلەن ئۇنىڭ گومىنداڭ تەرىپىدىن ئەشەددىي بيۇروكرات كاپىتالىست دەپ ئاتىلىپ كەلگەن جاڭكەيشىلەر ياپونغا قارشى مىللىي كۈرەش ئىشلىرىدە موشۇ نەزەرىيە بويىچە ئىتتىپاق قىلىشىپ، مىللىي مەنپەئەتنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇشقان ئىدى. شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابچىلىرى 1944 - يىلى گومىنداڭغا قارشى مىللىي ئازادلىق كۈرىشىنى باشلىغاندا دەل موشۇ ئومۇمىي قائىدە بويىچە پۈتۈن سىنىپلار بىرلىشىپ، گومىنداڭنى يېڭىپ ئىنقىلابىي شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنى قۇردى. ئەمما بۇ — بىرىنچە مۇتلەق ئۇ خىتايلارنىڭ بۇنىڭكى تارىخىي ئۇتتۇرۇشىنىڭ ئاقىۋىتى بۇ — بىرىنچە ئاماننى ئوخشىمىدى. شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابچىلىرى ھېچ بىر شەرتسىز ماۋچىلار بىلەن بىرلىشىپ ئىسلام خوجىدى موشۇ مەسىلە ئۈستىدە خىتايلارنى بىرىنچى كا چىتىنى يېدى. يەنى، ماۋچىلار بىز شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابچىلىرىنى «مەسىلە رەسمىي ئىنقىلاب قىلمىدىڭلار» دەپ سىنىپ كۆرىشىگە ئايلاندۇرۇپ، قىلماي پۈتۈن بۇرژۇئا ۋە پومېشچىكلار سىنىپى بىلەن بىرلىشىپ كەتتىڭلار... دەپ 1960 - يىلى بىلەن ئەكسىل ھەرىكەتچىلەرنى ئازايتىش» دېگەن بىرىنچى ھەرىكەتتە ئويغۇن ئىنقىلابچى زىيالىيلىرىمىزنى جازالىدى. ھەتتا ئۇلار بىلەن خەلق بىرلىكى «نەزەرىيىسى» 1960 - يىلى ھەقىقىي تارقاتقان «شىنجاڭ تارىخى» ئوچۇق يېزىپ، ھازىر ھەممە تۈرلۈم «نەزەرىيە» ئەمەلگە ئاشۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ.

بىز بۇ مەسىلە ئۈستىدە شۇ بىر ئومۇمىي ھەقىقەتنى ئالاھىدە ئېيتىپ ئۆتىمىزكى، «مىللىي مەسىلە ماھىيەتتە سىنىپىي مەسىلە» بولماي، سىنىپىي مەسىلە ماھىيەتتە مىللىي مەسىلىدۇر. چۈنكى مىللەتتىن ئايرىلغان ياكى يوقىرى سىنىپ بولمايدۇ. سىنىپ بىر مىللەتنىڭ ئىچىكى ئىشى. بىز بۇ خۇسۇستا يەنە خىتاي ھېيلىگەرلىرى ئالدىدا ئالدىنى كەلگەنمىز، خالاس.

ئىككىنچى «نەزەرىيە» — «گويا مىللىي مەسىلە، خەلق ئىچىدىكى زىددىيەت ئەكس ئەتتۈرۈلگەن كۆرەش» ؟! بۇ ھەممىگە ئايان فاشىست ماۋنىڭ «نەزەرىيىسى» بولۇپ، ئۇ بۇ «نەزەرىيە» بىلەن كۆپ مىللەتلەردىكى شايەنكى ئەللەردىكى مىللىي مەسىلىلەرنى بىر مىللەت ھۆكۈمرانلىقىدىكى ئەنە شۇ ئەللەرنىڭ خەلقى ئىچىدىكى ئىچكى ئىش قاتارىغا سېلىپ قويغان. ھالبۇكى، ماۋ بويىچە خىتايدا يەتتە بىرلا مىللەت بار، ئۇ خىتاي. باشقا مىللەتلەر موشۇ خىتايلار قاتارىدا خىتاي ھۆكۈمدارلىرىنىڭ ھەرقانداق ئىچكى ئەر ئۈچۈنگە بويسۇنۇشى كېرەك دەيدۇ. ئۇنىڭ مىللىي «يۇنالىرى» يەرلىك ئاپتونومىيە ئۆزىنى ئىدارە قىلىپ ئەقەللىي مىللىي مۇختارىيەتنى رەت قىلىپ كېلىشى موشۇ «نەزەرىيىنىڭ» مېۋىسى.

بىز ماۋ مەفكۇرىسى ئاتالمىش بۇ «نەزەرىيە» بىر چوڭ مىللىي ئىچىدە ئەشەددىي ئارمىللەتچىلىك «نەزەرىيىسى» دەپ قارايمىز. ئۇنداق قاراشىمىزنىڭ سەۋەبى شۇكى، قانداق بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر ئىككى مىللەت ئارىسىدىكى مەسىلە ھېچ قاچان بىر مىللەتنىڭ ئىچكى زىددىيىتى بولماي، ئۇ ھەرقاچان خەلقئارا مەسىلە بولۇپ كەلدى. چۈنانچە مۇئەييەن شەرت — شارائىتتا ئىككى مىللەت ئارىسىدىكى مىللىي ئىمتىيازغا ئىگە بولۇشى شەرت. بولۇپمۇ شەرقىي تۈركىستاندەك غايەت ئېنىق مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە مىللىي رايونلار ماۋچىلار قەيەر ئۆزگىچە ئىنچىكە بەندە قىلسىمۇ شەرتسىز مىللىي مۇستەقىل بولۇشى شەرت. بۇ كە بېزىلگەن مىللىي شەرتلەر ئىگە بولۇپ تۇرۇپ، باشقا ماۋنىڭ «خەلق ئىچىدىكى زىددىيەت» دەك ئادەمكا ئىچىدىكى بۇيىنىنى قىسىپ كەلگەن شەرقىي تۈركىستاننىڭ مىللىي رەھبەرلىرى ئەندى ئۆزلىرىنىڭ بۇ «ئاياق» نىڭغا قاتتىق نەفرەتلىنىشلىرى لازىم.

ئۈچۈنچى «نەزەرىيە» — خىتاي ھېيلىگەرلىرى ھەر بىر ئۆلكە ...

... ئوتتۇرىدا، يا بولمىسا، «كۆرەشنى» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن بېسىقتۇرۇش ھەرىكەتلىرىنى باشلىغاندا ئۇنى مىللىي رايونلارغا مۇناسىپ يا نامۇناسىپ بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر ھەممە يەردە ئوخشاش ھالدا ئىجرا قىلدۇرۇپ كەلدى. بىزنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنىڭ پادىشالىرىنىڭ «ھەر بىر مەملىكەت ئىچىدە بولىدىغان چوڭ - كىچىك ھادىسىلەرگە شۇ مەملىكەتنىڭ ھەممە چوڭ - كىچىك يەرلىرى ئوخشاش ئاتلىنىدۇ...» — دېگەن «نەزەرىيىسى» نىشان قىلىپ، شەرقىي تۈركىستانغا ھېچ بىر ئالاھىدىلىك يوق، «كۆلىگى - مۇكىزدا» لەرگە قارشى ھەرىكەت، دېگەن ھەرىكەت بىلەن شەرقىي تۈركىستانلىقلارنى جازالاپ كەلدى. «كۆلىگى - مۇكىزدا» رىگىم شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى ئۇلارنى بىلمەيدۇ، بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ مەپكۇرىسى شەرقىي تۈركىستانلىقلار قوبۇل قىلالمىغان ھەمگە ئۇلار تىنى، «كۆلىگى - مۇكىزدا» رەسمى دېگەن بىر ئۆزۈن ياشىغان مەشھۇر خىتاي ئەقىدىچىلىرى بولسىمۇ شەرقىي تۈركىستانلىقلار ئۇلارنى بىلمەيتتى. سەۋەبى، ئۇلار رايونغان دەۋر خىتاي ئاپىلىرى دەۋرىدە جىلغا ئاقىپ بىلىپ، ئۇلارنىڭ ئۆيغۇرلارنىڭ مەجمۇئەسىنى مۇئەييەن قىلىشقا ئىمكانىيەت بەرمىگەن ئىدى. بۇ دەرىجىدە دەۋرىدە شەرقىي تۈركىستانغا «كۆلىگى - مۇكىزدا» ئەلئاتلارنىڭ تارقىلىشى تېخى ھېچ مۇمكىن بولمىدى. چۈنكى ئۇلارنىڭ بۇ دەۋرىدە خىتايغا تارقاتقۇچىلار دەپ ھېسابلىغان شەرقىي تۈركىستانلىقلار ئۇلارنى خىتايلار دىنى ئۇتلۇق ھېسابلاتتى. X - ئەسىردە ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىپ، ئەرەپ مەدەنىيىتى ئۆزلەشتۈرۈشكە باشلىغان شەرقىي تۈركىستانلىقلار «كۆلىگى - مۇكىزدا» لارنى تېخىمۇ بىلگىنى يوق. سەۋەبى، ئىسلام ئەقىدىچىلىرى بىلەن «كۆلىگى» ئەقىدىسى ئۆتۈشمەيدىغان ئىدى. دېمەك، يوقىرىدىكى سەۋەبلەر تۈپەيلى «كۆلىگى - مۇكىزدا» رنىڭ ھەرقانداق ئالاھىدىلىكى شەرقىي تۈركىستاندا ئىللىگىرى كىيىن مەلۇم بولمىغان ئىدى.

ئاندىن بولسا خىتايلارنىڭ شەرقىي تۈركىستانلىقلار ئۈچۈن ھېچ قانداق مۇناسىۋىتى يوق «كۆلىگى - مۇكىزدا» رنى تەنقىد قىلىش شەرقىي تۈركىستاندا كۆچ ھەرىكەت ئېلىپ بېرىشتىكى مەقسىتى نېمە؟ بۇ مەقسەت شۇكى، خىتايلار ئۆز ئۈچۈن، سىنىپىي كۈرەش، باشلانغان 60 - يىللاردىن بويان ئۆزى يا قىلىدىغان ئىنقىلابنى چىقىپ قالغان «كۆلىگى - مۇكىزدا» رنى ئۆز ياشلىرىنىڭ ئېسىگە سېلىپ ئەسەرلىرىنى تەنقىد قىلىش بولسا، باشقا مىللەت ئىچىدە ئۆز دىنىنى كۆپلىگەن تىۋاتىرلاردا بېسىپ تارقىتىپ كەلگەن «كۆلىگى - مۇكىزدا» ئەسەرلىرىنىڭ بىردىن بىر ئىمكانىيىتى بولۇپ، شۇ باھانە باشقا مىللەتلەرنىڭ تېخى ھېچ يەردە ئەمەس قىلىنمىغان يىغىن ئەسەرلىرىنى كۆيدۈرۈپ يوقۇتىۋېتىش ئىدى. بۇ ھەرىكەت ئىشنىڭ ئەتىجىسى دەل موشۇ خىتايلار كۈتكەندەك بولدى. بىچىن، شاخسىلەردە «كۆلىگى» ئەسەرلىرى، «كۈيە ئۈرۈلگەن» ئەدەبىي ۋە تۇرمۇشنىڭ يېڭى جىلتلىرى بېسىلىپ، «كۆلىگى» نىڭ ئوقۇلغان كۆئۈللىرى ئۆتكۈزۈلدى. قەشقەردە خوتەن ۋە باشقا ئۇيغۇر شەھەرلىرىدە بۇ ھەرىكەت تۈپەيلى كۈيە ئۈرۈلگەن مىڭلىغان ئۇيغۇرچە ئەسەرلەرنىڭ قوليازمىلىرى شۇلارنىڭ بىرىچە مەڭگۈ كۆيۈپ كەتتى.

ئاخىرقى تۆرتىنچى «نەزەرىيە» — «فاشىست ماۋنىڭ ھەممىنى ئىسلاھ قىلىش ۋە ھەر رايونلار: «تېخى بولمىغان، ئىنتىياق بولۇش» نەزەرىيىسى. بۇ ئۇز - ئۆزىدىنى چۈشەندۈرۈشلىكى، خىتاي بولمىغان ھەممە مىللەتلەر ھېچ بىرى گەپ قىلماي، ئۆز نىقماي خىتاي باشلىقلىرى نېمە دېسە شۇنىڭغا باش ئېگىپ جىم تۇرۇشى، دېگەن سۆز. بۇ خۇددى III - ئەسىردىكى مانجىلارنىڭ: «ئالىمنى يوقىتىشتا ئەگرى يا دانقان، يوقىتىش بولۇشتا رەدگىسىدىنى، يا بولمىسا قېبىرىنى يوغان ئەفسۇنچىلارنىڭ قىلغىنى ئاملىق قۇتۇش ئاغزىدىنى! «ئۇ ئەخلاق خالىي، خۇدۇيتا تۇيۇقىدىنى ئۇ تۇشقاق لەززەت يوق» — دېگەن ئەفسۇنلىرىنى قىلچىمۇ پەرق قىلمايدۇ. ئەمەلىيەتتە ھەم بۇ شۇنىڭكى ئەفسۇنلىرىنى دامالا شۇ رىلغان قۇللۇق ئىدى يېسى.

ئومۇمەن ئېيتقاندا خىتاي مۇستەملىكچىلىرىنىڭ ھەممە يالغان سىياسەت ۋە ئالدامچى «نەزەرىيىلىرى» ئۆز مىللىتىنى قۇتۇلۇش — شۇ مىللەتنى ئۆزلۈكسىز ئىتۋاپ چىقىشتۇرۇپ، باشقا مىللەتلەرنى ئۆزلۈكسىز خورلاپ يوقۇتۇش ئۈزۈنچى بولۇپ كەلدى. شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ بوغۇلۇق — زورلۇق ۋە قوۋلۇق شۇ ماللىقلار دېگەن مەڭگۈ تۇشلىنىدىغان بولايۇلى قالىدۇ. ئۇ يەنە قەدەم ۋە پەقەت ئىنكىللىك ئەمەس، قەتئىي ئۇرەڭ خىتايلىقنىڭ ھەرقانداق تەخىرىنى ئىنكار قىلىپ، ئۇنىڭ ھەرقانداق سۆزىگە ئالدانماسلىق يولى. بىز ۋە تىنىمىزدە شۇ كۈنلەردە خىتاي ھېيلىگەرلىرىنىڭ 15 قېتىملىق ئالدامچىلىقىغا مۇتىلىم بولۇشقان ۋەتەندىشلىرىمىزنى موشۇ بىزلەك ھوشيارلىق بولۇشقا ئاكىسۇ چاقىرىمىز!

تامام

غازىيانە ۋەقەھرىمانانە قومۇل ئىنقىلابىغا 50 يىل!

(بېشى 1-بەتتە)

ماھمۇت ئەپەندى مۇھىتى

ئۇنىڭغا قارىماي تىنچىدىكى تىرەك، ئۆزى ئوچۇق مەھمۇد ئەپەندى مۇھىتى بىلەن تائىر ئابدۇلخالىق ئۇيغۇرلارنىڭ رەھبەرلىكىدە قوزغىلىپ ئۆز يۇرتىنى ئازات قىلىشتى. تۆمۈر بەگ ئىسىملىك كىشى رەھبەرلىكىدە ئاقسۇ، كىچىك ئاخۇن رەھبەرلىكىدە قەشقەر ئارتۇش، شاھ مەنسۇر رەھبەرلىكىدە خوتەن، شەرىپخان رەھبەرلىكىدە ئالتاي خەلقى كەينى-كەينىدىن قوزغىلىپ، پۈتۈن ئۇيغۇر دىيارىدا ئىنقىلاب بەرق ئۇرۇپ كېتىشتى. بۇ قوزغىلاڭنى توغرى يېتەكلىشنى نىيەت قىلغان ئۇيغۇر زىيالىلىرى ئابدۇللا داموللا، ئابدۇراخمان ئەپەندى، ئابدۇلكېرىم خان قەشقەرى، يۈنۈس بەگ قاتارلىق ئۆز زامانىسىنىڭ مۇتەپەككۇرلىرى ئوتتۇرىغا چىقىپ، قوزغىلاڭچىلارنى بىرلەشتۈرۈپ، خەلقنى ئۇلارنىڭ سەپىگە قوشۇپ، شىڭ شىسەي بىلەن ئەپلە قىلىشتۇرۇپ «يېڭى ھۆكۈمەت» تەسىس قىلىشتى. گەرچە بۇ ھۆكۈمەت ساپ بىر مىللىي ھۆكۈمەت بولمىسىمۇ، زامانىسىنىڭ مۇھىم ئىسلاھاتلىرى ھەم دېموكراتىيىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقان 10 يىل «مائارىپ دەۋرى» دېگەن نام بىلەن شەرقىي تۈركىستان تارىخىغا كىردى.

ئۇلۇغ ۋە تىنىمسىز دېگەن ۋە بارلىق جەسەت ئەللەردىكى ۋەتەنداشلىرىمىز بىلەن قومۇل ئىنقىلابى-بىنىڭ 50 يىللىقىنى ئەسلەپ ئۆتكەن ئىكەنمىز، ئۇلارنىڭ مەڭگۈ ئۆچمەس ئىنقىلابىي خاتىرىسى بىلەن ۋەتەن شانلىق خاتىرىنى ئانا خېتىمىزگە كىرگۈزگەن مەزمۇن ئىنقىلابچىلارنىڭ ئۇلۇغ روھى بىلەن ھازىرقى خىتاي فاشىستلىرىغا قارشى 3-ئىنقىلاب يولىدا جان پىدالىق بىلەن چېلىشىش قىلماق قىلىشىمىز لازىم!

يادقا چۈشەر

ھىجرانى (غەزەل)

تاغۇ-تاشقا كەزسەم، قۇشتۇم-تۇپراغۇ-تاشى يادقا چۈشەر،
بېقىپ باشقا ئەگكەن ئىشتا تالغا ئانام قايا ئىش يادقا چۈشەر.
مەن سېنى ئويلاپ، ئانا يۇرت، بېشىم تاشتەك قاتتىغاندا،
ئايرىلغان ئۆز مېنى سەنىڭ باغرى تاشى يادقا چۈشەر.
تۈگىمەسلىكتە قانخور يا ئىش دىلىم ماھىن تاج،
ئانامنىڭ مېھرى قىيىلغان تاتلىق ئاشى يادقا چۈشەر.
ئەي، ۋەتەن! سەن ياتقا ئۆچقان ئۆزلۈكلىرىڭ تولغان يېشى،
كۆزلىرىم يا شىغا تولۇپ، ئەل تۆككەن يېشى يادقا چۈشەر.
يۈزنى بىر كۆزەلگە باقسام، ئۇلغىيار قەلبىمدە دەرت،
چۈنكى بىرچاغدا سۆيۈشكەن خەلەمقاشى يادقا چۈشەر.
مەن بېھۇش بولغاندا كۆزنى ئاچقۇزدى بىر دوست سۇ بېرىپ،
شەپقەتنى كۆرگىنىم ئۇنىڭ نەسىپ، قېرىنداشى يادقا چۈشەر.
ھىجرانى ئۆزنى سۆزسىز كەر ئۆلتۈم چۈشكەندە،
نەلەڭ ئاۋال ئانام، ۋەتەن- پانىمىنى تۇزى يادقا چۈشەر.

ۋەتەندىن خەۋەرلەر

بېيجىڭدا ئۆيلەرنىڭ يەنە بىر ھېيلىسى

بېيجىڭ رادىئوسىنىڭ ئۇيغۇرچە ئاڭلىتىشى شۇ يىل 23-فېۋرال كۈنىدىكى پروگراممىسىدا ئۇيغۇر مىللىتىنى تونۇشتۇردى. 15 مىنۇتتىن ئوشۇقراق داۋام قىلغان بۇ سۆھبەتتە سۆھبەت مۇئەللىپلىرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇزاق تارىخى بىلەن مىللىي مەدەنىيىتى، بېزەك-نەقىش ھۈنەرلىرى بىلەن ئۇلارنىڭ ئىشلىرىنى ياكى ئەسەرلىرىنى ئىلگىرى ئۇيغۇر تارىخچىلىرى ئىزدىشىپ يۈرگۈزگەنلىرىنى سۆزلەپ، ئەسلەر بويىچە دەۋرىمىز ھەم رەسمىي سۆزلەپ چىقتى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، سۆھبەتتىن رازى بولغان ھەر بىر ئۇيغۇرنىڭ ئېسىدە بىزنىڭ تارىخىمىزغا دەۋرىمىز باھا بېرىلىپتۇ-دېيىشى مۇمكىن.

ياق، مەسىلىنىڭ تۈپ مەقسىتى شۇ يەردە بولماستىن، خىتاي لولىلىرى بۇ سۆھبەت بىلەن ئىنكار ياخشىلىق بىلەن جالماي بىلەن ئۆزدى. يەنى، ئۇيغۇرلار ئۇچۇن ئالاھىدە ياساپ ئويۇشتۇرۇلغان بۇ سۆھبەتتە ئۇيغۇرلارنى رازى قىلغان بولۇپ، ئەينى مۇشۇ سۆھبەتنى ئەۋەپ، ئۇلارغا يادرو پالتىلىرى ئۇچۇن ئاتاقلىق يەرلىرىمىزنى تۆكۈلەي باشقىچە سۆزلىسى. مەسىلەن: «ئۇلۇغ جۇڭگو ئائىلىسىنىڭ ئايرىلماس بىر ئەزاسى»، «خەنسۇ مەدەنىيىتىنىڭ غەربىيتىكى نامايەندىسى»، «پەقەت جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى...» دېگەندەك ئوخشاش ئالاھىدە تىلىدىكى يالغانلىرىنى، سەپسەتىلىرىنى يەنە بىر مەرتىۋە تەكرارلىدى.

خىتاي كەزلىرىنىڭ بۇ ئۇيغۇرنى خۇددى ئاق ئاتلىقلارنىڭ بىر قىسمى قارا بولۇپ، يا قاقا بىر ياپ كۆپچىلىكنى چېپىشتۇرۇپ، مەھەللە خەلقىنىڭ بىرىنى، ئاتا-ئانىسىنى، بىرىنى قارا ئات دەپ كۆرۈپ، پۈتۈن بىر شەھەر خەلقىنى ئۇرۇشقا سېلىپ قويغان ھېيلىگەرلىكىنىڭ قىلمىشىنى ئاددىي باشقىچە ئەمەس.

«ۋەتەننى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن»
رادىئوستانسىسىنىڭ خەۋىرى.

بۇ رادىئونىڭ ئۇچۇرىچە، قۇمۇل، تەشقەرىيە تەرەپلەردىن ئالغان مەلۇماتلىرى بويىچە 7-مارت كۈنى ئاتقاقان بىر خەۋەرگە قارىغاندا، شۇ تۈرلەردە بۇ يەرلەردە يېقىنلىقتىن چىققان لوكچەك خىتاي ياشلىرىنىڭ مەدەنىيلىك-ئاخلاق ئىشلىرىغا كىرىشىپ، مەھەللىلەرنى ئۆچكە ئوغلۇق بىسمە-رەھىمانلىق ۋە نارازىلىق تۇغدۇرۇۋاتقانلىقى ئېيتىلغان. رادىئو بۇ جىنايەت ئىشلىرىدا ھازىرقى خىتاي باشلىقلىرىنىڭ تولۇق ئالاھىدە ئىگە نەتىجىسى ئەكەت-لىمەكتە.

شەرقىي تۈركىستان ئاۋازىنىڭ يەنە بىر مۇھىم ئۇختۇرۇشى

ھەر بىر ئوقۇغۇچىلىرىمىزغا ئېيتىپ-ئېتىمىزنىڭ ئۆتكەن يىلقى 4-سانىدا ئالاھىدە جاكالانغان مۇھىم ئۇختۇرۇشىدىن مەلۇمكى. يېقىنقى بىرنەچچە يىلدىن بۇيان چەت ئەللەردىكى ۋەتەنداشلىرىمىزدىن ۋەتەن زىيارىتىگە بېرىپ يانغانلاردا ۋە بىلغانلىرىدىن ۋەتەندىن بىرقاتار ۋەتەنداشلار چەت ئەللەرگە زىيارەتكە چىقىشقا ئۇچرىغانلىقى ھازىرلىق كۆرمەكتە. «شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» ئۆزىنىڭ بىرىنچى ئۇختۇرۇشىدا مۇشۇ بىرىپ كېلىشلەردىن خىتاي ۋە ھەشەلەرنىڭ ئۆزىمەقسەتلىرى يولىدا پايدىلىنىش ئېھتىماللىرىنى قاتتىق ئەسكەرتىپ ۋە جىكىپ ئۆتكەن ئىدى. ھازىرغا قەدەر ئۇختۇرۇشنى شۇنىڭدىن روشەنلەشكەنكى، چەت ئەللەردىكى ۋەتەنگە بارغان ئۇيغۇرلار ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ ئوتتۇرىدىكى تارقاتقان سوئاللارغا قىلغان سوئال-سالاملىرىنى ئۇلار يانغاندىن كېيىن خىتايلار ئەتكەس چىلىككە چىقىرىپ، بىرقاتار ئائىلىلىرىنى سوراققا تارتىپ قىيىنغان. ھەتتا بەزىلەرنىڭ سوغىلىرىنى مۇسادىرە قىلىپ بەزىلىرىنى «كەسىپ ئەتكەسچى» دەپ سوراپ قويغان.

ئىلگىرىكىدەك، بۇ گۈن شۇنەرسە ھەممىسى مۇھىم دىققەتتە سازاۋەر بولماقتا. ئۇ بولسا خىتاي مەخپىي ساقچى ئورۇنلىرى چەت ئەللەرگە چىقىش ئۈچۈن يۇرتىدىن رۇخسەت ئالغانلارنى ئىزدەشتە رۇخسەت قەغەزلىرىنى تارتىۋېلىپ، ئۇلار ئورنىغا ئۆزى خالىغان كىشىلەرنى ئەۋەتىۋاتىدۇ. بۇ مەسىلىدە بولۇپمۇ خىتاي ھىيلىگەرلىرى تۇرمىدىن يېڭى بوشاتقان مەخپىي ساقچىلارنى ئەۋەتىپ، ئۇلار چەت ئەللەرگە چىقىرىشقا ئۇرۇنۇۋاتقان بولۇشى ئېھتىمال. بۇنىڭ بىلەن خىتاي قارا نىيەتلىرى ئۈچۈن كۈن ئۆزىگە قارشى چىقىپ مەسىلىدە ئۇن يىلدىن ئارتۇق جەمئىيەت ياللامچىلار بولسىلىرى ئەمەس ئۆزىنىڭ ئىشپىيونلۇق جاسۇسلۇق خىزمەتلىرىگە زورلاۋاتىدۇ.

«شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» مانا بۇ تولىمۇ مۇھىم ھەم نازۇك ئۇقۇشمىلارغا پۈتۈن ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ ئىچى-تېشىدىكى ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشى. بۇ ئۇختۇرۇشىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە ھوشيارلىق چاقىرىقىغا قاتتىق ئەمەل قىلىشلىرىنى ئۈمىت قىلىدۇ.

تەھرىر ھەيئىتى

شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى

فېۋرال
1981
2-سان
(№ 23)

گېزىتە 1979-يىل ئاپرېلدىن ئېتىبارەن چىقماقتا.

ھەر ئايدا بىر قېتىم چىقىدىغان خەلقئارا ئۇيغۇر ۋەتەنداشلار گېزىتى

شەرقىي تۈركىستان بىزنىڭ مۇقەددەس زېمىنىمىز، بۆشۈك پەخرىمىز ۋە مەڭگۈ ئۆچمەس ئەۋلادىمىز. بىزنى ئەۋلادلايلى. بىر دەقىقىمۇ يادىمىزدىن چىقارمايلى. ئۆزىنىڭ ئەركىن ـ ئازادلىقىنى ئۇلۇغ مۇستەقىللىق يولىدا خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىگە قارشى ئاتلىنىپ چىقايلى!

خىتاي فاشىستلىرىنىڭ يېڭى مىللىي بېسقۇرۇش ھەرىكىتىگە قەتئىي قارشى تۇرۇپ، مىللىي زىيالىيلىرىمىزنى ھىمايە قىلايلى!

ئۆزىنىڭ 30 يىللىق قانلىق ھۆكۈمرانلىقى شەرقىي تۈركىستاندا 14 قېتىم ئومۇمىي تازىلاش ھەرىكىتى يۈرگۈزۈپ مىللىي كادىر ۋە زىيالىيلىرىمىزنى يوقىتىپ كەلگەن خىتاي فاشىستلىرى ماناپە نۆۋەتتىكى بىر ئومۇمىي تازىلاش ھەرىكىتى — 15-قېتىملىق «سىنىپىي تۈزۈلۈش»نى باشلىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن بېيجىڭ ۋەھشىلىرى شەرقىي تۈركىستانغا يوشۇرۇن ھالدا چوڭ بىر گۇرۇھ پايلاقچىلىرىنى چىقىرىپ، «ئوڭچى»، «سولچى»، «چەتكە بېقىنغۇچى»، «تۈرك شائىرلىقنى قوزغىغۇچى» ـ دېگەنگە ئوخشاش ئەشەددىي يالغان تۆھمەتلىرىنى يەنە بىر قېتىم بازارغا سېلىپ، كۆزگە كۆرۈنگەن مىللىي كادىرلار بىلەن زىيالىيلىرىمىزنى قاتتىق زەربىگە ئېلىشقا باشلىدى. ھەتتا بۇ بىلەن شەرقىي تۈركىستانغا چىقىپ بىر تۈركۈم مىللىلەرنى ھازىر قولغا ئېلىپ ئۆلتۈرمەكتە. ئەينى مۇشۇ ھەرىكەتنى ئوتتۇرىغا تېنچ باشلىدى. بۇ خىل سولدا ۋەلەنى قوزغىلىشقا «رادىئو» مىتىڭ بىلەن ھۇ نىغ ـ خونىغ، ئەيۋەن، يابون ۋە باشقا ئارالدىلاردا ھازىرغا قەدەر جىددىي خەۋەرلەر تارقىتىلماقتا.

خىتاي فاشىستلىرى ئۆزىنىڭ بۇ ھەرىكىتىنى نېمە ئۈچۈن باشلىدى ۋە نېمىنى كۆزلەيدۇ؟ بۇنىڭ جاۋابىنى ئەملىيەت ۋە تۈزۈمى، خەن پادىشالىرىنىڭ: «ھەرقاچان چوڭ پىلىڭ ئۈچۈن قېرىپ تۇرغان كېرەك» ـ دېگەن زىيانپىيە سىياسەتلىرى بويىچە ھەردائىم ئەل باشلىقلىرىنى ئاتلىنىپ كۈرەشكە يوقىتىپ كەلگەن خىتاي جاللاتلىرى بۇ 15-قېتىملىق «سىنىپىي كۈرەش» باھانىسى بىلەن شۇ كۈنگىچە ئامان قالغان يەنە بىر سۈرۈپ-يېڭى مەقسەتلەرگە نەملەك بولغانلىقىمىز. خىتايلارنىڭ بۇ يامان نىيىتى بولغان فاشىست ۋالاڭ-جىڭنىڭ شىنجاڭغا چىقىشى بىلەن ئاشكارىلانغان بولغان شىنجاڭ ھاكىمى ئانەتكە ئايلانغان ئاخىرقى ئولتۇرۇشقا ئۇيۇنى بۇگۈن رەسمىي باشلاندى.

ئەلكىچە سەۋەب ـ بۇ خىتاي فاشىستلىرىنىڭ ئانا ھايىتىمۇ مۇھىم بىر يېڭى سىياسىي سۇيىقەستى بولۇپ، خۇددى ئەسكەرلەر ھۇجۇمغا كىرگۈزۈشتىن ئاۋۋال ئازقىسمىنى ئوق بوران ياغدۇرۇلغىنىغا ئوخشاش يىل بېشىدىن باشلاپ شەرقىي تۈركىستانغا ئامەرىكىنىڭ ئۆتۈرۈلگەندە باشلانغان خىتايلارنى خاتىرجەم ئورۇنلىتىپ ئورۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈن بۇ بوراننى چىقىرىۋاتىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن خىتاي ۋەھشىلىرى بولماق مىللەتلەرگە قارشى ئاز بولسىمۇ ئۇرۇشقۇلۇق كۆرسىتىۋاتقان يەرلىك باراڭلىق مىللەتلەرنى، بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ كەلگەن يىل

بەرق تۇرغان قەھرىمانانە ئاقسۇ ۋە قەشقەر ئىنقىلابىنىڭ قاتناشچىلىرى بىلەن ئەھمىيەتسىز ـ سەنئەتچىلەر قوزغىلاڭغا ئاساسەن قوراللىق قارشىلىق كۆرسىتىپ كېلىۋاتقان ئارمىيەگە چوڭقۇر سايراپ قويۇپ قارشى تىمىغاچقا، بەشىنچى قېتىملىق قوراللىق خەلق قوزغىلاڭ، 3-ئومۇمىي يىغىلىشىدا 1400 خەلق پېكولىرى بىلەن سوزلىگەن مىللىي ۋەكىللىرىنى ۋە باشقىلارنى كۆزدە تۇتۇپ كېتىۋاتىدۇ. چۈنكى خىتاي فاشىستلىرى بۇ قېتىمقى يېڭى ئاپەت ۋە يېڭى تىپتىكى ھەرىكەتلىرى بىلەن شەرقىي تۈركىستانغا يەنە بىر مەرتىۋە ئۇچ ئېلىپ، قوزغىلىڭ ئۇيغۇر دىيارىنى ئاخىرقى قېتىم ئۆزگەرتۈرۈپ تاشلاشنى پىلانلاۋاتىدۇ.

مەلۇماتلارغا قارىغاندا خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا ئەنە شۇ نەسىلنىڭ ئاخىرغىچە كۆچۈرۈپ چىقىشقا ئۈچۈن پىلانلىغان 100 مىليون خىتايلىرى سەكسىنىنچى يىللىرى ھەر يىلغا ئۈچ، ئۈچ يېرىم مىليوندىن 80، 85 مىليون، توقسىنىنچى يىللىرى ھەر يىلغا 4-5 مىليوندىن قالغانلىرىنى ئۇلار يەتكۈچە نىشانلىغان. بۇ ھېساپ بويىچە ئالغاندا شۇ يىل شەرقىي تۈركىستانغا 5 - 7،5 مىليون خىتاي چىقىشى مۇمكىن. ئەگەر بۇ ھېساپ ئەمەلگە ئاشسا ئۈچ ـ شەرقىي تۈركىستاندىكى خىتايلارنىڭ سانى 10 مىليوندىن ئېشىپ كېتىدۇ.

«شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» جانىجان ۋەتىنىمىزدە شۇ كۈنلەردە ھاكىم بولغان چوڭ سۇنئىي قەبىھ ۋە مۇدھىش يېڭى ئاپەتكە مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئېغىر سىياسىي ۋەزىيەت ئىچىدە تۇرغان ۋەتەنداشلىرىمىزنى بولۇپمۇ ئۆزىنىڭ مىللىي زىيالىي قاتلىمىنى بوئاپەتتىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن شۇنى ئۈمىت قىلىدۇكى، ئەڭ ئالدى بىلەن غايەت يۇقىرى سىياسىي ھوشيارلىق بىلەن ھەربىر ۋەتەنداشلىرىمىز بىر ـ بىرىنى ھىمايە قىلىشى كېرەك.

خىتاي ۋەھشىلىرىگە قارشى سۈزۈمدارلىرى بىلەن بولسىمۇ ئاز بولسا ئەركە چىقىپ، يولىنى ئاچقان يەرلەردە ئامان بىسلادۇر ئۇيۇشتۇرۇپ، قەھرىمان ئاقسۇ خەلقىنىڭ جەسۇر كۆرەشچى ئەۋلادلىرى كۆرەشتە قەدەملىرى كېرەك. مىللىي دەۋاسىز شەرقىي تۈركىستان مىللەتلىرىگە ئۆز ئانا تىلى يوق. مىللىي كۈرەشلەرسىز مىللىي ئىستىقبال يوق. ئاپەتنى يەڭگەن ئاپەت جەۋ بىلگەن مەردانە شەرقىي تۈركىستانلىقلار بۇ قېتىم بۇ ئاپەتكە قارشى مەردانىلىق بىلەن جەڭگە چىقالايدۇ. جەڭ ئۇنى ئۆلتۈرۈشتىن ئاۋۋال ئەنسىرىگەن ئاماننى ئاياندۇر!

ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنىڭ مىللىي زىيالىيلىرى قوشۇنىنى ئۇزۇندىن بېرى قىلغىنىمىزدا مەشھۇر زىيالىيلىرىمىزنىڭ مۇبارەك ناملىرىنى دىلغا ريجا ئەيلەپ ئۆتىمىز.

ئابدۇلقادىر داموللام قەشقەرى ـ بۈيۈك مەرىپەتپەرۋەر ئالىم ۋە مۇجەددىد ئىدى. 1924-يىلى يالغۇز ـ زىنداندا جاللاتلىرى سۇيىقەستتە ئۆلتۈرۈلدى.

ئابدۇللا داموللام ئوخۇنى، ئىبراھىم شەيخ قەشقەرى ـ مەزكور ئابدۇلقادىر داموللامنىڭ شاگىرتلىرىدىن ئىدى. 1930-يىللاردىكى ماقالىرىپ دەۋرىدە مۇھىم ئۆزگەرتلەردە بولغان ئىدى. 1942-يىلى قاتىل شىڭ شىسەي تۈرمىسىدە ئۆلتۈرۈلدى.

ئابدۇلخالىق ئۇيغۇر تۇرپانى ـ ئەلنىڭ ھەسسىلىك يېتىشكەن ئىستىدادلىق شائىر ئىدى. 1933-يىلى قاتىل شىڭ قەتلى قىلىندى.

ئابدۇ ئاخمان ئەپەندى، يۇنۇسبەگ ئەپەندى، مەنسۇر ئەپەندى ـ بۇ ئۈچ ئەپەندى 1930-يىللاردىكى مائارىپچە ۋە پەرۋىشچىلىك ئىشلىرىدا بولغان ئىدى. ئۇلار ھەم 1940-يىللىرى قاتىل شىڭ تۈرمىسىدە ئۆلتۈرۈلدى.

قاسىم ئەپەندى، شېرىپخان ـ بۇنىڭكى زات قازاق قېرىنداشلىرىمىز ئىچىدىن چىققان ئەرباب ئىدى. ئۇلار ھەم 1940-يىللىرى قاتىل شىڭ تۈرمىسىدە ئۆلتۈرۈلدى.

مەسئۇد ئەپەندى سابىرى، رەھىم [illegible] ئەپەندى سابىرى، قۇربان قۇدايى ـ بۇ زاتلار بولسا كۆپ يىللار چەت ئەللەردە بولۇپ كېيىن ۋەتەنگە خىزمەتتە مۇشەررەپ بولغان ئىدى. 1950-يىللىرى فاشىست ماۋ جاللاتلىرى ھەرخىل يوللار بىلەن كۆزدىن يوقاتتى.

ئىبراھىم تۇردى، مۇھەممەد ئىمىن ئىمىن، ئەسەت ئىسھاقى ـ بۇلار ئىنقىلابى شەرقىي تۈركىستان ھەرىكىتى يېتىشتۈرۈپ چىققان ئىستىداتلىقلار ئىدى. 1960-يىللىرى ماۋ جاللاتلىرى تۈرمىدە ئۆلتۈرۈلدى.

ئابدۇللا زەكىرى مەخسۇم قارىسى ـ ئابدۇلقادىر داموللام قەشقەرىنىڭ ئوغلى 1950-يىلىدىن تا ھازىرغىچە فاشىست ماۋ جاللاتلىرى تۈرمىسىدە ئازاپ چەكمەكتە.

«شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» يۇقىرىدا ئاتالغان بۈيۈك ـ بۈيۈك نامايەندىلىرىمىزنىڭ ناملىرى بىلەن ھەرقاچان پەخىرلىنىدۇ.

بىيۈك مىللىي مىراسلىرىمىزنى قورقماي ئاچايلى، بۇزماي پايدىلىنايلى!

ئۆتكەن يىل ئاخىرىدا ۋەتىنىمىزدە ئۆتكەن ئەدەبىيات سەنئەتچىلەر قۇرۇلتىيىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاجايىپ مىللىي بايلىقى، ئون ئىككى مۇقامنى، داۋاملىق ئۆگىنىپ بېرىشنى نىشانلىدى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن 1956 - 1961 - يىل- لىرى ئارىسىدا بوخوسوستا ئېلىنىپ بېرىلغان تۈرپانلىقلار بىلەن ئۇنىڭ بەزى مەسىلىلىرىنى ئېيتىپ ئوتتۇرىغا تۇغرى كەلدى.

بۇ تارىخ بىزگە شۇنى روشەن كۆرسىتىپ كەلمەك- تىكى، چىن ئىنسانىي ئىشقى - مۇھەببەت مۇتەقەددىمىسى «ئۇششاق» بىلەن باشلانغان، ئون ئىككى مۇقام» ئۇ- زىنىڭ قەدىملىكى بىلەن كەسمە ئىككى بىرەر، ئۈچ مىڭ يىللىق ئۇزۇن بىر دەۋرنى، مەزمۇنى بىلەن گۈزەللىك، ياشلىق، خىرىملىق، قەھرىمانلىق ۋەدا نىشمەنلىكتىن ئىبارەت ئۇن ئىككى خىسلەتنى، شەكلى بىلەن ناخشا، مەرغۇل، مەشرەپ، سەنەم ۋەدا ئىستانلار كەبى يۈز- لىگەن چوڭ - كىچىك سۆز ۋە ئىشلەنمە مۇزىكىلارنى ئۆزىگە مۇ- جەسسەملەشتۈرۈپ كەلگەن بىر موسىقا قامۇسى بو- لۇپ، ئۇنىڭ تۇپ ۋەتىنى شەرقىي تۈركىستاننىڭ قە- دىمىي مەدەنىيەت ئوچىقى قەشقەرىيە ئىدى. ئۇنىڭ بىرىنچى مۇزىكىسى كۆچارلىق چالغۇچىلىق چالغۇسىنىڭ پىرى- يېرى چەككۈچى ئىسمىلىك زات كەشىپ قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنى X - ئەسىردە مەشھۇر ئەبۇنەسىر فارابى

دېمەك، ئەتىقىدىن خۇراسانغا ئۆزگى. ئەرەب ۋە فارسى مۇقاملىرى بىلەن ۋە ... شەرقى مۇقامنى ھاسىل قىلىشتۇ.

XVI - ئەسىردە ئون ئىككى مۇقامنىڭ ئىشادىيا- ئىلىرى يەنە ئۆز ۋەتىنى شەرقىي تۈركىستاننىڭ يار- كەن شەھرىدە بەرىق ئورۇپ، ئۇنى ئاجايىپ شائىر، سازچى ۋە مۇزىكاشۇناس قىدىرخان، ئابدۇرەشىت خان ۋە ئۇنىڭ ئايالى ئامانىسا نەفىسلەر بىلەن كۆتەردى. بۇ جەرياندا ئۇنىڭ تەركىبىگە قىدىرخا- خانىنىڭ «قىسال»، ئامانىسا خېنىمنىڭ «ئىشرەت ئەنگىزى»، ناملىق ئىككى يېڭى مۇقامى قوشۇلۇپ 14 كە چىقتى. قىدىرخان بۇ مۇقاملارنى نوتىغا (ئوتقا) چۈشۈرگەن ئىدى. ئېيتىشىچە، كۆز تېزلىكى يېتىپ كەلمەسى، ئامېرىكىلىق شەرقشۇناس ئالىمە سېمېنت خانىملىق كۆرسىتىشىگە قارىغاندا، ئەلىك بوئىدىقى مۇقاملارنىڭ 6 يېرىم مىڭ يىللىق ئىلمىي نوتىغا ئېلىنىپ كىيىنكى ئېرىنسا نوتىلەنگەن ئىكەن. بۇنى حاق كىيىنكى ئېرىنسانىڭ بىرسى شۇ كۈنلەردە ئېلىپ دولەت موزېيىدا ساقلىنىۋاتىدۇ.

مانا، مۇشۇ مۇقاملارنى دەتلەپ ئۆگىنىشكە تارىخنى دوقۇرۇس شەرھلەپ ھازىرقى مۇزىكا مەدەنىيىتىمىز ئۈچۈن خىزمەت قىلىش ۋە ئوچتا ئېچىلمى

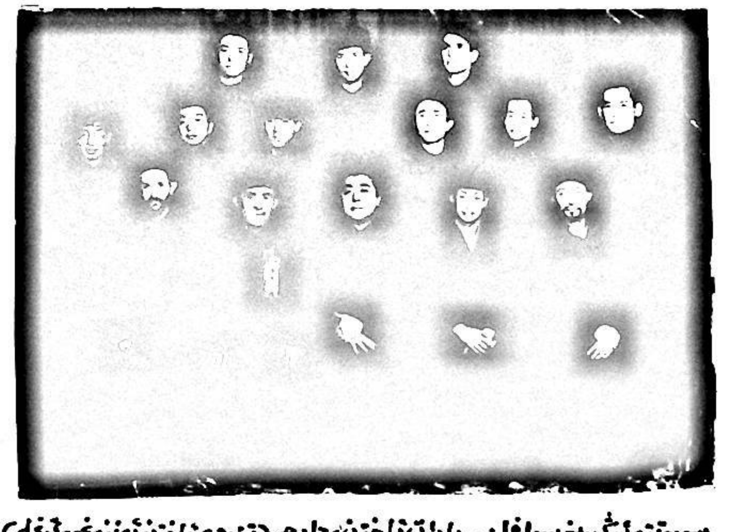

سۈرەتتە ئولتۇرغانلار سولدىن: - بارات ئاخۇن، داپچى (تۇردى ئاخۇن ئەنئەنە ئوغلى).
ئورۇن تۇلۇقشۇ ئەپەندى، دېرىژور. ياسىن ھاجىم، ھەيئەت رەئىسى مۇتۇردى ئاخۇن ئەنئەنە مۇقامچى. ئىمتېھان ئارمىيە دامولام - غەزەللەرنى دەتلىگۈچى. ماجىلىق قالىق، تەرجىمان. ۋۇن ئەپەندى، كاتىپ. ي. مۇخلىسى. مەدەنىيەت مىراسىنى ھەيئەت نەشرى. تەييىپ قارى. شائىر، ھەيئەت ئەزاسى. سازلارنى زىيەر ھاجى ئوغلى، نالغىچى ۋە تاسۇر موتىۋى. ئابىدۇرېشىت ئەپەندى، نوتىچى. ئەرشەدىن تاتلىق، شائىر، ھەيئەت كاتىپى. ئىبراھىم بارات، ھەيئەت ئەزاسى — ئۆرۈمچى 1966 - يىل، دېكابىر خاتىرىسى.

ھەزرەتلىرى ۋايىغا يەتكۈزدى. XV - ئەسىردە خۇرا- سانىي ئەنئەنە قىلىشى ئۈچۈن قەشقەردىن ھېرات بىلەن سەمەرقەندكە چىققان مۇلىك شائىر قەشقەرلىقلار، ئاللىلىرى جانىبەك بىلەن ئەھمەت ھاجىبەگ ۋاپا- يىلار ئۇزلىرى بىلەن سەنئەت يۇمشىپ قولۇزى، شەي- خى ئەئىي. شاھ قولى غىجەكچى ۋە غۇلام شادى كەبى مۇقامچىلارنى ئېلىپ چىقىپ، بۇ يەردە مۇقام ئەنئەنىسى داۋاملاشتۇ. بۇ مۇقام بىلەن ئەزەلدىن بولۇپ بولەرى بولغان. شاش مۇقامى (ئالتە مۇقام) ئورلىرى بىسىپ چاتلىشىپ، ئۇنىڭدىن مەشھۇر شائىر ئابدۇراخمان جامى ھەزرەتلىرى موسىقە رىسالىسىنى يازدى.

بىر شەھەردە پىلىمەس ! بۇنى ۋاختىدا چۈشەنگەن شەر- قىي تۈركىستاننىڭ بىر قەدەر مىللىي ئەربابلىرى، ئەدە- رەتچىلىك سەنئەتكارلىرى 1961 - يىللار بۇرۇنلا خولقا ئېلىپ، قەشقەردىن مەرھۇم تۇردى ئاخۇن ئەنئەنە- مىنىڭ ئوغلى داپچى بارات ئاخۇن بىلەن، ئىلىسىنى مەرھۇم روزى تەمبۇرنى سەنئەتلىرىنى زىيەكرى ئەملى- يەتتە، ئابىر ۋەلى جاردۇلا ئارابىلەن ئۆز دەۋرىدىكە جەر- لەپ بېرىشنى قەدەمنى باشلىغان ئىدى. كېيىنرەك بۇ ھەيئەت تەركىبىگە مۇقام غەزەللىرىنى دەتلىشى ئۈ- چۈن شائىر ئىمتېھان ئارمىيە دامولام بىلەن شائىر ئەرشەدىن تاتلىقلار، پىكىر ۋە ئازا تاملاردا

بولۇش ئۈچۈن مەدەنىيەت ئەربابى ياسىن ھاجىم مە- ھەللى مىراسلارنى ئەتىقىتى قىلىش ھەيئىتىنىڭ رەئىسى ي. مۇخلىسى، شائىر تەييىپ قارى ۋە ئىبراھىم باراتلار ھەر ساھەدە كەسپلىرى جەلىپ قىلىندى. ...مۇقام نوتىغا چۈشۈرۈلۈپ بۇلۇپ غەزەللىرى دەتلەندى. ناھايەت ئۇنىڭ مۇزىكىلىرى 1960 - يىللىرى ئۆرۈمچىدە غەزەللىرى 1970 - يىللىرى ئالمۇتادا نەشر قىلىندى.

بۇ ئارىدا بۇ ئىشلارغا قاتناشقان خىتاي دېرىژور- دىن - تۇلۇقشۇ ئەپەندى ئۆزىنى خالىس تۇتۇپ، خىيۇرى يېكىرلەردە بولمىغان ئىدى. ئەمما ئىشقا قوي تېرىنسىنى بىسىپ، ئىچىدىن بورە جىسىملىرىنى غىجىمو- لىشىپ كەلگەن بۇ ئەپلىك ئۇنىڭ ئەتىرىدىكى يازغان كۆرۈنۈش سۆزى بىلەن باشقىلارغا قالىدۇرۇلدى: «چوڭقۇر غەم- دىكى ئاھاڭلار يالغۇزلا مىللەت ئاھاڭلىرىنى داۋاملىق قوبۇل قىلىپ بېسىپ كەلگەن »، «بىرىنچى مۇقامدىكى ئەزەبى ئىككىنچى مۇقامدىكى ئەزەم غولى قاتارلىق ئاھاڭلاردا خەنسۇ ئاھاڭلىرىنىڭ ئەسىرى كۈچلۈك»، (ھامەنغۇپچى كلوپ، 17 - بەت، ئۆرۈمچى 1960) — دەپ رەسمىي بۇرمىلاش قىيا پىتىنى ئاچتى.

• 12 مۇقامنىڭ » بۇ قېتىمقى ئۆگۈنۈش ئىشلىرىدە ۋەتەندىكى ۋە كەندىشلىرىمىزنى مانا بۇ كەبى خىتايچە خاھىشلارغا يول قويماي، ئۇنى ئۆزىمىزنىڭ ساپ مىللىي مۇزىكا مەدەنىيىتىمىز ئەنئەنىسى بويىچە توغرا ئۆگۈنىش ۋە دەپ ئۈمىد قىلىمىز.

جۇزۇنەتى

شائىرغا!

ئەدىپ مىللەتنىڭ تىلى، ... ۋۇر.

... كىلاكى

تۇ ر شائىر ئۇرنۇتكىن يا تما غەپلەتتە.
تارىخنىڭ سولىرى تاشىي دەپ قالدى.
لېۋ ئىنى چىشلەپ قالما ھەسرەتتە.
ئۇتمىشىڭ ئۇچقۇنى ياناي دەپ قالدى.
ئارزۇلار ئەمە لگە ئاشاي دەپ قالدى.
تارىخنىڭ ئىچى، ئاقاردە ريا دە يىككەن،
ياق. مەن ئۇزۇنغا ئىشەنمەيمەن ھېچ
قەلبىم جاراھەت قانغا بۇيۇلۇپ.
تەغىر ئىنىڭ ئىلكىدە ئاقارمىسى ئىچ!
تارىخنى ئىچ، ئاقاردەريا دېگەن كىم؟
ئۇ دولقۇن ئىچىدە ئۆز زەمىنگەن بەلكى.
غەمۇ پىلەكتە ئاقار تاشقان چېغىدا،
ساھىللار ئۈزۈرە كە زەمىنگەن بەلكى،
باغرى ئاسىيا نى سە زەمىنگەن بەلكى.
تۇر شائىر! ئەرشىنىڭ روھى مۇرەس تى،
بوۋاقلار دەشەپكە كەلسۇن ئىنسانىت.
دولقۇنلار چارلايسۇ بىزنى قىرغاققا
بەلكى ئۇ يەردە بار ھۆر بىر نىجات!

خانتەڭرە

خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ نۆۋەتتىكى مىللىي ئالدامچىلىقىنى تار-مار قىلىپ، مىللىتىمىزنى ئۇنىڭ ئاسارىتىدىن ئەبەدىي قۇتۇلدۇرايلى!

يۇسۇپ ئاچىن قەشقەرى

خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى يۈرگۈزۈۋاتقان نۆۋەتتىكى مىللىي ئالدامچىلىقلىرىنىڭ ئۈچىنچىسى «تۆرتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش» (مىللىي سانائەت، ھەربىي سانائەت، يېزا ئىگىلىك، تېخنىكىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش) - دېگەن ھەددىدىن ئاشقان يالغان ئىقتىسادىي سىياسەتتۇر. بىز بۇ يالغان سىياسەتنى پاش قىلىشتىن بۇرۇن ئۇلۇق ۋەتىنىمىزنىڭ ھەقىقىي ئىقتىسادىي - مىللىي ئاساسىي بايلىقلىرى ئۈستىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتەيلى.

بىزنىڭ ئۇلۇق ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندا ھازىر ئۈزلۈكسىز 41 مىليون مو ياكى 68 مىليون چارەك تېرىلغۇ يەرلەر بولۇپ، بۇنىڭغا تېرىلغۇسى جەنۇبىتىكى تارىم، شىمالىدىكى ئىلى، جۇڭغار ۋادىسىنىڭ مۇنبەت بوز يەرلىرىنى قوشساق بومەيداندا تەخمىنەن 60 مىليون مودىن ئېشىپ كېتىدۇ. ئۆتكەن 1980 - يىلى بۇ يەرلەرنىڭ 33 مىليون موسىغا ھەر خىل ئاشلىق زىرائەتلىرى تېرىلىپ، 960 مىڭ مو يەرگە كېۋەز تېرىلدى. بۇنىڭدىن 1 مىليارد 100 مىڭ جىڭدىن ئوشۇق ئاق - قارا ئاشلىق ھوسۇل ئېلىنىپ، 1 مىليونغا يېقىن تونىنا پاختا تېرىپ ئېلىندى.

ۋەتىنىمىز بويىچە ئومۇمەن 31 ناھىيىگە تەۋە 1 مىليون 100 مىڭ مۇۋەببە كېلومېتىر يەر ئورمانزارلىق ھېساپلىنىدۇ. ئۇنىڭدا ئاسىيا مەنبەئىنىڭ مۇتىۋەللى زونىلىرىغا خاس ھەممە ئۆسۈملىكلەر ئۆسۈشتىن تاشقىرى دۇنيادا ئاز ئۇچرايدىغان سىسى بىلەن قارا ياغاچ ئارىسىدىن چىقىدىغان «رىنە» ئىسىملىك ئولىمۇ چىدايلىق، قاتتىق، خوللۇق ۋە بويلۇق دەرەخلەر ئۆسىدۇ. ۋەتىنىمىزنىڭ ئۈزۈمى دۇنيا بويىچە ھەم مېۋە بېرىشتە ۋە ھەم پىلىچىلىكتە تەڭدىشى يوق ھوسۇللۇق دەرەخلەرنىڭ بىرىسىدۇر.

ۋەتىنىمىزنىڭ 1903 - يىلى خاتىرىلەنگەن بىر ئىقتىسادىي جۇغراپىيىۋى مەلۇماتقا قارىغاندا، 1900 - يىللىرى چارۋا تەرەققى قىلغان يىللار بولۇپ، 48 مىليون باش مال بولغىنى مەلۇم. شۇ مەلۇماتتا شۇ يىللىرى يالغۇز خوتەندە ئىككى مىليون تۈپ ئۈجمە دەرىخى ئۆستۈرۈلۈپ، ئۇنىڭدا بېقىلغان پىلە قۇرۇتلىرىدىن 30 مىڭ توپ شايى توقۇلغان. خوتەن، ئاقسۇ قويلىرىنىڭ زوتلىرى باياشات بولۇشى سەۋەبلىك خوتەننىڭ خانتېگى، چالال بېغى، سوبىنىيە بېغى، لوپنىڭ چاپال، ئايماق ۋە تام ئېغىل دېگەن يېزىلىرىدا 50 مىڭ دانىدىن ئوشۇق گىلەملەر توقۇلۇپ بازارلارغا چىقىدىكەن. شەرقىي تۈركىستاننىڭ بو چارۋا سانى 1930 - يىللىرى كېمىيىپ 36 مىليونغا چۈشۈپ قالغان ئىدى. ھازىر 45 مىليونغا يەتتى.

بىزنىڭ ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستان دۇنيا بويىچە ئەڭ قەدىمىي ئالتۇن كانلىرى ئېچىلغان ئىقلىملارنىڭ بىرى بولۇشىغا ئىلىق ئالتۇن مىقدارلىرىمۇ كۆپتۇر. ئەمما بۇنىڭ ئۇلچىمى ھەققىدە قولىمىزدا تېخى تولۇق مەلۇماتلار يوق. ئەمما VII - VIII - ئەسىرلەردە بىر پاتمان (تەخمىنەن 15 پۇت) ئالتۇنغا بىر پاتمان ئۆمۈر تېگىشلىك ئېلىنغانلىقى ھەققىدە قىزىق بىر مەلۇمات بار. كۆچمەن خانلىرىنىڭ ئۆز ئالتۇنلىرىنى كۆرسىتىشكە كىلەمچە تىزىپ قويۇپ، ئېغىزىنى سالغىلى ئاسانلىقى خۇسۇسىدىكى رىۋايەتلەر ھەم بىزنىڭ ئېلىمىزدە بۇرۇن - بۇرۇندىن ئالتۇن مەدەنلىرىنىڭ مول بولغانلىقىنى دەلىللەيدۇ. دەرۋەقە ھەم خوتەندىكى ئالتۇن تاغ ئاغىزلىرى بىلەن ئالتاي دېگەن ئالتۇن كان ئاغىزلىرىنى چىقىۋاتقان ئالتۇن مەدەنلىرى چىقىدۇ. ئالتۇن مول يەردە باشقا ئېسىل مەدەنلەرنىڭ مول بولۇشى بەنىڭ مۇقەررەر. بۇ جەھەتتىمۇ شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئالماس، تۇران، ۋولفرام مەدەنلىرى دۇنيانىڭ كۆزىنى ئېچىپ تۇرماقتا.

بىزنىڭ ۋەتىنىمىزنىڭ نېفىت بايلىقى ئاساسەن 1935 - يىللىرىدىن بېرى مەلۇمدۇر. ئۇنىڭ ھازىرقى مەنبەسى دۇنيا بويىچە تەخمىنەن ئىككىنچى ئورۇندا بولۇشى مۇلچەرلەنمەكتە. بو مەنبەدىن يېقىنقى ئون يىلنىڭ بېرى ھەر يىلىغا 4 مىليون تونىنا نېفىت چىقىرىلىۋاتىدۇ. ئومۇمەن ۋەتىنىمىزدىكى ھەر خىل مەدەن كانلىرىنىڭ سانى ھازىر 800 دىن ئاشىدۇ.

مانا، بۇ ئاجايىپ باي، ئېسىل ۋە ساپ مىللىي بايلىقتىن كىم پايدىلىنىۋاتىدۇ؟ سىر ئەمەسكى، ئەزەلدىن خىتاي ۋە خىتاي ئاتېيىلىرى پايدىلىنىپ، ئۆتكەندىن بىزنى يۇرتۇمىزدا مەھرۇم قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. بۇنىڭغا پەقەت ئاتايى بىر مىساللارنى كەلتۈرسەك، شۇنىڭ ئۆزى يېتىدۇ.

ھەممىگە ئايانكى، خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ ئۇلۇغ ئاچارچىلىقتا بىل باغلىساق، ئەتكى تويچىلىقتا يېتىشمىز سۆزسىز» - دېگەن ئاساسىي شوئارنى ۋە يۇرتىمىزغا ئاتقىنىغا يېرىم يىلدىن ئاشقان بولسىمۇ ئۇنىڭ تويچىلىقى

(بېشى ئۆتكەن سانلاردا)

تېخى بولغىنى يوق ۋە ئۇ بۇندىن كېيىنمۇ بولمايدۇ. چۈنكى خىتايلار بۇ ئارىلىقتا بىزنىڭ ئاشلىقلىرىمىزنىڭ يېرىمىنى بىزدىن يۇلۇپ ئېلىپ، ئىچكىرىگە توشۇپ ئۆزىنىڭ ئاچ خىتايلىرىنى باقتى. 5 مىليوندىن ئوشۇق قوي - كالا ۋە يىلقىلىرىمىزنى ئىچكىرىگە ئېلىپ بېرىپ، ئۇيغۇرلار قىلدى. ئىلگىرىكى 10 يىل ئىچىدە 10 مىليون كوبا مېتىر ياغاچلىرىمىزنى ئوغۇرلاپ قۇمۇل، پىچان، تۇرپان ۋە مىچىكىنىڭ شېرىن قوغۇنلىرى بىلەن كىشمىشلىرىنى بازارلىرىمىزغا كۆرگۈزمەي ئىچكىرىگە ياكى چەت ئەللەرگە ئۆتكۈزدى. ھەر يىلى چىقىۋاتقان 4 مىليون تونىنا نېفىتنىڭ 5 - 6 يۈز مىڭ تونىنىسىنى ياخشىسى ئامامەن دېگىدەك ئۆزلىرىنىڭ داداخۇرلىرىغا (ئامېرىكىدىن ئالغان جوڭ ماشىنلىرىغا) قۇيۇلماقتا. بۇلتۇر كۈزدە شىخەنزىدە بولۇپ ئۆتكەن ئامېرىكا، كانادا، ئاۋستىرالىيە ياخشىكارلىرىنىڭ خەلقئارا ئۇچرىشىشىدا ئېلىپ شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئۆزۈن ئالالىق ياخشىلىرىمىزنى ئېچىلگەندە تونۇتماقتا. ئىككى يىلدىن بېرى باشلاپ بولسا، خوتەننىڭ پېكىلىرى بىلەن شىكەمگابونكىسىدا ئەتلەسلەر توقۇتۇشى، دېگەندە ئەتلەس بىلەن كۆتۈرۈلۈۋاتىدۇ. بۇ كەبى ئەتلەس ئىپەكلەر ئۆتكۈزمەيدۇ.

شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بىز ئەڭ ئۇلۇغ سىي خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ ھازىرقى «تۆرتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش» دېگەن ئۇچىغا چىققان تۆرت يالغىنى تۆرتنى (ئاشلىقنى، مالنى، نېفىتنى، پاختىنى) ئىچكىرىگە توشۇشتەك چۈشۈنۈپ، ئۇنى رەھىمسىز تۈردە پاش قىلىشىمىز كېرەك.

خىتاي ۋەھشى ئاتېيىلىرىنىڭ بو تۆرت يالغان سىياسىتىنىڭ يەنە بىر مۇھىم سۈيىقەست ۋە سۇيى ئىستىمالى بار. ئۇ بولسا خىتايلار شەرقىي تۈركىستاننى خۇددى «شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى»نىڭ ئۆتكەن يىللىق ساندا ئالاھىدە تېپىپ ئۆتكىنىدەك، پەقەت خىتاينىڭ خام ئەشيا بازىسىغا ئايلاندۇرۇشنى پىلانلىماقتا. مۇشۇ مەقسەت ئۈچۈنمۇ ئۇلار 30 يىلدىن بېرى ماتېرىيال سانائەتلە شتۇرمەي قۇرۇق ماي چىقىرىشى قۇرۇتقىلىرى بويىچە پايدىلىنىپ كەلدى. زامانىۋى چوڭ - چوڭ ئېلېكتىر ستانسىيەلىرى ئورنىغا كونا تۈگمەنلەرنى بىر دەۋر تۆخۈلۈك كىچىك - كىچىك ئېلېكتىر ستانسىيەلىرىگە ئايلاندۇرۇپ، ئۇنى «بو ئورا موۋاپىق ئۇسۇل بولۇۋاتىدۇ» دەپ خەلقنى ئالداپ كەلدى. 10 مىڭ دىن ئوشۇق يېزىلارغا مەركەزلىك ئېلېكتىر قىلىۋاتقان بىزنىڭ دېھقانلىرىمىز شۇ كۈنلەردە ئادەتتىكى مىكىغا يېقىن تراكتورغا ئېگە. تېخى بو تراكتورلارنىڭ يېرىمىنى جىقى قۇراللىق خىتاي دېھقانلىرىنىڭ قولىدا. ئەسلىدە شەرقىي تۈركىستانغا يۈز مىڭ تراكتور يەتمەيدۇ. تراكتورلارنى خىتايلار خىتايغا توشۇۋاتىدۇ. ئومۇمەن ئالغاندا 1800 دىن ئوشۇق كان كۆزىنى ئاچقان ئۇيغۇر دىيارىدا ھازىر بارى - يوقى 62 زاۋۇت ئىشلەۋاتىدۇ. ئۇنىڭ يېرىمى زاۋۇت ئەمەس، پەقەت ئاۋلاشتە ۋۇرىسىنى قالغان كونا ئوچاق.

خىتاي ئەبلەخلىرىنىڭ مانا بىركەبى ساختا سانائەتلەشتۇرۇشلىرى توغرىلىق ئۇچۇن زامانىدىن يۆتكەلگەن يېڭى قالغان شەرقىي تۈركىستان ئۆزىنىڭ قوشنىسى قازاقىستان بىلەن سېلىشتۇرغاندا 50 يىل ئارقىدا ياشىماقتا. ئالدىنقى يىل گېرمانىيەدىن ۋەتىنىمىزگە بېرىپ قايتقان قادىر ھاجىم باقىرچى «مېنىڭ بۇنىڭدىن 30 يىل بۇرۇن كۆرگەن يۇرتلىرىم شۇ بويىچە تۇرۇپتۇ» دەپ ئوغا ھەسرەت بىلەن ئىدى. ئۆتكەن يىل ئايوبۇيلە خىتاينى زىيارەت بولۇپ يا نىغان ياپون ئىقتىسادى ئالىمى لى - شەن شۇپي ئەپەندى: «خىتاينىڭ بۈگۈنكى ئىقتىسادى 50 - يىللاردىكى ياپون ئىقتىسادىچىلىكىمۇ يوق ئىكەن» دەپ باھالىغانىكەن. بىچارە ۋەتىنىمىزنىڭ قىياپىتى بولسا، پەقەت ئۆلۈك بىلەن قاتناشماقلىق مۇندىن كېيىن ئېچىۋىياما بولسىلا، ياخشى بولمايدۇ.

چۈنكى خىتايلار بىرىنچى ئەرەپتە ئۆزلىرىنىڭ ھەممە مىللىي بايلىقنى ئۆزلۈكسىز ئوغۇرلاۋاتسا، ئىككىنچى ئەرەپتە ئۇ ھەممىسىنى قول كۈچى بىلەن «تىللىق ۋە دېگەن غايەت قالاق شوئار ئاستىدا ئۆتۈن مەنبەلەردىن ئەڭ تۆۋەن ھەرىجە ئەمەس» دەپ ئىشلىتىۋاتىدۇ. بۇنىڭ نەتىجىسى ئەكتاپ - مەكتەپ ئىشچى بىچارلار كونا كەتمەن - گۈرجەك قىلىپ ئىشلىتىۋاتسا، ئورمانلاردىكى ئۇرۇق قويۇپ قۇيۇپ، كۆيدۈرۈلىۋاتىدۇ. خەنسۇنىڭ ئۇرۇقتارلىرىغا تەمسىلگە سەۋەپلىك تېرىلغۇ يەرلىرى چۆپ بېسىپ، قىشلىق مال ئوزۇقلۇقلىرى يەتمەي چارۋىلار قىرىلىۋاتىدۇ. بو بىر ئىقتىسادىي بوھران ئەمەس، ئاپەت. بۇ ئاپەت ئۇلۇق ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننىڭ مىللىي ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى يۇقىرىغا بىخۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ.

(داۋامى بار)

بىزنىڭ ئۇيغۇر

ئۇيغۇر دۆلەتلىرى تارىخىنىڭ بەزى مەسىلىلىرى

(بېشى ئۆتكەن سانلاردا)

ئۇيغۇر دۆلەتلىرىنىڭ ھۆددۇدلىرى

(3- لەۋھەسىنىڭ ئاخىرى)

ئەنە شۇ بىز جۇڭغارىيە ئاتالمىش شىمالىي شەرقىي تۈركىستاننىڭ قەدىمدىن بىرى ئۇيغۇر ھۆددۇدى ئىكەنلىكى تارىخىي ھەقىقەتلەر ئۈستىدە توختىلىپ ئۆتەيلى. بۇ تارىخنى شەرقىي تۈركىستان تارىخىغا ئائىت چەتئەللىك ۋە ياۋروپا تارىخچىلىرى بىرلىكتە، ئۇنىڭدا جۇڭغارىيە نامىنى تىلغا ئېلىپ، دىلەنگەن دەسلەپكى ئىستىمالى XVII- ئەسىردە ئاتالغان ئىشلىتىلگەن. XVIII - XIX- ئەسىرلەردە رەسمىي ئىستىمالغا كىردى. لېكىن بۇ نام شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئۆز مىللىي تارىخلىرىدا رەسمىي تۈردە ياكى دۆلەت سۈپىتىدە ئىستېمال قىلىنغان ئەمەس. سەۋەبى، شەرقىي تۈركىستان تارىخىدا «جۇڭغارىيە» دېگەن يەر، دۆلەت نامى بولغان ئەمەس. بىز بۇ مەسىلىنى تۆۋەندىكى ئۈچ تارىخىي ھەقىقەت ئەتراپىدا قاراپ چىقىمىز.

بىرىنچى: — «جۇڭغار» دېگەن ئىسىم يەر بىرلىكتە مىللەتنىڭ ۋە ياكى خەلق ئىسمى بىرلىرىنىڭ نامى بولماي، قالمىقچە جۇڭ (سول)، غار (قانات) دېگەن سۆزلەرنىڭ سۆز بولۇپ، ئۇ ئۇيغۇرچە «سول قول» «سول قول» دېگەنگە ئوخشاش يەنە تەرەپلەرنى كۆرسىتىدىغان بىر ئۇقۇم ئىدى. بۇ ئۇقۇمنى يۇقىرىقىدەك سول ۋىڭنىڭ بىرىنچى ياۋروپا تارىخچىلىرى ھەملىكەت ئاخىرىدا كېلىشتىغان، يەنى ئوقۇپ «جۇڭغارىيە» قىلىۋالدى. بۇ توغرۇس ئەمەس.

ئىككىنچى: — شەرقىي تۈركىستاننىڭ شىمالىدىكى ياپيال قىرلىرىدا ئەخمەدنىڭ XIII- ئەسىرلەردىن بويان تۈزۈلۈپ ماڭغۇللارنى تۇرغۇزغان، چاغاتاي، ئۇزاققاي كەبى بىرنەچچە قەبىلىلەرنىڭ كېلىپ-كېتىپ، ياشاپ يۈرگىنىنى ھېچكىم ئىنكار قىلمايدۇ. موغۇل قەبىلىلىرى ئۆزلىرىنى تۇمۇچىن ماڭغۇل تەركىبىدىكى تۆرت قانات قەبىلىسى (جۇڭغار) دەپ ئاتاشقان. لېكىن ئۇلار ئۆز تۇنجى ئۇيغۇرلىشىپ كەتكەن ئىسلامىيەتكە تۇغلۇق تۆمۈر بىلەن كۆتۈرۈلگەن (تۇچار 1515 - 1815) دۆلىتى ئەۋجىدە ئىدى. سەئىدىيە ئۇيغۇر دۆلىتى (1515 - 1688) دەۋرىدىمۇ ئۇلار ئۆزىنىڭ ئېلىكىدە بولدى. جۇڭغارلارنىڭ ئالاھىدە كۈچەيگەن خانلىق شەكلىگە كىرىپ، كۈچىيىپ يەڭگەن دەۋرى شەرقىي تۈركىستاندا سەئىدىيە ئۇيغۇر دۆلىتى يىقىلىپ، ئاپپاق غوجا ئاسىيانى چېقىۋەتكەن دەۋرگە توغرى كېلىدۇ. ئەمما ئۇلار غالىب بولۇپ شەھەر ياقتا ئىدى. مەۋجۇت شەھەرلەرنى ئۇلارغا بېقىندى ھالىتتە ياشىدى. ئۇلارنىڭ زادىمۇ مۇئەييەن ئاسكەرى بولمىدى. ئۇلار ئۇنداقلاردا تىجارەتچىلىرىنىڭ ھەممىسى جەڭگە چىقاردى. ئۇلارنىڭ ھەرگىز مۇستەقىل دۆلەت ھۆددۇدى (چېگرىسى) بولمىدى. قەيەرگە توغرى كەلسە شۇ يەردە تۇرۇپ، توغرى كەلسە ئۇيەرنى تاشلاپ كېتەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن جۇڭغارلارنىڭ بىرەر دۆلەت ئەمەلىيىتى ياكى ئاساس-ئەمەلىيىتى قالمىدى. دېمەك جۇڭغارلار دۆلەت ئەمەس ئىدى.

ئۈچىنچى دەلىل- بۇ ھەممىدىن مۇھىم بولۇپ، جۇڭغارلار ياشىغان ئەۋلادلار ھېچ قاچان شەرقىي تۈركىستاننىڭ مۇقەددەم ئاھالىسى بولغان ئەمەس. بۇ تەۋەلىك قاراخانىلار دەۋرىدە ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى دەۋرلەردە شىمالىي ئىلى خان (ھازىرقى شىمالىي شەرقىي تۈركىستان بىلەن يەتتىسۇ) تەركىبىدە بولۇپ، ئۇيبېيلىك ماھمۇت قەشقەرىنىڭ خەرىتىسىگە ئۇنداق كىرگەن بولسا، ئۇيغۇر ئىمپېرىيىسى مۇتلەق ئۇيغۇر بەش بالىق تەركىبىدە سانالغان. يۇقىرىدا دېگىنىمىزدەك كۆسەن ۋە سەئىدىيە دۆلەتلىرى دەۋرىدە ئۇ مۇتلەق يەنە بىر شەرقىي تۈركىستان ھېساب ئىدى. ھەتتا بىزنىڭ ئەخمەد خىتايلار 1884- يىلى پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاننى، شىمالىي قىلىپ بىرلىككە ئىشقا ئېلىۋالغان ئەمەس. قەدىمقى ئىسكار قىلماي پۈتۈن ھېساپلاشقا مەجبۇر بولغان ئىدى. مۇنداق تارىخىي ھەقىقەتلەرنىسىمۇ يىللىق جۇڭغارلار ياشىغان شىمالىي شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەممە ئاساسلىق يەر- سۇلىرى ئۇيغۇرچە ئاتىلىپ كەلگەن ئىدى. مەسىلەن، ئىلى، غۇلجا، تاچى، قانىس، يۇلتۇز، خان يايلىقى، خان تەڭرى، قىزىل ئۆز، كول، چۆچەك، ئالتاي، دۆڭ، بارلىق ۋە باشقىلار مانا مۇشۇ نامسىلەر تۈركچە ئىدى. چۈنكى بۇ نامسىلەرنى شۇ يەرلەردە ياشىغان قەدىمكى تۈركىي قەبىلىلەر بېرىپ ياغما، توقسۇ، ئالچىن لەرقوپۇپ، ئۇلار جۇڭ- چولۇق شەھەرلەردە ياشىغان ئىدى. مۇشۇ جۈملىدىن ھازىرقى ماڭغۇلچە ئالتاي، تارباغاتاي دېگەن ئىسىملەرنىمۇ تۇمۇزى تۈركچىدۇر. يەنى ئۇ تۈركىي ئالتۇن سۆزىنى ماڭغۇلچە، ئالتە مىڭ سۆزىنى «تاي» بولۇپ ياسالغان.

بۇ ھەقىقەتلەرنى ئىسلاملىكى ئاق تاياز سىپىدىنى ئالتايلىكى قابادىرپا سىغىچە سوزۇلغان يايلاقلاردىكى يۈزلىگەن تاغ تاغدەملەر بىلەن ئۇلار ئورۇنلىرى ئۈچۈن بىز ئاتىلغان تۇرغۇن ۋە ئۇيغۇر بىزنىڭلەردە لىللىيەت. خوتەننىڭ سانجۇ دايوننىڭ ئاتاشقا تۇرۇلغان ئويىسلارنى بىلەن ئىلىنىڭ ئەكس نامىسىگە تەۋە كۆكسۇنلىكى ئاتىش ئويىسلارنىڭ بىر شەكىلدۇر بىرمەدە نىيەت ئىكەنلىكى ھەقىقەتلىكى ئاساسىدا نىيەتلەرنىڭ پىچىلىقى تەبىئىتىدۇر.

گويا ياۋروپا تارىخچىلىرى «جۇڭغارىيە» دە ئۇيغۇرلار بولمىغان. ئۇلار بۇ يەردە كېيىن چىققان» — دېگەن ئۇيدۇرمىچىلىككىچە بىرىپ يەتتى. ئۇلار ئۇنىڭ بۇ ئۇيدۇرمىچىلىكى بىلەن ئىسلامنىڭ كالمابالىقنى XV- ئەسىرلەردە ياشاپ، سورلىيە بىزنىڭ ئاساسلىقى ئۇيغۇر بىزنىڭ كەتىپ قىلغان ئۇيغۇر تارىخچىلىرىنى چىڭگىزچە قىلىپ، ئۇيغۇر تۆھپىسى بىگىنى، تۇغلۇق تۆمۈرنى مۇسۇلمان قىلغانلىقى چاغلىق ئەرشىدىنى ۋە لىدىنى تۇغلۇق تۆمۈر ھاكىمىيىتىگە رەھبەرلىك قىلغان ئۇيغۇر بولغان بەگ بىلەن قەمرىدىنى بەگلەرنى بىلمەسى. XIII- ئەسىردە ۋاپات بولغان ئۇيغۇر شائىرى يۈسۈپ بەككاكىنىڭ قەبرىسىگە ھۆرمەت قىلمايدىغان، شۇ ئەسىردە تۇغلۇق تۆمۈر مازىرىنى ياسىغان ئۇيغۇرلارنى ئەقىلسىزلىكى، ئۇنىڭدىن كېيىن مەزكۇر مازارنى ئىسلاھ قىلغان مازارلىق جانلىرىنى شەيخلىرىنى ئۇنتۇيدۇ. 1867- يىلى ئۇيغۇر شائىرى نىزامىدىننى خامۇشى غۇلجىدا ۋاپات بولغانلىقىنى ئاڭلىشقا

ۋەتەن خەۋەرلىرى

ئاقسۇدا ئۆزئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان ئىنتىقا

(مۇخبىر-تونۇغ خەۋىرى)

ھەربىر كىشىنى تولۇق خۇشاللىنىدىغان، شەرقىي تۈركىستان ئاۋازىنىڭ بۇلتۇرقى يىلى 7- 8- ئاي سانلىرىدا ئالاھىدە بىر بىلەن ئاقسۇدىكى ئالتە خىل زورلۇق ياخشى مەلۇم. خاتىرجەم ۋالى-خىلىغ گۇرۇھى ھەربىرلىرىگە ئۇچراپ چۈشۈرۈلۈپ، بۇ ۋەقەنى قانلىق باستۇرغاندىن كېيىن ئۇنىڭ مىللىي ئەھمىيىتى يوقلىدى يوقۇتۇپ ئاتالمىش ھەقسىزلىك تۆھمەتكارلارغا بەش بىر ئىنتىقا ئۆزئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان. يېقىندا ئۆتكەن يىللاردا — ئويا بىرنەچچە ئاقسۇغا بىرىپ تۇرۇپ تۆلەپ بارغان شائىرلىق، ياشلىرىنى يەتمىش مىڭ خىتاي ئۆزئۆزىنى ئۆلتۈرۈپ، گويا ئۇلار قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ قىلىپ، ئاستىرتىن يىغىلىش قىلغان، ئۇلارنى باستۇرۇشنىڭ ئۈچۈن ۋالى-جىلغ ئاقسۇغا بىرىپ، ھۆددىسىدىن يۈز گوزگەن. ئىسيان ۋە بېسىلغاندىن كېيىن ئۇلارنى مىڭ كىشى شائىرلەر يانبۇرۇغان. ئۇلار شائىرلەرنى نادان ئالاقىدار قىلىنغان بولۇپ، ئەينى مەقسەتنى چەت ئەللىكلەرگە خەۋەر قىلىشقان. كۆپىلىگەن چەت ئەل دادىشلىرى مانا بۇ يالغان سۆزنىڭ خەۋىرىنى تارقاتماقتا.

ياڭ مىللىي ئاۋازۇ قايىنىغان، جەسۇر مىللىي ھەرىكەتكە ئايلىنىپ، خىتاي فاشىستلىرىغا قاتتىق زەربە بولۇپ ئەگىكەن قەھرىمان ئاقسۇ ۋەقەسىنى بۇ كەبى خىتايچە ئىنتىقالار ھەرگىز مۇ ياپالمايدۇ. شەرقىي تۈركىستان خەلقى بولسا بۇ ئۇنىڭ مىللىي ۋە تەنپەرۋەر كۈچلىرى ھەرقاچان شۇ بىر ئەرەبسىنى ئاگاھ ۋە ساقلانغان بولۇشلىرى لازىملىقى، بىزنىڭ ۋەتىنىمىزنى بېسىۋالغان خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى بىزنىڭ مىللىي دەۋايىمىزنى، ئىنچىكە مەسىلىگە «ئاپلىقى» توۋۇرۇش يولدا مۇنداق ئىنتىقالاردا بولمايدۇ. بىزچە ئەل مۇخبىرلىرىمىز پۈتۈن بىر مىللەت ئەڭ يارىغان ياخشى بولمىسىلىقا ئەينى ۋە قەنىڭ ھەقىقىتىنى باھابەر نىشانى تۆھمەت قىلىمىز.

چەتئەل خەۋەرلىرى

تىبەت راھىبى دالاي لاما جانابلىرى ئۆتكەن يىلنىڭ 26- كۈنى ئۆز ۋەتىنى تىبەتكە چېگرىسىغا يېتىپ بىر يەردە مەجبۇسى قاچقۇنلىرى بىلەن ئۇچراشقان. بۇ ئۇچرىشىشقا يەرلىك 8 مىڭدىن ئوشۇق مەجبۇسلار قاتناشتى. تىبەت چېگرىسىنى ئىككىلى بىر مىڭنى زىيادە تىبەتلىكلەر چېگرىدىنى ئۆتۈپ بېرىپ قاتناشقان. دالاي لاما سۆزلىگەن نۇتۇقىدا: «تىبەتنىڭ يوقۇتۇلۇپ كەتكەن چەت قىشقىلىقى ئەمەس!» دەپ خەيرلىكتە دۇئا-ياتقۇلار ئۇرۇپ بولغان ۋە باشقا بالىلار ئىشتىن ئىنگلىز زەربە قويغان.

مىڭدىن ئوشۇق ئۇيغۇر ۋاقىتلىق ئاتاشقان ئىدى. بۇ يەردە 1944 - 1949- يىللىرى ياشىغان مىللىي دۆلىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى دەپ ئاتالغىنىدەك مۇشۇ تارىخىي ھەقىقەتتىندۇر.

تارىخنى ئىسرىتىشنى تۈزۈپ يازغانغا قارىغاندا ئاسار- ئەتىقىلەرنى كۆزدىن تۈزۈپ يازغان ياخشى. باشقىلار باشقىلارنىڭ تارىخىنى يازغاننى ئۆز ھەربىر خەلقنىڭ ئۆز تارىخچىلىرى يازغىنى ياخشى. ئانىچە بولسا ئۇيغۇر تارىخچىلىرى ئۆز تارىخىنى ئۆز ئاسار- قەدىمىيلىرىنى ئاساس ئاپ تۈزۈپ يازالايدۇ. «جۇڭغارىيە تارىخى» ئۇستىدە باشقا تۈرۈپ تارىخچىلار مانا بۇ ئۇمۇمىي ھەقىقەتنى ياخشى بىلىپ قويۇشلىرى كېرەك!

تەھرىر ھەيئىتى

شەرقىي تۈركىستان بىزنىڭ مۇقەددەس
دەسسىز زېمىنىمىز، بۆشۈك يەرىمىز ۋە
مەڭگۈ ئۆچمەس ئەۋلادىمىز. بىز ئۇنى
قەدىرلەيلى. بىر دەقىقىمۇ يادىمىزدىن
چىقارمايلى. ئۇنىڭ ئەركىن-ئازات ھەم
تولۇق مۇستەقىللىقى يولىدىكى مۇس-
تەملىكچىلەرگە قارشى ئالاقچە چېلىشايلى!

شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى

غىنۋار
1981
1-سان
(№22)

گېزىتە 1979-يىل ئاپرېلدىن ئېتىۋارەن چىقماقتا.

ھەر ئايدا بىر قېتىم چىقىدىغان خەلقئارا ئۇيغۇر ۋەتەنداشلار گېزىتى

1981-يىل شەرقىي تۈركىستان ئەۋۋىمگە يەنە بىر چوڭ كۈرەش يىلى بولۇپ يېزىلسۇن!

ۋەتەن ئوغلانىغا

(يېڭى يىل مۇناسىۋىتى بىلەن)

يالقۇن تارخان

قارىغىن ئەكلىمىكان ۋادىسىغا،
ئىلىنىڭ بويلىرىغا تاشلا نىگاھ.
قۇلاق سال تارىم-زەرنىڭ نالىسىغا،
كۆرەگەلدە زارىتىم-مۇڭلۇق چېكىدۇ ئاھ.

زەنجىر يەنە تالانلارنىڭ قولىدا دەرت،
تولغانغان جۇڭغارلارنىڭ كۆزىدە ياش.
ۋەتەننى بولاپ يۈرمەكتىدى ئاپەت،
ئاسمىنىڭ بۇلۇتلىنىپ كۆرمەس قۇياش.

بەس، دەيدۇ ۋىجدان بىلەن ئەگرى تىغى،
كۈرەشكە! دەيدۇ تارىم دولقۇنلىرى
ئوت چاچار يېزىلاردا، شەھەرلەردە،
سەن ياشلىق تۇلغانلارنىڭ ئۇچقۇنلىرى.

شەھىتلىك چېلىنغاندا جەڭ دۇمبىقى،
ئاتلىنار خەلق ئالغا، خەلق باتۇر.
مىڭلاپ كەل، مىليونلاپ كەل يا ۋەتەنسىزى،
يېڭىدۇ خەلق سېنى قىلىپ سۈر-سۈر.

ھەر گىياھ بىر ئەسكەر ۋە دۈشمىنىڭگە،
باسقۇنچى يوللىرىنى كېسىپ تۇسقان.
ھەر بىر تاش بىر بومبا ۋە قەھرىمانلار،
ئېتىمىنىڭ ئوق يوغىنى چاچراپ ئۇچقان.

قارىغىن سېنى كۈتمەر توقۇنۇش بىر ئەل،
ئارمان بوپ، ئۈمۈت بولۇپ سەن تۇغۇلغان.
باتۇرلۇق يوتىسىدا باغلىغىن بەل،
غەزەپتىن تولدۇرغان، ئەي جەسۇر ئوغلان!

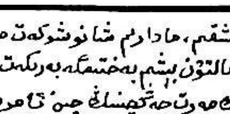

كۆز نۇرۇم، ئىشقىم، ھاياتىم شانۇ شەۋكەت مىللىتىم،
يولىدا قۇربانىم، ئالتۇن بېشىم بەختىمگە بەرىكەت مىللىتىم.
سەن مېنىڭ ئەڭ مەرتىۋە جەننەتتەكى چىن ئارمىنى،
ياتۇ يۈرەكنىڭ يەكپارىسى سەن ئىشقىم لەززەت مىللىتىم.
(«مىللىتىم» شېئىرىدىن)

ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ ئەۋۋەل-كالىندارىغا قارىغاندا 1981-دەۋر ئۆتۈردى. بۇنىڭ بىلەن ھەر بىر ئەل ۋە ياخۇد خەلقنىڭ ئۆز تەجرىبىسى يولىدا بېسىپ ئۆتكەن 1980-يىلغا ئۆز نەچچە يەكۈن چىقىرىپ، يېڭى يىلنى چوڭ خۇشاللىق ياكى چوڭقۇر ئېغىر يوقۇتۇش بولسا ھەم مادا-رىلىرى بىلەن كۈتۈپ ئالدى. بۇ كىشىلىك ھاياتىنىڭ 20 ئەسىر بويى ئۆزگەرمەي كېلىۋاتقان قانۇنى بولۇپ قالدى. شەرقىي تۈركىستان خەلقىمۇ مۇشۇ قانۇن ئىچىدە بۇ كۈتۈپ بېرىشكە كەلدى.

1980-يىل دۇنيادا نېمە بولدى؟ ھەر قانداق ئۆلكىدە، مۇستەملىكىچىلىك ئاسارىتىدە ياشاپ كەلگەن خەلقلەر ئۈچۈن مۇستەقىللىقى ئەزىز ۋە ئۇلۇغ نەرسە يوق. مۇشۇ ئەزىز ۋە ئۇلۇغ نەرسىگە ئۆتكەن يىلى دۇنيا-نىڭ بىر مۇنچە مۇستەملىكە ئەللىرى سازاۋەر بولدى. ئۇلارنىڭ بۇ ئۇلۇغ مۇستەقىللىكى ئېرىشكەن ئەللەر ئۆزىنى مۇستەقىل ھېكۇمەت، يەنى ئۆز تەقدىرىنى سىياسى قەدەم تاشلىدى. بۇ گۈن دۇنيا خەلقى شۇ بىرمەنچە زېرىنى كۆرمەكتە، ئەسىرلەر بويى چەكمىگەن-چەككەن كەلگەن مۇستەملىكىچىلىك قۇللۇق زەنجىرى خۇددى قارا تېمى-لىق ھەيكەل قولىدا پاچاقلانغان كۆزىدىغا ئوخشاپ قالدى.

1980-يىل شەرقىي تۈركىستانغا نېمە بېرىپ كەتتى؟ ئانا ۋەتەننىڭ ھەر بىر ۋەتەنپەرۋەر پەرزەنتلىرى ئۆزلىرىگە مانا مۇشۇ بىر سوئالنى بەرمەسلىكى، ئۆز دۇنيا-رىغا مۇشۇ سوئالنى بېرىپ، كۆز ئاشلىماسلىقى مۇمكىن ئەمەس. بۇ سوئالنىڭ جاۋابى ھېچقاچان بىزنى ئازاپقا سېلىپ كەلدى. چۈنكى مۇستەملىكىچى خىتاي جاللات-لىرى ئۆتكەن قانلار ۋە ئېلىپ بارغان قىرغىنچىلىقلىرى ئۆ-يەيلى خەلقىمىز بىر يىلنى ئېغىر ماتەم ئىچىدە قايغۇ ئە-لەم بىلەن ئۆزۈتتى. يەنە بىر يىلنى ئۇنىڭ خىلمۇ-خىل مەككارلىق ئاسارىتى ئىچىدە ئالەمنىڭ رەڭلىرىنى ئۆتكۈزۈپ كەلدى. ئۆتكەن يىل بولۇپ ئۆتكەن ئاۋۇ نوم رايونلۇق ئەدەبىيات-سەنئەت ئىچىدە رەڭلىك قۇرۇلتايىدا سىياسىي مەسىلىلەر كېلىشىپ بىلەن خەلق ۋەكىللىرى قۇرۇلتايىنىڭ يېغىنلىرىدا بولسا-ئەنە شۇ ئۆزىنىڭ يەنە بىر مەرتىۋە ئاشكارا قىلدى. بۇ قۇرۇلتاي شۇ ملەتلەر ئارا 1981-يىل ئۈچۈنمۇ ئۆزىنىڭ قەبىھ مەككارلىق تورلىرىنى بېسىپ كەلمەكتە.

لېكىن ئەلۋەتتە، شەرقىي تۈركىستان خەلقى شۇنداق دەھشەتلىك ۋە ياخۇد دۈشمەنگە ھېچ ئۆزىنىڭ سۈنمامس ئىرادىسى، ئەگەر ئىشىنىدىغان بىلەن جەڭگىۋارلىقنى قارشى قويۇپ كەلدى. بۇ قەيسەر، باتۇر، ئەدىبىر چاغ خەلقنىڭ دۈشمەنلىك قان ئېچىپ ...

قۇرۇلتىلىرىدىكى ۋە قۇرۇلتاي ئالمايدۇ، ئۆتكەن يىل ئاق-سۇدا بولۇپ ئۆتكەن باچىنلەرگە قارشى جاسارەتلىك رايون دەرىجىلىك ئۇچ چوڭ يېغىنىنىڭ ئالامەتلىرىگە قارشى مىللىي زىيالىلارنىڭ ئۆز ھوقۇقلىرى يولىدىكى كۆرەشلىرى بۇنىڭغا مىسال.

جاھان ئىسلام ئەللىرى باشلىقلىرى 3-توپلىنىشى ھەققىدە

شۇ يىل 1-ئاينىڭ 25-دىن ئاخىرىغىچە دەر تولۇق مەككە ئى مۇكەررەمە شەھىرىدە جاھان ئىسلام ئەللىرى باشلىقلىرىنىڭ ئالىي دەرىجىلىك 3-توپلىنىشى بولۇپ ئۆتتى. بۇ توپلىنىشقا مىسىر، ئىران، لىۋان ۋە ئافغانىستاندىن باشقا 37 مۇسۇلمان دۆلەتلىرى رەھبەرلىرى قاتنىشىپ، پەلەستىن مىللىي ئازاتلىق مەيدانى تەشكىلاتىنىڭ رەھبىرى ياسىر ئەرافات جانابلىرى ئالاھىدە تەكلىپ قىلىندى. ئافغانىستان مۇجا-ھىدلىرىنىڭ جەت ئەللەردىكى ئىسلام تەشكىلاتلىرى بىر ۋەكىل سىرتىدىن قاتناشتى.

خەۋەرلەرگە قارىغاندا بۇ توپلىنىش دۇنيانىڭ ئىسلام قىياپىتى يۈز بېرىۋاتقان مۇھىم مەسىلىلەرگە ئۆزدە مۇنازىرە ئېلىپ، شۇ جۈملىدىن ئېنىقى ئازات بولمىغان مۇسۇلمان مىللەتلەرنىڭ مىللىي ئەرك ھەققىدىمۇ بىر قەدەر مۇزاكىرە ۋە مۇھاكىمە بولغان.

خىتاي ۋەھشى ئاتېئىستلىرىنىڭ مۇدھىش قانلىق تۆزۈمى ئىچىدە ئېزىلىپ ۋە خورلىنىپ كېلىۋاتقان 16 مىليون شەرقىي تۈركىستان مۇسۇلمانلىرى بۇ توپلاش توپلىنىشنىڭ رەھبىرىنى چوڭ مەدەت كۈتمەكتە ...

بۇ كۈرەشنى داۋام قىلماقتا. ئۆتكەن يىلغا ساقىپ ئۆتكەن خىتاي ھىلىسىگە قارشى يېڭى پەللىگە چىقماقتا. شەرقىي تۈركىستان ئەۋۋىمگە ئەنە ئۇشتۇن-داق جاسارەت بىلەن كىرگەن 1981-يىل-بىز ئىشىنىمىزكى، بىزنىڭ تارىخىمىزدىكى يەنە بىر چوڭ كۈ-رەش يىلى بولۇپ قالغۇسىدۇر!

بىز ئۇيغۇر!

ئۇيغۇر دۆلەتلىرى تارىخىنىڭ بەزى مەسىلىلىرى

(بېشى ئۆتكەن سانلاردا)

ئۇيغۇر دۆلەتلىرىنىڭ مىللىي ھۆدۇدلىرى

(ئۈچىنچى لەۋھە)

بۇ مۇنۇ ئۇيغۇر دۆلەتلىرى تارىخىدا تاشقى كەمچىلىك ھەل بولماي كېلىۋاتقان تۈپ مەسىلىلەرنىڭ بىرى. بۇ خۇسۇستا تارىخلاردا ئىككى خىل پىكىر بىر-بىرىگە كەلمەكتە. بىرىنچى پىكىر - ئۇيغۇرلارنىڭ ئوتتۇرا دۆلەتلىرى ئۇرخۇن-يەنىسەي دەريالىرىنىڭ بويلىرىدا قۇرۇلغانلىقتىن ئۇنىڭ مىللىي ھۆدۇدى مۇشۇ يەرلەردە بولغان دېگەن پىكىر بولۇپ، بۇنىڭ قەتئىي خاتالىقى ئۈستىدە بىز بىرىنچى ئۇيغۇر دۆلىتى ھەققىدىكى لەۋھەمىزدە بىر قاتار توختىلىپ ئۆتكەن ئىدۇق. ئىككىنچى پىكىر - ناھايىتى ئۇزۇندىن بويان ئۇيغۇر دۆلەتلىرىنىڭ مىللىي ھۆدۇدى تېبىئىي بولۇپ كەلگەن ھازىرقى شەرقىي تۈركىستاننى قەشقەرىيە ياكى شەرقىي تۈركىستان، جۇڭغارىيە دېگەن ئىبارەت ئىككىگە بولۇپ، گويا بۇ ئىككىسى ئىككى دۆلەت ھۆدۇدى سۈپىتىدە قاراپ كېلىۋاتقان پىكىرلەر. بىز ئۇلارنى مانا مۇشۇ ئىككى خاتا پىكىر ئۈستىدە توختىلىپ، ئۆزىمىزنىڭ توغرى ھەم قانۇنىي پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتىمىز.

ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي دۆلەت ھۆدۇدىنى بۈگۈن بىز ئايرىم-ئايرىم توختىلىپ ئۆتكەن قەدىمىي ھون تۈرك يالى بىرىنچى ئىككىنچى قاراخان دۆلەتلىرى ۋە ئىدىقۇت دۆلەتلىرىنىڭ پۈتۈن تۈركىي خەلقلىرىگە ۋەتەن بولۇپ كەلگەن بىپايان تۈركىي خەلقلىرى يەرلىرىدا ئېرىشكەن چوڭلۇقى يوق. ئۇنىڭغا ۋەتەن بولۇپ كەلگەن بىپايان تۈركىي خەلقلىرى يەرلىرىدا ئۇيغۇر دىيارى شەرقىي تۈركىستان بولۇپ، كۈنپېتىش تەرەپتىن ئۆز ئارا جۇغراپىيەلەردە شەرقىي خىتاي ئىچكى-ئىچكى ئۆلكىلىرىگە، شىمالىي مانغۇلىستان خەلق جۇمھۇرىيىتىگە، غەربىي روسىيەگە، جەنۇبىي تىبەت، ھىندىستان، ئافغانىستان ۋە پاكىستان ئارىغا تۇتىشىدىغان بىر مىليون يەتتە يۈز ئون مىڭ مۇرەببە كىلومېتىر زېمىننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ ھۆدۇد XIII - ئەسىردە ئەرەپ قوماندانى قۇتەيبە بىننى مۇسلىم بەشباليققا كېلىپ ھازىرقى ئۈرۈمچىنىڭ قېشىدىكى «قۇتۇبى» ئۈستىگە ئۆز بارگاھىنى تىككەندە، تۈركىي يەرلەرنى خىتايدىن ئايرىش ئۈچۈن قەدىمىي تېغىغا ئالاھىدە بىر خاتىرە تاش ئورنىتىپ، ئۇنىڭغا «شاھنشاھ» دېگەن سۆزنى يازدۇرغان. مۇشۇ سۆزدىن ھازىرقى «شىڭ-شىڭ-شىا» سۆزى كېلىپ چىقىپ، ئۇ گويا قۇتۇبى قۇتەيبىنىڭ نامىنى ئالغان قالغان. بۇ خۇسۇستا قولىمىزدا خېلە يىتە دەلىللەر مەۋجۇت.

مانا مۇشۇ ھۆدۇد ئىككىنچى قاراخانىلار دۆلىتى دەۋرىدە شەرققە كېڭىيىپ ئوردوسقىچە تۈركىي يەرلەرگە ئىگە قىلىنغان باشقا تۈركىي يەنە ئۆزىگە چېتىشلىق، چۈنكى باللىرى ئۇرۇق ھۆدۇدلىرىنى بولۇشۇپ ئەرەبچە ئاتالغان تۇپراق - قويا قاققاھالقېرىگە ئەرەبچە ئاتالغان. ئاخىرى يەنە ئۆز قېلىپىغا چۈشكەن. شەرقىي تۈركىستاننى خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى بېسىۋېلىپ، 1882-يىلى ئۇنىڭ ھۆدۇدىنى بەلگىلەشتە مۇشۇ قانۇنىي ھۆدۇدىنى ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر بولغان ئىدى. شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئازادلىقى مىللىي كۈرەشلىرى مانا مۇشۇ قانۇنىي ھۆدۇد ئۈچۈندۇر.

(داۋامى بار)

ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنىڭ مىللىي مىراسلىرىنى قورقماي ئاچايلى كەڭ پايدىلىنايلى!

يېقىندا ئۈرۈمچىدە ئاشۇ ۋەتىنىمىزنىڭ ھەر-ھەر يەرلىرىدىن جەملەنگەن مىللىي تېۋىپلەرنىڭ سىلىي داۋالاش تەجرىبىلىرى ئۈستىدە مەخسۇس رىسالە تۈزۈپ چىقىلغانلىقىنى خەۋەر قىلدى. بۇ ياخشى خەۋەر تەسىراتى ئاستىدا «شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» ئۆزىنىڭ بۇ سەھىپىسى 1950 - 1960 - يىللىرى ئارىسىدا ۋەتىنىمىز بويىچە ئىزدەلگەن ۋە ئۇنىڭدىن تەرجىمە - تەپسىر قىلىنغان بەزى ئەسەرلەرنى ئوقۇغۇچىلىرىغا تونۇشتۇرۇپ ئۆتمەكتە.

1950 - يىللىرى خىتاي مۇستەملىكىچى ئاتېئىستلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا «سېنىڭ كۆزەڭ»، «ئەكسىل ھەرىكەتچىلەرنى تازىلاش» دېگەن ئەلگە بېھىساب قىرغىن يىللىرى بولسىمۇ، لېكىن بىر قاتار مىللەتپەرۋەر زىيالىلىرىمىزنىڭ جۈرئەت ھەم ھىممىتى بىلەن «12 مۇقام»نى تونۇشتۇرۇش، ئاسار-ئەتىقىلەرنى ئىزدەپ مىللىي موزېي تەسىس قىلىش، كونا قولىيازمىلارنى ئىزدەپ تەرجىمە تەپسىر قىلىش دېگەندەك غايەت مۇھىم مىللىي ئىلمىي ئىشلار قىلىنغان ئىدى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئون مىڭ پارچىدىن ئارتۇق قولىيازما ئەسەر توپلىنىپ، ئۇنىڭ دۆلەتلىك 400 نۇسخىسى كاتالوگقا چۈشۈرۈلدى. ئون مىڭ پارچىدىن ئوشۇق ئاسار-ئەتىقىلەر يىغىلىپ مىللىي موزېي تەسىس قىلىندى. «12 مۇقام» رەتلىنىپ نوتىغا ئېلىندى. مەشھۇر ئۇيغۇر ئالىمى مەھمۇد قەشقەرىنىڭ XI - ئەسىرگە ئائىت «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك» («تۈركىي تىللار قامۇسى») ئەرەبچىدىن ئۇيغۇرچىغا ئەلتۈ-رۈلدى، مىللىي يەھيا يۈسۈپ سەككاكىنىڭ XIII - ئەسىردە يېزىلغان «مىفتاھىل ئۇلۇم» («بىلىم ئاچقۇچى») ناملىق غايەت چوڭ ئىلمىي ئەسىرى، ئەدەبىي، ئەزىزىي ئەسىرى ئەرەبچىدىن ئۇيغۇرچىغا ئەلتۈرۈلدى، 9600 سۆزلۈك XIV - ئەسىرگە ئائىت «لاتايىپ لۇغەت» پارسچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىندى. بۇ خۇسۇسلاردا بىر قەدەر ئىلمىي ئەمگەكلەر يېزىلغان ئىدى. ھازىر ۋەتىنىمىزنىڭ مىللەتپەرۋەر زىيالىلىرى ئەينى يىللاردا ئاشۇ ئېلىپ بېرىلغان قەدەملەرنى ئەتراپلىق ۋە تېرەنرەك ئالغا ئىلگىرىلىتىپ ساقلاشقا ئىنتىلمەكتە.

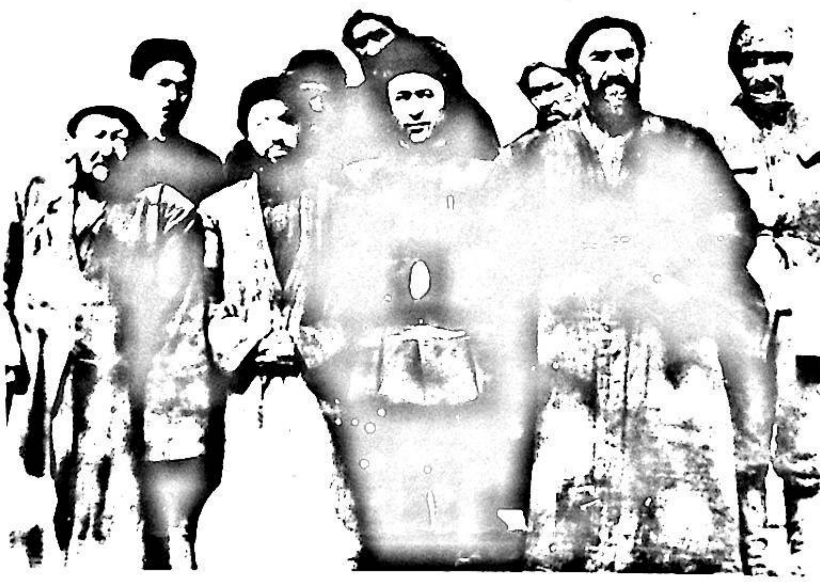

سۈرەتتە ئوڭدىن سولغا - بىرىنچى قاتاردا: ياسىن داموللام - «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك»نى تەرجىمە ھەيئىتى رەئىسى. ي. مۇخلىسى - ھەيئەت ئەزاسى. مۇھەممەتجان يەھيا - ھەيئەت ئەزاسى ۋە «مىفتاھىل ئۇلۇم»نىڭ تەرجىمانى. مۇھەممەت ئېمىن ھاجىم - ھەيئەت ئەزاسى. 2 - رەتتە - ئەھمەتجان كاتىپچى. ئەھمەت كاتىپ. ئوسمان خەلپەت - «لاتايىپ لۇغەت»نىڭ تەرجىمانى. ئەھمەت زىيائى - دىۋاننىڭ تەرجىمانى. (1957 - يىل. قەشقەر)

خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ نۆۋەتتىكى مىللىي ئالدامچىلىقىنى تار-مار قىلىپ مىللىتىمىزنى ئۇلارنىڭ ئاسارىتىدىن ئەبەدىي قۇتۇلدۇرايلى!

يۈسۈپ ئاچىن قەشقەرى

(بېشى ئۆتكەن سانلاردا)

بىز مەشھۇر ئەرباب بۇرھان شەھىدى كىرامىلىرى بىلەن ئاتاغلىق دىنىي زات ياقۇپ داموللام جانابلىرىنى ياخشى بىلىمىز. بۇ ئىككى زاتنىڭ قولىدىن جىق ئىشلار كېلىدۇ. مۇشۇ قولىدىن كېلىدىغان جىق ئىشنى خىتاي فاشىستلىرىنىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن سەرپ قىلسا خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى پايدىلىنىدۇ. ئەگەر ئۇنى ئۆز مىللىتىنىڭ مىللىي ۋە دىنىي مەنپەئىتى ئۈچۈن سەرپ قىلسا، مىللەت كۆشادە تېپىپ، مۇقەددەس ئىسلام دىنىمىز پاك ئادا تاپىدۇ. يېقىندا «شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى»نىڭ ئۆتكەن يىلقى ك-سانىدا ئېلان قىلىنغان ھاجى ھاجىم جانابلىرىنىڭ بۇرھان ئەپەندىگە يازغان خېتىنى ناھايىتى ئادىل خەتتە دەپ بىلىپ، بۇرھان ئەپەندىم كىرامىلىرىنىڭ ھاجى ھاجىم ئۈمىت قىلغىنىدەك مۇندىن كېيىن ئۆزىمىزنىڭ ئەقىدىسىگە سادىق بولۇپ قالىدۇ دەپ ئىشىنىمەن. ياقۇپ داموللام جانابلىرىنىڭ ئاخىرقى ئۆمرىنى ئەسىرلەر بويى خىتاي يەنە نەجىسى خورلىنىپ كەلگەن ئۆز مىللىتىنىڭ ۋە ھەم بېغىش ئىسلام دىنىنىڭ مەنپەئىتى يولىدا سەرپ قىلىشىنى ئۈمىت قىلىمەن. بەس! ئۇلۇق ئىسلام دىنىمىزنى خىتاي ۋەھشى ئاتېئىستلىرىغا ئەمەسى خۇدال قىلىپ بەرمەيلى.

ئىككىنچى مەسىلە: — خىتاي مەككارلىرى ئەرىپ بىز ئۆزلۈكسىز ھالدا شەرقىي تۈركىستاندىكى مىللەتلەر ئارىسىغا سېلىپ كەلگەن مىللىي نىزاغ مەسىلىسى. بۇ ناھايىتى مۇرەككەپ ھەم ئۇزۇندىن مەۋجۇد بولۇپ كېلىۋاتقان بىر مەسىلە بولغاچقا بىز ئالدى بىلەن شەرقىي تۈركىستان مىللەتلىرىنىڭ ئاساسلىق ھەم ئولتۇراقلىشىش تارىخى ئۈستىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتۈشكە تىرىشىمىز. مەسىلە مۇنداق، ياننى بىزنىڭ بۈگۈنكى سىياسەت ئۈچۈن يەنە بىر زەرۇرىي ئەھمىيىتى بار، شۇ كۈنلەردە بېيجىڭدا ئۇلارنىڭ ھەر ھەپتىسىدە دوشەنبە كۈنى بېيجىڭ رادىئوسىدىن بىزنىڭ مىللەتلىرىمىز گويا «ئۇلۇق ۋەتىنىمىزنىڭ ئىناق مىللىي ئائىلىسى» دېگەن لەۋزە ئىچىدە ئۆزلىرىچە تونۇشتۇرۇپ، ئاكتىپلار ئۆزلىرىچە بۇزۇپ ئەشەددىي رەزىللىك ھەم خىيانەت ئويۇنىنى ئوينىماقتىدۇ. بىز بۇنىڭغا جاۋاب بېرىپ ئۆتۈشكە تىرىشىمىز.

ھازىر بىزنىڭ ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندا ئۇيغۇر، قىرغىز، قازاق، مانغول، تاتار، ئۆزبېك، تاجىك، تۇڭگانلاردىن ئىبارەت ئون ئاساسىي مىللەت بار. خىتايلار ھەرگىزمۇ شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئاساسىي مىللىتى ئەمەس، ياسقۇنچى-مۇستەملىكىچى مىللەت. شىۋە-سولۇنلارمۇ شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئاساسلىق مىللىتىگە كىرمەيدۇ. چۈنكى ئۇلار XVIII-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى ئىچىدە خىتاينىڭ ئالاھىدە كۈچ-دىلى ئېلىپ چىقىشى نەتىجىسى تاكى كېيىنكى كۈنلەرگىچە خىتايلارنىڭ مەخسۇس چېگرا خىزمىتى بولۇپ، ئىلى ئۇيغۇرلىرىنى باسىق ئېلىپ كەلگەن ئىدى. ئۇلارنىڭ ئەسلى لياۋ — قارا خىتايلارغا ئاتالغاچ، ئۇيۇپسى ئەتىمال ئاتىلىشىنى ئۆزگەرتكەن. لېكىن ئۇلار خىتاي ئەمەس ۋە بىزگە دۈشمەن ئەمەس. شەرقىي تۈركىستان خەلقى بۇ ئاتلىق ئىككى خەلق سۈلىبىنى ئېتىراپ قىلىپ، دوستانە مۇناسىۋەتتە بولۇپ كەلدى. مۇندىن كېيىنمۇ شۇنداق بولۇپ قالىدۇ.

شەرقىي تۈركىستاندىكى روسلارنىڭ ئومۇمىي سانى 1950-يىللىرى 18 مىڭ كىشى بولسىمۇ، ھازىر 600 جان قالغان. بۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار يول ئايرىپ ئۆز ۋەتىنى روسىيەگە ياكى ئاۋستىرالىيەگە قاراپ كېتىۋاتىدۇ. بۇلارنىڭ شەرقىي تۈركىستانغا كېلىپ ئولتۇراقلىشىش تارىخى ئۇزۇن ئەمەس. 1920-يىللىرى روسىيەدىن قېچىپ ئۆتكەن بەگكىشى (دوتوپ) ھەربىي تۇيىدىن بولۇپ يەرلىشىپ قالغان.

شەرقىي تۈركىستان مىللەتلىرى ئەركىنلىكى قەدىمىي ئاساسلىق مىللەتنىڭ بىرسى مانغوللار. ئۇلارنىڭ كۆپچىلىك قىسمى جۇڭغار قالماقلىرى بولۇپ، XVII-ئەسىرنىڭ باشلىرىدا «ئىككى لوردىن»، «باچى كورەچىن» دەپ ئىككى چوڭ ئوردىغا بۆلۈنەتتى. جۇڭغار خىتاي ئۇرۇشى دەۋرىدە «باچى كورەچىنلەر» پۈتۈنلەي روسىيەگە قېچىپ كېتىپ ھازىرقى قالماق رېسپۇبلىكىسىنى تەشكىل قىلدى. شەرقىي تۈركىستاندا قالغان «ئىككى كورەچىنلەر» ئورغا قورت، چاقار ئوردىلىرىنى تەشكىل قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ھازىرقى تىلى مەزكۇر ئۈچ تىلى شىۋىسى ئوتتۇرىسىدىكى ئەزىزبۇنى ئالغاندا ئوراڭقاي شىۋىسى ئۆزگىچە ئاتالدۇ.

بۇ ئەركىنلىكى مانغوللار چىڭگىزدىن ئىلگىرى تۈركىي ئوغلۇق تۆمۈر خان ئەسلىدىن بولماي، ئېرىنىش بويىچە ئالتاي تۈركلىرى بىلەن ياشاپ كەلگەن قەدىمىي ئۆزگىچە مانغول ئەسلىدىن. 1950-يىللىرى بۇ مانغوللار ئۆزلىرىنى مانغول، چالموقلار ئۆزلىرىنى قالماق دەپ ئىختىيارىي ئاتاپ كېلىشكەن ئىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ھەممىسى مانغول دېگەن بىر ئىسىمغا مەركەزلەشتى. ھازىر ئۇلارنىڭ ئومۇمىي 75 مىڭ كىشى بولۇپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئىلى ۋىلايىتىدىكى بورتالا، تار-باغاتاي ۋىلايىتىنىڭ قوبۇقسارى، قاراشەھەر ۋىلايىتىنىڭ خوشۇت ناھىيىلىرى ئەتراپىغا جايلاشقان. ئۇلارنىڭ ھەممىسى كۆچمەن، چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

شەرقىي تۈركىستاننىڭ مانغوللاردىن قالسا ھەم كونا ھەم ئاساسلىق مىللىتىنىڭ يەنە بىرى تاجىكلار. ئۇلارنىڭ ھازىرقى ئومۇمىي سانى 20 مىڭچە بولۇپ، بۇلارنىڭ بوۋىلىرى سوغدىئانا قاراخانىلار دەۋرىدە تۈپ-چوڭ بولۇپ، بۇلارنىڭ بوۋىلىرى سوغدىلار، قاراخانىلار دەۋرىدە قەشقەرگە يېقىن پامىر ئېغىزىدا شەھەرلەر جىق ياشايتى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۇلار ئۇيغۇرلارغا تولا يېقىن ئىدى. ھازىرقى تاجىكلار 1850-يىللىرى ئافغانلار ۋاخان ۋادىسىنى بېسىۋالغاندىن كېيىن ۋاخان، خوشىدەر، غولدى ناھىيىلىرىدىن چىقىپ قەشقەرنىڭ تاغ ۋادىسى تاشقورغاننى ماكان تۇتقان. ئۇلار ئىچىدىن چىققان كولچاك ئىسىملىك مىللىي قەھرىمان ئۇلارنىڭ بۇ دىياردا مۇقىم بىر ئەل بولۇپ ئولتۇراقلىشىپ قېلىشىغا جىق كۈچ سەرپ قىلىپ، قەشقەردىكى يەركەنت ئۇيغۇرلىرى بىلەن ئىنجىل ياخشى مۇناسىۋەتتە بولۇپ كەلگەن.

شەرقىي تۈركىستاندىكى تۇڭگانلارنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە ئولتۇراقلىشىش تارىخى ھەققىدە ئىككى مەنبە بار. ئۇنىڭ بىرىنچىسى، XIII-ئەسىردە تۈر-ياتلىق چىڭگىزخان ئەسكەرلىرى باشلىق ئۇيغۇر ئەسكەرلىرى بوۋىلىرى بېسىپ چىققان خىتاي چېگرىلىرىدە ئىنىڭكە سۈرۈپ جوجە ئىگە بولغاندىن خىتاي قىزلىرىغا ئۆيلىنىپ، شۇ يەردە ئولتۇراقلىشىپ قالغان. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن پەيدا بولغان بالىلار ھازىرقى تۇڭگانلارنىڭ كېيىنكى نەسلىنى تەشكىل قىلىدۇ. (دەسلەپكى تۇڭگانلار VIII-ئەسىردە ئەرەب-خىتاي ئارىسىدىن چىققان دەپ مۇئەللىپ)، ئاندىن ئاستا-ئاستا ئۆز ئانا يۇرتى ئۇرىياغا كېلىپ ئۇرىيان تۇڭگانلارنى تەشكىل قىلدى. ئۇريان قاتلىرى ئارىسىدىن بىر قىسمى ئىلىغا كېلىپ ئەرەب ئانىلىق ئىشلىرىدە يەرلىشىپ قالدى. ئۇريان، قۇمۇل ئۇيغۇرلىرى ئىچىدىكى تۇڭگان سۆزلىرى مانا مۇشۇ مۇناسىۋەتكە باغلىق. ئۇنى بەزى تىلچىلەر خىتاي تىلىنىڭ ئەسىرى «دەپ خاتا كۆرسىتىپ كېلىۋاتىدۇ. بۇ خاتالىق تۈزىتىلىشى لازىم.

ئىككىنچى مەنبە بويىچە ھېسابلىنىپ كېلىۋاتقان تۇڭگانلار 1860-يىللىرىنىڭ ئاخىرىغا نىسبەتەن بولۇپ ئۆتكەن تۇڭگانلار قوزغىلىڭىدىن كېيىن شەرقىي تۈركىستاننى پاناھ تىلەپ چىققان 60 مىڭچە ئولتۇراق تۇڭگانلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ شەرقىي تۈركىستاندا يەتتەشەھەر دەۋلىتى دەۋرى ئىدى. يەتتەشەھەر دەۋلىتى تۇڭگانلارنى ناھايىتى ياخشى قارشى ئېلىپ، قاراشەھەر ۋە ئۇرۇمچى ئەتراپىدىن ئورۇن بوشاتقان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ بىر قىسمى روسىيەگە كېتىپ، بىر قىسمى ئىلى، ئۈرۈمچى تۇڭگانلىرىنى تەشكىل قىلىدۇ. ھازىرقى شەرقىي تۈركىستان تۇڭگانلىرىنىڭ سانى 60 مىڭچە ئاشىدۇ.

شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئۇيغۇر، قىرغىز، قازاق، تاتار ۋە ئۆزبېكلىرى تۈركىي مىللەتلىرى بولۇپ، مۇشۇ دىياردا ئادەم قاچان پەيدا بولغان بولسا شۇ چاغدا پەيدا بولغان. مەسىلەن، بۇ خەلقلەر قەبىلە ھالىدا بىرلىكتە قاراخانىلار دەۋرىدە بىر ئاتا بىر ئانىنىڭ بالىسىدەك بىرلىشىپ ئۇلۇغ ھون-تۈرك دەۋرى سەلتەنىتى بىلەن ھەم دەۋلىتىنى ياراتقان بولسا، مىلادىدىن كېيىن ئىككىنچى قاراخانىلار دەۋرىدە بۈگۈنكى ئۆزبېك، قازاق، قىرغىز، تاتارلارنىڭ چوڭ بوۋىسى قىپچاقلار ۋە ئۇيغۇر-ئوغۇزلار بىلەن بولۇشۇپ پۈتۈن تۈركىي دۇنيانىڭ 460 يىل غوجىسى بولغان ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ مەشھۇر ئۇيغۇرشاھ يۈسۈپ خاس ھاجىپ بۇ بۈيۈك تۈركىي بىرلىكنى ئۆز ئەسىرى «قۇتادغۇبىلىك»نىڭ، تۈرك مىللىي قەھرىمانى ئافراسىياپقا بېغىشلاپ، قىپچاقتىكى ئۈچ ئوغۇزلارنىڭ قەھرىمانى ئۆز خۇرمىتى ياراتقان ئىدى. ئۇلۇق مەھمۇد قەشقەرى «دىۋانى لۇغەتىت تۈرك»تە «خۇدا تۈركلەر دەپ بىر قەبىلە ياراتتى، ئۇنىڭ بىلەن ھېسابلاشماسلىقنىڭ ھەر قانداق كىچىك خاتالىقى —» دېگەن داڭلىق سۆزلىرىنى نەقىل قىلىپ، پۈتۈن شەرق دۇنياسىغا ماختانغان. بىرلىك — ئۇ دەۋلەتنىڭ ئىچكى قۇدرىتى بولسا تاشقى ئابرويى. قاراخانىلار دەۋلەتلىرى مەرتىۋە بىرلىك ئابرويى بىلەن مەڭگۈ ئۇلۇقتۇر.

بۇ قان قېرىنداش خەلقلەرنىڭ ئۇيغۇرى ئۇيغۇر، ئۆزبېكى ئۆزبېك، قازاقى قازاق بولۇپ بۆلۈنۈپ كەتكەنلىكى تارىخى دوستلۇق تارىخى. مەسىلەن، XIII-ئەسىردە ئاقتىن ئىبارەت بوۋىسىدىن چىققان بىر گۇرۇھ تاتارلار قەشقەرگە كېلىپ يەركەنت بويىلىرىغا جايلاشقاندا ئۇيغۇرلار ئۇلارنى ئىسسىق باغرىغا ئالغان بولسا، 1550-يىللىرى قىرىم خانلىقىدىن بۆلۈنۈپ چىققان بىر توپ ئالبان قازاقلىرى ئىلى بويىغا كېلىپ قونۇشقا ئۇيغۇرلار ئىسسىق قۇچاق ئاچتى. ئۇلارنى سەئىدىيە ئۇيغۇر دۆلىتىنىڭ خانى سەئىد خان ئۆز خانلىقىدا باياشات...

(داۋامى 4-بەتتە)

خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ نۆۋەتتىكى مىللىي ئالدامچىلىقىنى تار-مار قىلىپ مىللىتىمىزنى ئۇنىڭ ئاسارىتىدىن ئەبەدىي قۇتقۇزايلى!

خان باشلىق ئالاھىدە ۋەكىللىرىنى ئالمىغانلىقتىن، خوتەنگە قاراپ ئېلىپ، ئىلىنىڭ گۈزەل كۈنەس ناھىيىسىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىدى. ئۇ يەرلەردە ئىلگىرى مىللىي شەكىلدە كۆرۈنگەن XV-ئەسىردىكىلەر بىلەن ئۇچرىمەي ئۇ يەرلەردە ئاتا-بوۋىمىز ياي-لاقلىرى ئارقىلىق پەقەت بالىق ئەۋلادىغا جايلاشقاندا ھېچبىر ئۇيغۇرلارنى يەكلىگىنى يوق. خىتاي زۇلمى تۈپەيلى قوغلانغان، ئەنجان تەرەپلەرگە پانا تىلەپ چىققان ئۇيغۇرلارنى ئۇ يەرلەرگە كەلگىنى يوق. بۇ روسلۇق قېرىن-داشلىق تارىخى مۇنىڭ كېيىنمۇ شۇنداق بولۇۋەرىدۇ.

ھازىر شەرقىي تۈركىستان قازاقلىرىنىڭ سانى 8 يۈز مىڭدىن ئوشۇق بولۇپ، ئىلگىرى تۈركۈمى 1869-يىلى قازاقىستاننىڭ ئاق مولا ۋىلايىتىدىن چىقىپ، ئاتا-بوۋا يايلاقلىرى ئىلىغا كەلگەن قىزاي قازاقلىرى ئىدى. بۇ توپقا قاتنىشىپ كۆچمەنلىك ئىشى يولباشچى ئىدى. كېيىنرەك بۇ توپتىن بولۇنۇپ چىققان شايە خەت ئىشلىمەك كىشىنىڭ ئېلى 1905-يىلى قومۇلغا بېرىپ بارىكول يايلاقلىرىغا يەرلەشتى. ئۇندىن كېيىنكى كۆچۈلۈك قازاقلار بولسا 1930-يىللىرى روسىيە جۇمھۇرىيىتىدىن شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەممە جىگارىسىغا دېگىنىدەك كۆچۈپ ئۆتۈپ ئورۇنلاشقان كېيىنكى ئاق قايماق، ئوۋاق ۋە باشقا ئۇرۇقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

بىزنىڭ ۋەتىنىمىزدە شۇ كۈنلەردە 100 مىڭدىن ئوشۇق قىرغىز، 12 مىڭ ئۆزبېك، 8 مىڭ تاتار بار. بۇلارنىڭمۇ شەرقىي تۈركىستانغا كېلىپ ئورۇنلىشىش تارىخى خۇددى قازاقلارنىڭ تارىخىغا ئوخشايدۇ.

مانا، بۇ ئاجايىپ دوستلۇق-قېرىنداشلىق تارىخىنى كۆرەلمەي، ئۇنى بۇزۇش ئۈچۈن بىزنىڭ مىللەتلىرىمىزنىڭ نامىغا ئۆزلىرىچە ساختا تارىخ-لارنى يېزىپ، ھەۋەسكار مىللىي ئالىملارنى سېتىۋېلىپ كەلگەن خىتاي مۇستەمە-لىكىچى ئاتېيىلىرى كۈنىبويى تىگىچە موشۇ ئۇزۇن يىللىق پۇلىنى ئوخشىماي يايىتىلىپ كەلمەكتە. مەسىلەن، ئۇ بۇزغۇنچىلار ۋىسال دەلىلەردىن بوزرۇن پۈتۈن تۈركى ئالەمىگە بىرلا بىرىنچى قاراخانىلار دۆلىتى ھاكىم بولۇپ تۇرغان ۋاقىتلاردا: «غەربىي 36 دۆلەتكە بولۇنۇپ ياشايدۇ» — دەپ يەنە زوكۇر دو-لەت ئىچىدىكى ئىلىك خانلارنى بولۇپ ئاشۇ ئىشقا تۇتۇشقان بولسا، ئۇنى تولۇقسىز ئۇيغۇر خەلقلىرىنىڭ ئىچىگە كىرىشىۋالغان قارلۇقلارنى، بولار چېچىلىپ كەتكەن ئالاھىدە خەلق، دەپ يېزىشى نەتىجىسىدە ئۇلارنى ئاھازىرغىچە كۆپ يىللىق تارىخچىلار رىشۋەتخورلىرى ساختا تۈپ ۋەرەق ئاساسىدا يېزىپ كېلىۋاتىدۇ. بولسا قارلۇقلارنىڭ ئەسلى ئۇلار ئاق ئەمەس. ئۇلار ئۆزلىرىنى 12 تايپا بو-لۇپ كېلىۋاتقان ھازىرقى قوشۇل كۆچمەن ئۇيغۇرلارى بولۇپ، ئەگەر ئېيتىلغان «قارلۇق تاغ» دەپ زىكىر قىلىنىشىدۇ. ئۇلارنىڭ «قارلۇق» دېگەن ئىسمى ئۇيغۇر خەلقى ئىچىدىكى مەشھۇر قارلۇق ئۇيغۇرلىرىمۇ موشۇ ئىسمىنى كېلىپ چىققان.

XIX-ئەسىردە كۆچەردىكى بىر خىتاي ئەمەلدارى مۇسۇلمانلارنىڭ مىگرەتسىيىچىلىكى، خىتايلارنىڭ بۇ قىسمىنىشى ئىشلىگەن تولۇقى كىتابىد-لاپ قويۇپ، ئادەم پۇخرالىرى دىنى تولۇقى تۇرغۇش يولى بىلەن ئىدارە قىلغىنى كۆچارلىقلار ھازىرغىچە غەزەپ بىلەن سۆزلەپ كەلمەكتە. گومىنداڭ ھۆكۈ-مىتى، ئەسلىدە ئۇرۇقلارغا دېگەن قەبىھ سىياسەت ئېلىپ قانچىمۇ خۇدلۇنۇپ، ئىچىككىلىشىپ كەلگەن ساۋاقلىرىمىزنى ئۇنتۇشىمىز مۇمكىنمۇ؟ 1955-يىلى ئىشتىغال قىلغان ماۋجۇ خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى خوتەندىكى بەزى بىر ئىچىتىماقى كۆنلىقلارنى باھانا قىلىپ: «شىنجاڭنىڭ ھازىرغىچە قول-لۇق تۇرۇمچى ساقلانغان» دەپ، ئاللىقاچان قۇللۇق تۈزۈمىدىن چىقىپ، ئىچكىرىدىكى ئېگىز ئۇزۇنلۇق كىملىكىنى بىلمەيدىغان ئاچا خىتايلارغا قارىغاندا ناھايىتىمۇ ئۈستۈن ياشاپ كەلگەن بىزنىڭ مىللىتىمىزنى يەنىلا قۇتقۇزىدىغان بول-غىنىمۇ كىم ئۇنتۇيدۇ؟ بەدنام، مەدەنىيەت ئىنقىلابى دەۋرىدە ئۇيغۇر قازاق ئارىسىغا ھەتتا شىمال ئىلىنىڭ سېلىشىپ مەقسەتلىك ئاخىرىدىكى قازاق خوي-لىرىنى ئورۇمچىگە ئېلىپ كىرىپ يېزا ئىگىلىك دارىلفۇنۇنىغا ئوقۇتۇپ تۇرغان ئۆتكەن يىلى خەلقە رەسمىي بولۇپ، ئۆتكەن ئەدەبىيات-سەنئەت ئىچىدە ئاقتۇرۇلۇپ ئېچى ئىسمى ھېچ كىشىگە مەلۇم بولمىغان بىر قازاق يازغۇچىسىنى ماختاپ كۆتۈرۈپ، ھەممىگە مەلۇم ئۇيغۇر يازغۇچىسى ئىمارەتلىرىنى بىر ئىنچىكە تىلغا ئالمىدى. شۇ ۋاقىتتا قىرغىزىستاندىن ئاۋاخ ئۆتكۈزۈلۈپ بولغان «ما-ناس» داستانىنى بىرىنچى دەرىجىلىك ئۆتكۈزۈشكە تىلغا ئېلىپ، شەرقىي تۈركىستانلىق تولۇپ ئېلىپ ئۇيغۇرلارنىڭ كالسسىك ئەدەبىياتى ھەققىدە ھەتتا ئاغزىنى ئېچىپمۇ قويمىدى. كۆپتىن بېرى ئەنە شۇ چالا زور-زورلۇق ماختاپ يېزىپ كېلىۋاتقان خىتاي ياكى خىتاي بولمىغان بەزى

يالاقچى تارىخچىلار ھازىر زور-زورلۇققا جان تىكىپ بىلەن ياردەم قىلىپ ھەم ئۇيغۇر خەلقىگە ۋە ھەم ئۆزىنىڭ قىرغىزلىرىغا يات دۆلەتچىلىك بولۇپ كەلگەن قىرغىزىستانلىق يەنە شۇ يىلى 6-غىنۋاردىكى بېيجىڭ رادىئوسى ئاساسىغا ئو-تۇرۇپ: «دۆلەت بولۇش ساقلاپ، ياقۇپبەگ يوقىتىشتا چوڭ رول ئوينىغان كىشى» — دەپ ماختاپ چىقتى. ماھا، بۇ زىيانلىق، مىللىي دەھشەتلىك تۈگە سەلىمىلەرگە ئىنچىكە سېلىشتۇرۇلغان ئالىمى ئاشكارىلىغىنى بۇلۇتمۇ مۇمكىنمۇ؟!

بۇنىڭدىن ئاشقىرى خىتاي يېتەكچىلىرى بىر مىللەتنىڭ ئۆزىنى ئىچىدە بۆلۈپ، پەرقلىق قارىمۇ-قارشىلىقلارنى يايىپ كەلمەكتە. بۇنىڭغا ئىزنى قويۇپ ھازىر يېزىۋاتقان تولىمۇ خاراكتېر-لىق بىرلا ھەرىكىتى ئاساسى شۇ كۆپايە قىلىدۇ. يەنى، خىتاي بۇزغۇنچىلىرى ئۇيغۇرلار ئىچىدىكى بەزى «قەشقەرلىق»، «ئىلىلىق» دېگەن سۆزلەرنى پايدى-لىنىپ بىرىنچى يىلى بىريان مۇشۇ ئىسىملەرنى پايدىلىنىپ كېلىۋاتىدۇ. بۇنىڭ كەينىدە كۆپتىن بېرى تۇتۇنۇلۇپ كەلگەن «تارانچىلىق» ياشىۋاتىدۇ، چىقىۋا-تىدۇ. بىز مانا بۇ يېتىمىدە تىلغا ئالغان قارشى تۇرۇش تەكە ئېنى تارىخى ئەرەبتە خىتاي تارىخچىلىرى ياساپ كەلگەن ھەممە ساختا تارىخلارنى ئىلمىي قىلىپ، ئۇنى بۇيىمىز-زىلغان باتقاق رىشۋەت ئارىخلىرىنى قوبۇل قىلماسلىقىمىز لازىم. سىياسىي جەھەتتە ئۆزئارا دوستلۇق قېرىنداشلىقىمىزنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەپ، مىللىي جەھەتتە ئىمۇزلەنى ئۇزۇنىمىزنىڭ خىتايىنى ئۇتتۇرۇپ كەلگەن مىللىي پەخرىمىزنى ئاخىرىغىچە ئاياش قىلىشىمىز ۋاجىپتۇر.

(داۋامى بار)

تەھرىر ھەيئىتى

ۋەتەندىن كېلىۋاتقان سادالار ۋەسىلار

ئۈرۈمچى رادىئوسى – 18-غىنۋار

ئۆتكەن يىل سىنتەبىر دىن بىريان، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ھەر-ھەر يەرلىرىنى ئارىلاپ يۈرگەن خاشىشتا ئالغۇچىلار يېقىندا ئانا ئەنيەدىن ياردەملەشىپ چىققان بىرىنچى تۈركۈمدىكى خىتاي ياشلىرى بىلەن ئۇچراشقان. ئۇ بۇ ئۇچرىشىشتا قىلىنغان سۆزلەردە ئىدېن، ھاپاياغا چىقىپ، ۋەتىنىمىزنىڭ غەربىنى قۇرۇق چەتلىك قوغلاپ چىقايلى! دەپ ئادەتتىكى خىتاي ياشلىرىنىڭ سەپەسەتىسى يەنە بىر مەرتىۋە ئەكارلىغان. بۇنىڭدىن ئۇقۇغۇچىلىرىمىزغا شۇ نەرسە مەلۇم بولدىكى، كېزىشىمىزنىڭ ئۆتكەن يىلقى 10-سانىدا ئالا-ھىدە خەۋەر قىلىنغىنىدەك، خاشىشتا ئالغۇچىلار شۇ چاغىدىكى بىر سۆزىدە ئىسپ-جانلىقلارنى ئېتىپ، شانخەي ۋەتىنىدىن كېلىۋاتقان چوڭ ياردەملەرنى ئىشقا قارشى ئىلشىلىرى كۆرەلەيدۇ، دېگەن ئىدى. مانا، ئۇ ئەيلەشكەن ئۆزى ئەنچەن چوڭ ياردەملەر بىرىنچى قەدەمدە بىلەن ئۇچرىشىپ ئالدى.

سىياسەتچىلەر بۇ ئۇچرىشىش رەنلىك ئەلىيازغا قاراپ ئىسپىل تىجكىرىدىن چىقىرىلغان خىتاي قاچاقلىرى شىنجاڭدىكى ئەڭ چوڭ ھەم مۇھىم ھەرىكەتلەرنىڭ بىرىسى بولسا كېرەك، دەپ پەرەز قىلىشماقتا.

مەزكۇر رادىئونىڭ يەنە بىر ئاخىرىشىغا قارىغاندا، يېقىنقى يىللاردىن بېرى چەت ئەللەردىكى مۇھاجىرلارنىڭ ۋەتەنگە بېرىپ زىيارەت قىلىپ يېتىشى مۇناسىۋىتى بىلەن ئۈرۈمچى، غۇلجا ۋە قەشقەر كەبى چوڭ-چوڭ شەھەرلەر بازارلىرىدا چەت ئەل ماللىرى بىر قەدەر كۆپىيىپ ئەتكەسچىلىك ئەۋج ئېلىپ كەتكەن.

خىتاي ھەمدۇلىرى بۇ ئىشنى پىلى باشلىنىغاندا ئاۋۇدىكا، گېرمانىيە ۋە تۈركىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىن كەلگەن مۇھاجىرلارغا خوشامەت بولۇپ، ئۇلارنى كەلگەن ماللارغا ئۆزلىرى دەللاللىق قىلىپ بېرىشكەن ئىدى. مانا ئەندى ئۇنى، ئەتكەسچىلىك، ئۇچۇن يەنە ئۇلارنى كۆچەپ تۇ-تۇپ، جازالار كۈرمەكتە.

چەت ئەل خەۋەرلىرى

تېبەت دالاي لاماجانابلىرى ئۆزىنىڭ ياۋروپا ئەللىرى بىلەن بولغان ئالاقىسى ئورنىتىش ئۈچۈن ئۆتكەن يىل ئاخىرىدا خەلقئارا جەنۋە شەھرىدە مەخسۇس ۋەكىلىنى ئىشقا قويغان ئىدى. ئەندى يېقىندا ئامېرىكا-خىتاي مۇناسىۋەتكە باغلىق ۋاشىنگتوندىكى بۆلۈمدىكى ئىشخانىسى جانلاندۇ-رۇش ھەرىكىتى يۈرگۈزمەكتىدۇ.

شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى

نويابىر 1980
11-سان
(№ 19)

گەزىتە 1979-يىل ئاپرېلدىن ئېتىۋارەن چىقماقتا.

ھەر ئايدا بىر قېتىم چىقىدىغان خەلقئارا ئۇيغۇر ۋە تەنناشلار گېزىتى

شەرقىي تۈركىستان بىزنىڭ مۇ-
قەددەس زېمىنىمىز. بۈيۈك پەخرىمىز ۋە
مەڭگۈ ئۆچمەس ئەۋزىمىز. بىز ئۇنى
قەدىرلەيمىز. بىردە قىلچىمۇ يادىمىزدىن
چىقارمايمىز. ئۇنىڭ ئەركىن-ئازات ھەم
تولۇق مۇستەقىللىقى يولىدا خىتاي مۇستەم-
لىكىچىلىرىگە قارشى ئاداققىچە چېلىشايلى!

خىتاي فاشىستلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان ھاۋاسىدا توختىماي يۈرگۈزۈپ كېلىۋاتقان ئاتوم-يادرو سىناقلىرى توختىتىلسۇن!

دۇنيا ماڭا قۇلاق سال!

خىتايدىن كېلىۋاتقان خەتەر تۈگەنلەنسۇن!
(ياپون مەتبۇئاتىدىن)

ئېيتىشقا مېنىڭ تىلىم كاۋزا (!)،
دان تېرىغان جان نېچۈك ھازىرلانغا؟
ئەلىكتىن ئېلىم ئەركىنلىكى مۇھتاج،
يەم ئاسقۇ بىز خىتايلارغا؟!
ئاتام دۈشمەن بىلەن ئېلىشىپ،
يېتىپ دېگەن چاغدا ئارمانغا،
ساتقۇنلارنىڭ كاساپىتىدىن
قانچە قېتىملەپ ئىسسىق قانغا...
يول قويۇشنىڭ ئەسكى يۈزلىكى،
مۇبتىلا قىپ قويدى ھىجرانغا.
مەن ۋەتەننى تاشلاپ ئايرىلىپ-
ئادا بولدۇم، تولدۇم يىغانغا.
مەن چىللىسام بۇلبۇلنى باغقا،
خوشۇم كېلىمەن شۇم سېغىزخانغا.
قىزىل گۈلگە قولۇمنى سۇنسام،
ئايلىنىپتۇ گۈلۈم ئازغانغا.
ئاخىر مېنىڭ ئاھىمنى ئالەم،
زۇلۇم-سىتەم پاتتى بىجانغا.
يەر-زېمىننى باسقۇنچىلىم،
يەتمەس مېنىڭ دىلىم جاھانغا...
ئەگەر ئايىم يادۇر بىر مېنىڭ،
قول بولغىلى قانچە خىتايغا؟!
يات يولدا تام بولغان ئېلىم،
قاچان غۇنچە گۈلدەك يېتىلسانغا؟!
كۆز يېشىدىن تولغان لوپنۇر
ئايلاندى دەردى سىناق مەيدانغا.
تۇرۇۋاتماق بوپ ئۇيغۇر نەسلى،
قەست قىلماقتا قىرغىن ئۆلۈمغا.
ئاخىر ئالەم، ئاتوم دەستىدىن
تار كەلدى بىر گۈلۈستانغا!
يادروچىلار نۇرا قەستىدىن
بالا كەلدى ئۇيغۇرىستانغا.
قەست قىلغانلىرىنى قىلماق بولۇپ،
چېقسا ئېلىم يەنە ئىسيانغا،
ئەندى قاراپ تۇرسالار تىنچقاي،
ئاۋا تارالدى جاھانغا.

ۋەتەن بۇلبۇلى.

ئوتتۇرىسىدىكى خىتاي ۋەھشىي ئالىملىرى
شۇ يىل 10-ئاينىڭ ئاخىرىدا شەرقىي تۈركىستان
ھاۋاسىدا 24-قېتىملىق يادرو سىنىقىنى ئۆتكۈ-
زۈپ، تېنچلىقسۆيەر ئىنسانىيەتكە ئالدىدا يەنە
بىر قېتىم جىنايەت قىلدى. شەرقىي تۈركىستان خەل-
قىنىڭ مىللىي سالامەتلىكىگە بىۋاسىتە ئېغىر زىيان-
زالالەت كەلتۈرۈپ، ئۇنىڭدىن ئۇرۇقلىرى سىناقلار
نەتىجىسىدە ئەسلىدىن ئاق قان ئاغرىقى بىلەن بولغان
ئاۋرىيان دىيارغا يەنە مۇدھىش ئاپەتلەرنى
كەلتۈردى. قىسقىسى خىتاي ۋەھشىلىرى بۇ 24
قېتىملىق ئاتوم-يادرو سىنىقى ئارقىلىق شەرقىي
تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي نوپۇسىنى 24 قېتىم
ئاياق ئاستى قىلىپ، مىللىتىمىزنى خورلاپ كەلدى.
خىتاي فاشىستلىرىنىڭ بۇ رەزىل ئويۇنلىرىنى
ئۆزىنىڭ ئىچكى دېگەن ئاراللىرىدا بولمىسا ئۆزى
ئۈچۈن ئېھتىمال ئەپلىك دەپ سان، خۇراسان
ئالەمنىڭ ئېگىز ئۆگزىسى، شەرقىي تۈركىستان
ھاۋاسىدا ئوچۇق يۈرگۈزۈپ كېلىشتىكى مەقسىتى
نېمە؟ ئۇنىڭدا ئۇلار ۋەھشىلەرنىڭ ئەلەم قەبىھ
ئوچ زەھەرلىك نىيىتى يوشۇرۇنغانكى، بىرىنچىدىن:
- بىر ئېرىم مىللەتنى بىلەن بىرى تۈگىتىپ قوم ھالىتىگە
يېتىپ ئەمەس مۇنبەت تۇپراقلارنى ئىشلىتەلمەيدىغان ئاك-
لىمەتكە يەنە شوچۇل ھالەتگە چۈشۈرۈپ،
بۇ يەردىكى ئەسلىي ھايات بەخش تارىم مەلبە-
سىنى يوقۇتۇش، ئۆز ۋاختىدا ئوقۇم تېگىشكە كو-
مۈلۈپ قالغان 61 قەدىمىي شەھەرلەرنىڭ
بۈيۈك ئۇيغۇر مەدەنىي مىراسلىرىنى پۈتۈنلەي
كۆمۈشكە ئالدىن تۇرۇپ شەرقىي تۈركىستان خەل-
قىنىڭ مىللىي مەدەنىي غۇرۇرى بىلەن ئۇنىڭ خى-
تايغا قارشى دەۋاسىنى يوقۇتۇش ۋە موشۇ ئاك-
لىمكان ئارقىلىق مانغولىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىگە
ئۆتىدىغان ھاۋا ئېقىمى ئارقىلىق مانغولىيە ھا-
ۋاسىنى زەھەرلەپ، ئەڭ قىسى مانغول خەلقىگە
ھەم زەربە بېرىش.
ئىككىنچىدىن: - فاشىست ماۋنىڭ نەزە-
رىسى بويىچە ئۈچىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ بولىشى
مۇقەررەر بولۇپ، ئۇ ئاتوم-يادرو ئۇرۇشى
بولىشى ئېھتىمال. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئۇرۇشنى باش-
قىلار بىلەن ئەمەس، بىرىنچى دەرىجىدە «سو-
ۋېت سوتسىيالىزم ھاككىملىرى» بىلەن بولۇشقا
تەييار. ئۇ قاچان بولسا شۇ چاغدا ئۇنىڭ
پۈتۈن زەردابىنى ئۆز نەسلى ئىچىدىكى خىتاي يەر-
لىرىنى ئامان ساقلاپ، ئۇنى پەقەت شەرقىي
تۈركىستان زېمىنىدا تۈگىتىش. ئۇ چىنچەسى-
سا - دۇنيادىكى خەلقلەرنىڭ كۆزىمۇ ئۆلۈك مۇ-
بەقىسىنى تالىشىش.

مانا، بۇ قانچىلىك بىر زەھەرلىك ھەم
ئۆزەمچىلىك مەقسەت؟! سەللا ئاقىل-يا-
راستىنى بار ئادەم بىلىدۇ خىتاينىڭ بۇ يامان ئۇچ
مەقسەتلىرىنى شۇنىڭدىن يەم قىلالايدىكى، بۈگۈن
ئۇيغۇر دىيارى شەرقىي تۈركىستان ئوتتۇرا خە-
تەرلىك بولۇۋاتقان بولۇپ ھېچ تەرەپتە شەرقىي
تۈركىستاننىڭ قوشنىلىرى ئافغانىستان بىلەن
پاكىستانغا، ھىندىستان بىلەن ئىرانغا، مانغۇ-
لىستان بىلەن روسىيەگە ۋە باشقىلارغا دەھشەت
چېچىشى سۆزسىز. مۇشۇ سەۋەبلىك بىز
بۇ دۇنياۋى خەتەرنى ئالدىنى ئېلىپ ۋە ئۇ-
نىڭدىن غەزەپلىنىپ ھەرقانداق «سىناق قىلىش»
كىيىن خىتاي ھۆكۈمىتىگە ئەڭ ئاۋار-تەكرار نارا-
زىلىق بىلدۈرۈپ كېلىۋاتقان ياپونىيە، مانغولىيە
كانادا ۋە ئامېرىكا قوشما شىتاتلىرى ھۆكۈ-
مەتلىرى بىلەن خەلقلىرىگە ئۆزىمىزنىڭ چىن
ئىنسانىي مىننەتدارچىلىقىمىزنى بىلدۈرۈپ تو-
رۇپ، كەلگۈسىدە بۇنىڭ ئاپەتلىك قارشى پۈتۈن
دۇنيا خەلقىنىڭ بىرلىشىپ قەتئىي چەك قويۇ-
شىنى ئۈمىد قىلىمىز.
ئەينى مۇشۇ مەقسەتتە بىر گۇرۇھ شەرقىي
تۈركىستان دوختۇرلىرى 1978-يىلى ئالمۇتىدا
ئۆتكەن تېببىي خادىملارنىڭ خەلقئارا جۇڭگو
يىغىنىغا مۇراجىئەت بىلەن خىتاي تەۋەككۈل-
چىلىرىگە قارشى بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى-
دا ئىسپات چەكلەش قويۇلۇشنى سورىغان ئىدى
(ئۇ مۇراجىئەت گېزىتىمىزنىڭ 1979-يىللىق
3-سانىدا ئېلان قىلىنغان ئىدى). بىز ئوتتۇرىدىكى شۇ
دوختۇرلىرىمىزنىڭ تەلىپىنى پۈتۈن شەرقىي
تۈركىستان خەلقىنىڭ تەلىپى سۈپىتىدە ھىمايە
قىلىپ، بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتى تىن ت-
ئاپتىكى بارلىق تېنچلىقسۆيەر ئەللەرنىڭ بىز-
نىڭ بۇ قانۇنىي تەلىپىمىزگە ئاۋاز قوشۇشىنى
يەنە بىر مەرتىۋە سورايمىز.

پۈتۈن دۇنيا تېنچلىقسۆيەر
ئەللىرى - شەرقىي تۈركىستان
خەلقىنىڭ قانۇنىي تەلىپىگە ئاۋاز
بېرىڭلار!

خىتاي فاشىستلىرى - شەرقىي
تۈركىستان ھاۋاسىدا توختىماي
يۈرگۈزۈپ كېلىۋاتقان ئاتوم-يادرو
سىناقلىرىڭنى توختات!

مەڭگۈ ئۆچمەس شۇئارلار، قان بىلەن پۈتۈلگەن خىتابلار.

ھەر يىلنىڭ 12- نويابىر كۈنى شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئەستىن چىقماس ئىككى بۈيۈك خاتىرە كۈنىدۇر.

1. 1933- يىلى 12- نويابىر كۈنى قەشقەرىيەدە شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ تۇنجى شەرىئەتلىك ھەم بىر مۇسۇلمان خوشنىلاردا ئەمەلگە ئاشمىغان ئىلغار ئىلمىي ئىستىقلال ئىسلام شۇئارلىرى قانۇنغا كىرگەن ئىدى.

2. 1944- يىلى 12- نويابىر كۈنى ئىلى، ئالتاي، تارباغاتاي ۋىلايەتلىرىدە قۇرۇلغان ئازات شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىي جۇمھۇرىيىتى ئەلان قىلىپ، ئۇنىڭ مىللىي ئوغۇل-قىزلىرى قېنى ھېسابىغا پۈتۈلگەن 9 ماددىلىق خىتابنامىسى ئەنە شۇ كۈنى بىلەن ئىلان قىلىنغان ئىدى.

«شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» بۇ ئىككى ئۇلۇغ خاتىرە كۈنىنى ئالاھىدە تاۋاپ ئېتىدۇ.

(مەشھۇر ئەرباب ئەيسا يۈسۈپ ئالىپتېكىن جانابلىرىنىڭ كىتابىدىن ئېلىندى)

ئازات شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىي جۇمھۇرىيىتى خىتابنامىسىدىن ئۈچ ماددا:

1. شەرقىي تۈركىستان زېمىنىدىن خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئەبەدىي يوقىتىش.

3. دۆلەتنى ھىمايە قىلىپ، خەلققا خاتىرجەملىكنى تەمىن قىلىش ئۈچۈن مۇنتىزىم مىللىي ئارمىيە تەشكىللەش.

4. دۆلەت ئىقتىسادىنى ھەرتەرەپلىمە گۈللەندۈرۈپ، خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى بىلەن مەدەنىي- مائارىپ ۋە ساغلاملىقنى ساقلاش ئىشلىرىنى زامانغا مۇۋاپىق تەرەققىي ئەتتۈرۈش ...

1. ئازاتلىق (I- دەرىجە) 2. ئازاتلىق (II- دەرىجە) 3. ئىستىقلالىيەت ئۈچۈن كۈرەش (I- دەرىجە)
4. ئىستىقلالىيەت ئۈچۈن كۈرەش II- 5. باھادۇرلۇق 6. ساداقەت

بىز ئۇيغۇر

ئۇيغۇر دۆلەتلىرى تارىخىنىڭ بەزى مەسىلىلىرى

(دېھتى ئۇتكەن سانلاردا)

ئۇيغۇر ئەنجۇ دۆلىتى

(ئىسكەندەر لەۋزەھ)

شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئىپشىدا تەسىس تېپىپ، قەدىمىي ئۇيغۇر يۇرتىدا مەدەنىيىتى گۈللەنگەن ئىسىدە شەرىئەتكە لىق تارقاتقان، ئىپەك يولى، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ يېگانە بىر دۆلىتى مۇشۇ ئەنجۇ ئۇيغۇر دۆلىتىدۇر.

بىز ئەۋۋەل بۇ دۆلەتنىڭ «ئەنجۇ دۆلىتى» دېيىلىشىنىڭ ئىسمى ئۈستىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتەيلى. بۇ ئىسىم زامانىمىزدىكى ئۇيغۇر، تۇڭگان ۋە خىتاي تىللىرىدىكى «گەنسۇ» (ئۇلكە) ۋە «ئەنجۇ» (شەھەر) دېگەن ئىككى جۇغراپىيەۋى ئاتالغۇغا مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، بۇ ھەر ئىككىلا ئىسىم تۈركىي «كەنسۇ» دېگەن سۆزدىن كېلىپ چىققان ئىدى. چۈنكى تارىخىي مەلۇماتلارنىڭ ئىسپاتلىشىچە ھازىرقى تۇڭگانلار دىيارى گەنسۇ ئۆلكىسى قەدىمىي ھونلار دەۋرىدىن باشلاپ تۈركىي خەلقلەرنىڭ يۇرتى بولۇپ، ئۇنىڭ مەركىزى لەنجو شەھىرى بۇيىچە ئىككى سېرىق دەريانى ئۇيغۇرلار «كەنسۇ» دەپ ئاتاتتى. مەيلى «گەنسۇ» بولسۇن ۋە مەيلى «لەنجو» بولسۇن ھەممىسى تۈركىي «كەنسۇ» دىن تۇڭگانچە ئۆزگەرتىپ، بۇ گۇتنىكى «گەنسۇ»، «لەنجو» دېگەن ناملارغا ئايلانغان. تۇڭگانلار VIII- ئەسىرلەردە ئەرەپ، خىتاي ۋە ئۇيغۇر خىتاي ئارىسىدىن كېلىپ چىققان بىر مۇسۇلمان مىللىتى بولغانلىقتا ئۇلار ئۇيغۇرلار بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلەردە بولۇپ كەلگەن. گەنسۇنى تىبەت تىلىغا تەرجىمە قىلغانلار تارىخىدا «گەنجو» دەپ يازغانلىقى ئۈچۈن ئۇ باشقا تارىخلاردىمۇ «گەنجو» بولۇپ قوبۇل قىلىنىپ كەلگەن.

گەنجو دۆلىتىنىڭ ئۇزۇلۇشى ۋە دەۋرى جەريانى ھەققىدە تارىخلاردا ئوخشىمىغان ۋە خىلمۇخىل رىۋايەتلەر ئىككى پىكىر بار. ئۇنىڭ بىرىنچى ئۇلۇغ خىتاي مەنبەلىرى بويىچە گەنجو دۆلىتى 846- يىلى تەسىس تېپىپ 1028- يىلغىچە ياشىغانلىقى بايان قىلىندۇ. باشقا تارىخلاردا ئۇنىڭ 905- يىلدىن 1028- يىلغىچە بەرقارار بولغىنى زىكىر قىلىنىپ كەلمەكتە.

بىز بۇ ئىككى پىكىرنىڭ بىرىنچىسىنى توغرىراق دەپ قوبۇل قىلساقمۇ، لېكىن ئۇنىڭ 1028- يىلغىچە ئايرىم دۆلەت ھالىتىدە ياشىغانلىقىغا تالاش قەيت قىلىپ ئۆتىمىز. ھالبۇكى 844- يىلى موڭغۇلىيەدىكى ئۇيغۇر قاغانلىقى شەرقىي تۈركىستانغا قاراپ كۆچكەندە، ئۇنىڭدىن بەش قەبىلە ئۇيغۇرلار (بەزىلەر بۇنى ئون بەش قەبىلە دەپ كۆرسىتىپ كەلمەكتە) گەنسۇغا كېلىپ يەرلەشكەن ئىدى. بۇ يەرلەردە تۇرۇپ ئەنە شۇ قوۋەت دۆلىتىگە ئالاقە باشقا بىر نەچچە ئۇيغۇر ۋە تۈركىي قەبىلىلىرى بار ئىدى. كۈچەن ئۇيغۇر ۋە تۈركىي قەبىلىلىرى بار ئىدى. موڭغۇلىيەدىن كەلگەن قەبىلىلەر دۆلەت ئىشى مانا بولغان ۋە يېڭىلىگەن بولسىمۇ قولىنى قورال بىلەن ئەسلىھەلىرى بار ئەسكەرلەرگە ئىگە بولغانلىقتا ئۇلار كېيىن لەنجونى پايتەخت قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ ھاكىمىيىتى ياساندى. بۇ پەيت تاڭ سۇلالىسىنىڭ گەنسۇ ئارقىلىق خىتايغا قاماقان زەربە بېرىش يولى بولغانلىقتىن، خىتاي پادىشالىرى بۇ ھاكىمىيەتنى دەرھال تونۇپ ئەلچى ئەۋەتتى.

(داۋامى بار)

خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ نۆۋەتتىكى مىللىي ئالدامچىلىقىنى تار-مار قىلىپ، مىللىتىمىزنى ئۇنىڭ ئاسارىتىدىن ئەبەدىي قۇتقۇزايلى!

يۈسۈپ ئاچىن قەشقەرى

خىتاي مۇستەملىكىچى ئاسىيارىنىڭ شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى ئۇلۇغ يۈز بىر يىل ئەسارەت قىلىپ كېلىشتەك ئېغىر ئۇسۇلى — يەنى بىر تىنىمسىز، قورقۇنۇشلۇق بىلەن بوزەك قىلىشى. تىلىكچىلىرى، ھەر خىل ئالدامچىلارغا چۈشۈرۈپ مەسخىرىلەش ئۇسۇللىرى ئۈچۈن بىزنىڭ خەلقىمىزگە ھەرقاچان ئېقىپ كەلمەكتە. ئەمما ئۇشۇ كۈنلەردە ھەم تېخى بېشىنى چۈشەرمەي، خەلقىمىزنى يەر قورقۇتۇپ، يەنە ئالداپ كەلمەكتە. بۇنىڭ سەۋەبى ھەر خىل بولسىمۇ، ئەڭ ئېغىر بىرسى شۇ بولۇپ كەلمەكتە: بىز قاچانكى بولمىسۇن خىتاينىڭ ئۆزىنى ئەمەس سۆزىنى قورقۇپ، ئۇنىڭغا ئالدىنىپ قاچان راھەتلىنىمىزگە تىپىلىپ ئۆتەبىلەلەرنىڭ ئالدىغا ئۆزىمىز يىقىلىپ كەلدۇق. مەسىلەن، بىز ئۇيغۇرلار ئۆزىمىزنىڭ تۈركى خەلقلىرى ئەۋلادى كۆرۈنگەن مۇتەبەر ئۇيغۇر — تۈركلىكىنى ئىلگىكىمىزنى بىلىپ تۇرۇپ «سەن يا تۈركىستەن» — دېسە قورقۇپ كەلدۇق. «ياق، مەن يا تۈركىستە ئەمەس، ئۇيغۇر — تۈركمەن. چۈنكى تېخى ئۆزىنى بىزنىڭ مۇستەملىكىچىلىك زۇلمىدىن قۇتۇلدۇرالماي، قول ئۇرىنى كېلىشتۈرگەن ئۇيغۇر قاندىق قىلىپ پۈتۈن دۇنيا تۈركلىرىنى بىرلەشتۈرۈش نىيىتى بولۇشى مۇمكىن؟» — دەپ دادىل ھەم ھەققانى جاۋاپ بېرىپ، يۈزىگە تۈكۈرەلمىدۇق. ئەكسىچە ئۇنىڭ يۈزىگە تۈكەرگەن ئەرەت ئوغۇل قىزلىرىمىزنى خىتاي جىرىلكىلىرى كۆز ئالدىمىزدا قول پۇتىنى باغلاپ سۆرەپ ئېلىپ چىقىپ كېتىشتىنى ۋە ئاخىر دا ئۆلۈمگە دۇچار بولىشىنى تۈرمىلەرنىڭ ۋاقىت-بىشتىكە يەردۇق. ئۇ مۇتەھەملەرنىڭ «سەن پان ئىسلامىستسەن» — دېگەن بىر ئېغىز سۆزى ئىلكىدە قانچە-قانچە مۇسۇلمانلارنىڭ روھەن مەسخىرە بولۇپ، جىسمانەن ئابوت بولغان دەللىلىرىمىزنى مۇشۇ يول قويۇشىمىزغا قوشۇپ ئاتەيمىز كۆرەلىك.

كىيىنكى دەۋرلەردە قەلەم زەنە ھەققىتەن شەرقىي تۈركىستان دۇنيادا ئىككى يېرىم مىللىيون ۋەتەنداشلىرىمىزنىڭ يوقىتىلغانلىقىنى كۆرسەتمەكتە. مانا، شۇ رەقەم ئاشتۇرغان قانۇنسىز يوقىتىلىشلارنىڭ «تىزىم» ئىچىدە ئېيىلىپ يوقالغان «پانتۈركىست»، «لەر بىلەن» «پانئىسلامىست» لار تەشكىل قىلىدۇ. مەن بۇ يەردە شۇ نادىر ھەم ۋاقىت قالغىنىمغا بۇ فاكتىنى نەقىل قىلىپ ئۆتەيكى، ئىلىدىكى خىتاي ھۆكۈمەتلىرى 1950-يىلى ياغۇز بورىتالا تاھىيەسىدە بەش مىڭدىن ئوشۇق «پانتۈركىستلارنى» تىزىمگە ئالغاندا، ئۇلارغا قوشۇپ يۈز لىگەن تۈركى بولمىغان ماڭغۇللار ئىلەن روسلارنى ھەممە «پانتۈركىست» قىلىپ جازالىغان ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئۇلارنى كەڭلەن بۇ يەردە بىرىم ئەسىر دىن بېرى بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ چېكىسىگە تېڭىلىپ كەلگەن «پانتۈركىزم» بىلەن «پانئىسلامىزم» ھەققىدە ئوتتۇرىغا قىسقىچە توختىلىپ ئۆتمەكچىمەن.

شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ مىللىي چىقىشى ئوقتەتىگە نەزىرىنى ئالغاندا ھازىر بۇ ۋەتەندە ماۋجۇت بولۇپ تۇرغان 12 مىللەتنىڭ (13 ئەمەس، چۈنكى بىز ھېچ قاچان خىتاي ياسىغۇنچىلىرىنى شەرقىي تۈركىستاننىڭ قانۇنى مىللىتى دەپ كۆرمايمىز) ماڭغۇل، تۇڭگان، روس، تاجىكلەردىن باشقا ئالتىسى تۈركى خەلقلىرى تەشكىل قىلىدۇ. بۇ خەلقلەرنىڭ تۈركى ئىكەنلىگىنى شۇ كۈنگىچە ھېچكىم ئىنكار قىلغان ئەمەس ھەم قىلالمايدۇ. بۇ تۈركلەردە ئىلگىرى كېيىن دۇنيادىكى تۈركلەرنى بىرلەشتۈرۈپ، بىر تۈرك دۆلىتى قۇرۇش ھەرىكىتى بو ياقتا تۇرسۇن، ھەتتا ئۇنىڭ غايىسى بولغان ئەمەس. پانتۈركىزم — ئۇ ئەينى مۇشۇ غايىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش نىيىتى XIX-ئەسىردە تۈركىيەدىكى مۇتەبەر قىل كورۇھلار ئىچىدە ماسىل بولغان بىر ئىبقىم بولۇپ، ئۇ خوددى «دۇنيادىكى سلاۋيانلارنى بىرلەشتۈرۈش»، «دۇنيادىكى ئەرەبلەرنى بىرلەشتۈرۈش»... دېگەنگە ئوخشاش چولۇق خەلقنىڭ ئامما قىسمەتلەرنى ئۆز ئالدىغا قويغان ئىدى. مانا بۇ تارىخ بىلەن بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ نامىنى چېتىشتۇرۇپ، شەرقىي تۈركىستاندا ئۆز زۇۋان مۇدەھە تاسىلى سىياسى ھەرىكەت ئېلىپ بېرىشنى باشلاپ چىققان جاللاد ئىشلىق-لىشىسەي ئىدى، 1934-يىلى ئۇنى قەشقەردە سىناقتىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن ئۆلكىنىڭ ھەممە ۋىلايەت ناھىيىلىرىگىچە قانات يايدۇرغان ئىدى. ئەسلى مىللىي ئەيىپسىز بىر-بىرىنى قىلىچقە يەرق قىلمايدىغان ماۋجۇ قاتىللىرى ئىشلىگىنىڭ بۇ ئۇنى دېگىلەرنى ئىشلىۋىتىپ ئۆتكۈزۈپ، پانتۈركىزمنى ئۆز نىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى ھەممە ھەرىكەتلىرىگە باي بىلىپ، خەلقىمىزنى ئۆلتۈرۈشكە مۇشۇ جازا بىلەن جازالاپ كەلدى. ئۇنىڭ ھازىرقى ۋارىسلىرىمۇ بۇ «ئىزىم» دىن پەنە پايدىلانماقتا.

«پانئىسلامىزم» ئەينى مۇشۇ كەبى دۇنيادىكى مۇتەبەر قىل مۇسۇلمان تەشكىلاتچىلىرىنىڭ بىر غايىسى بولۇپ، جاھان دىنى كۆلىمىنى ئىشلىرى ھىمايە ئېتىش «ئەھلى سەلەپ» يۆزدىلىرى ۋە ئەجنەبى خورلىشيان تەشكىلاتچىلىرى تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا تاشلانغان خەلقئارا ۋاقىتكان مەركىزىگە قاراشنى قوبۇل قىلغان ئىدى. بىراق ئۇ ۋاقىتتىكى ئاز مۇددەت ئىچىدە يۈز بەرگەن ئەمەلىيەتتە يوقاپ قالغان دەرىجىدە غايە بويىچە قىلىنغۇلدۇر. بولايمۇ بۇ غايە ئوتتۇرا دەۋرىسى يوقۇلۇپ كەلگەن شەرقىي تۈركىستاندىكى مۇسۇلمانلار ئىچىدە ھەتتا ئۇنىڭغا بويىچە ئەسلا كۆرۈلمەيدۇ. شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ مۇسۇلمان بولۇشى، بۇ مۇسۇلمانلارنى قانداق بولمىسۇن ئېسىلىش

ئۈچۈن مۇشۇنداق بىرمە شۇھرەتلىك بايىلىپ قىلىشنى ئۇنىڭ ئاقىۋىتى ئەھۋال قىلغان كېيىن يەنە ئاتىلىشلىك-لىشىسەي بولدى. خاتىسەت ماۋزېدۇڭنىڭ ھازىرقى ۋارىسلىرى بولغان يەنە ئۇ ئۈچۈن كۆچى بىلەن پايدىلىنىپ، مىللىيونلىغان مۇسۇلمانلارنى ئابود قىلىشى ياكى خورلاپ كەلمەكتە. بولۇپمۇ «ئىزىمنىڭ» شەرقىي تۈركىستاندىكى قىسقىچە ئەمەلىيەتى ۋە مۇشۇ دېگەنلىرىمىزدىن باشقىچە ئەمەس.

خىتاي مۇستەملىكىچى ئاكىپلىرىنىڭ شۇ كۈنلەردە ۋە تىنىمدە يۈرگۈزۈلگەن يېڭى سىياسەتلىرى ھەم خۇددى يەنە شۇ كونا سىياسەتلەرنىڭ ئىزى بىلەن يارماقتا. ئاھالىنى ئۇنىڭ بۇ كۈنلىكى بىر لا يەرگە توپلىغۇچى، ھازىرقى ھىيلىلەرلە شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئۆزىنىڭ ئارزۇ قىلىپ كەلگەن، «قۇرۇلتاي» دە، «سايلام» دە، «دەمبىرىدىكى دولارنى ئاقىتىشار...» — كەبى ئالدامچىلىق ھىيلىسى يۈرگۈزمەكتە. لېكىن بۇ «مەرھەمەتلەر» ئۈچۈن ئىلان قىلىنسا ئەمەس، يەنە ئاراتىپ ئېلىنسا خىتاي ياكى باشقىغا ئۆزگەرمەيدۇ. بىز بۇنىڭغا باشقا ئۇرغۇن دەلىللەرنى بېرى قايتا قويۇپ تۇرۇپ يەنە قەدەت ئىچىدىكى خىتايلارنىڭ يېقىندا ئېلان قىلغان تېبەتتە ھەققانىي داغدۇغىلىق قارارغا يەنە ئۆزى ئۇتۇۋالغان لىكىم ئۆز ئىلىملىك سىياسىتى بىلەن، مەدەنىيەت يەقۇشنى يە قولىدا دەۋەتكىلى ، ساتالمىشلىقنى خاتىسەت ۋالق-جىكنىڭ شۇ يىل 14 - ئوكتەبىر دە ئۆزخىچى راۋشۇيسەنى بىر بىلگەن ماقالىسىنى چوپلىشلىرىنى مىسالغا ئالساق شۇنىڭ ئۆزى يېتىپ ئاشىدۇ.

ھەممىگە ئاياننىكى، بىرىنچىدا ئۇلارنىڭ شۇ يىل قايتا چىكىنىپ تۇتقان «چىكىنىپ تىبەتتىلىمى مۇھاكىمە يىغىنى» دېگەن مەخپىي ئاكونفىرېنسىيە «ئاتالمىش ئوتتۇرىنىكى سىرتقى ئالەمنىڭ ئاپەتە مەدەنىلىق قارارلىرى» ئۈن قىلغاندا: «بۇ ئولىمۇ تۇرغۇي قارار بولۇپ، چوڭلۇق دېگەن ھەممە مىللەتلەرنىڭ مىللىي ئەمىلىيىتى ئۈچۈن ئىلىسۇن» — دەپ ھەر بىر مىللىي ئولكىلەرنىڭ ئۇنىڭغا ئاۋاز قوشۇپ دېگەن قوشۇمچە قارارلىرىنى ئالغۇزغان ئىدى. دېمەك، بىرىنچى ھىيلىگەرلىرى بۇ «بىر جايلار بىلەن ئىككى ياخشى ئوتتۇرۇش» «سىياسىتى ئىچىدە ھەممە مىللىي دائىرىلەرنى شۇ ئالتە مادداغا ئەتراپلىق ئىنتىزارە قىلىشنى ئويلىغان ئىدى. بىراق ئارىدىن ئۈچ ئاي ئۆتە-ئۆتمەي ئۇ «ھەممىگە ئورتاق» ماددىلار غادەزكىبىتى، ئۇنىڭ ئىچىدىكى تېبەتتىكى خىتاي قاچاقلىرىنىڭ سانىنى قىسقارتىش خۇسۇسىدىكى كورسەتمىلىرى شەرقىي تۈركىستانغا قارىتىلغان سىياسىتتە ئويغۇن بولماي قالدى. چۈنكى بىرىنچى مۇتەھەملىرى شەرقىي تۈركىستاندىكى خىتاي ئىسلام دىنىنى ئازايتىش بوياقتا تۇرسۇن، ئۇنى خۇددى ئىنگلىز پەرەنلىرى تۇغرى كۆرسىتىپ كېلىشتۈرۈلگەنلىك شۇ ئەسىرلەرنىڭ ئاخىرىغىچە يۈز مىللىيون كىشىگە كۆپەيتىشنى يەڭگى ئىچىدە ئاللىقاچان يەلكىلەپ قويغان ئىدى. مانا بۇ سىرنى بىر ئېيتىشنى تېبەت دەۋرلىشى ئۈچۈن بىرىنچى مەككارلىرى ئىنۇ يىل كۈزدە ئۆتكەن خەلق قۇرۇلتايى مۇنبىرىدە شەرقىي تۈركىستاننىڭ قانۇنى ۋەكىلى ئىسمايىل ئەھمەت جانابلىرىغا سۆز بەرمەي، ئۇنىڭغا ئورۇن جاللىتى ۋالق-جىكنى چىقىرىپ، ئۇنىڭ ئاغزىدىن «تېبەت بىلەن شىنجاڭنىڭ ئەملىيىتى ئىدرەك ئوخشىمايدۇ. چۈنكى شىنجاڭدىكى سوتسىيالىزم ئىشلىرىنى ئولۇق ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن بۇ يەرگە كۆپلەپ خەنسۇلارنىڭ يارد ىمى كېرەك...» دېگۈزۈپ، شەرقىي تۈركىستانغا ھەتتا تېبەتتەك قايتقان خىتايلارنى ئوكوشكىلە يالغۇسى ۋە توختىتىلمەكتە.

شەرقىي تۈركىستان خەلقى خاتىسەت ماۋزېدۇڭنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك جاللىتى گېنېرال ۋاڭ-جىكنى ناھايىتى ياخشى بىلىدۇ. چۈنكى ئۇ 1949-يىلى خىتاي ئەسكەرلىرىنى باشلاپ شەرقىي تۈركىستانغا چىققاندا: «شىنجاڭ شىنجاڭلىقلارنىڭ. بىز پەقەت سىلەرگە ياردەم قىلغىلى چىقتۇق» — دەپ بىرىنچى ئالدام سۆزىنى بىلەن كۆپ ئۇيغۇرلارنىڭ تەرىپىدىن خوشلىشىپ ئېلىنىشى ئارقىسىدا شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئەڭ ئالىي ھاكىمىيەتتە تەختىگە چىققۇزۇلغان ئىدى. تەختكە چىقىپ ئۈچ كۈندىن كېيىن ئۇ قەشقەردە سۆزلىگەن ئىككىنچى سۆزىدە 180 گرادۇس ئايلىنىپ: «قەشقەر مۇسۇلمانلارنىڭ دۇنيادىكى ئۈچىنچى مەككىسى. سوتسىيالىزم بۇنداق مۇسۇلمانچىلىق بىلەن ئەسلا سىغىشالمايدۇ...» — دەپ شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئەڭ ئۈلۈگ ئىسلام ئېتىقادلىرىنى قاتتىق ھاقارەتلەپ، ناھايىتى ئۇرغۇن مۇسۇلمانلارنى قىردۇرغان ئىدى.

مانا، شۇ ئەبلەخ شۇ يىل سېنتەبىردە يەنە شەرقىي تۈركىستانغا چىقتى. ئۇ ئۈرۈمچىگە كېلىپ ئۆزىنىڭ ھېچ قانداق مۇناسىۋىتى يوق ئەدەبىيات سەنئەتچىلەر قۇرۇلتايىدا سۆزلىگەن بىرىنچى سۆزىدە ئۇ، «مىللىي ئىتتىپاقلىق»، «مىللىي دوستلۇق» ئۇقۇمىنى كانىيى يىرتىلغىچە ۋارقىراپ: «مەن شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنى ناھايىتى ياخشى كۆرىمەن» دەپ يەنە ئالدامچىلىققا كىرىشتى.

(داۋامى بار)

...خان تەڭرى، مۇجە للسناق مۆھىم خۇسۇسىيتى

گېزىتىمىز ئۆزىنىڭ ئۆتكەن يىلقى 11 - سانىدا مەزكۇر مۇجەللە مۇئەللىپلىرى تەشەببۇس قىلغان ئالىپ ئارسلانخان سۈرىتىگە ئۆزىگە سىستى قوشۇپ ئېلان قىلغان ئىدى. مۇجەللە مۇئەللىپلىرى ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە چوڭقۇر تەتقىق قىلىپ، لىكىن ساپىيىنىڭ ئۇرىيان، ماڭغۇي، لىرىك نى تېلىنغان ئۇنى سۈرىتىنى بەكمۇ ئېنىقلىق ۋە ئىجادى يوسۇندا تەكشۈرۈپ، مۇجەللىنىڭ 2 - سانىدا ئېلان قىلغان. بىز مەزكۇر رەسىملەرنى رەخمەتلىك خوتۇنلىرى تەكلىپ چۈشۈرۈپ ئوقۇرمەنلەرگە تونۇشتۇرۇش ئۈچۈن قىلىمىز.

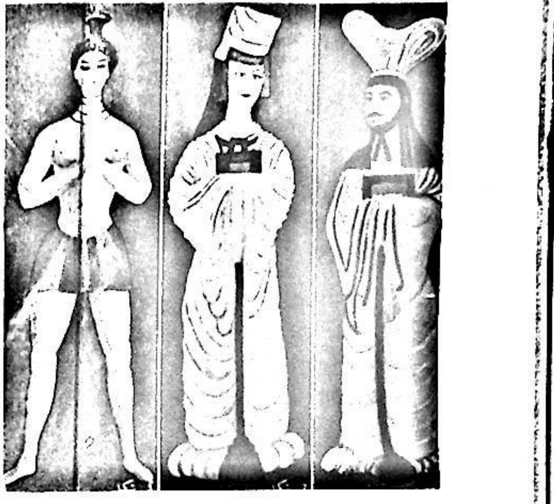

ئارسلانخان خوتۇن بالىسى بىلەن

خانچىلەر ۋە خىزمەتچىلەر

دارىلئۇلۇم تالىپلىرى

ۋەتەن خەۋەرلىرى

خوتەن گىلەملىرى خەلقئارا بازارلاردا

ھەر - ھەر يەرلەردىن مەلۇم بولۇشىچە خەۋەرلەرگە قارىغاندا، شۇ يىل 9 ۋە 10 - ئايلاردا چوڭ بىر تۈركۈم خوتەن گىلەملىرى ياپونىيە، بىرمىيە ۋە ئامېرىكا دۆلەتلىرىگە چىقىرىلىپ خەلقئارا سودا - سانائەت شىركەتلىرىنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلغان. بۇ ئۆلۈمىزنىڭ سىلىقلىغى ۋە رەڭدارلىغى سانائەتچىلەرنى تولا قىزىقتۇرغان.

ۋەتەننى قوغلاپ ئۇرۇش ئارقىلىق ئۇستانىسنىڭ خەۋىرى.

بورادىنىڭ خەۋەرلىرىگە قارىغاندا، شەرقىي تۈركىستاندا شۇ كۈنلەردە خىتاي قاچاقلىرى سانىنىڭ يەنە ئۇلاردا كۆپ ساندا ۋە يېڭى مىللىي ئىشلىرىنى يەنە ئۇلاردا دە ئىشلەتكەن.
بولۇپمۇ ئادەم زىيانكەشلىك ئارقىلىق ئىشلىرى ئىشلەش كېرەك ئۇرۇپ ئىلگىرى يىلى ئۇزۇن يەرگەن ئىشىنى ئايەتلەردە يېڭى بىر ئىشلىك مەخسۇس تىلىنىڭ كېيىن ئىشلىرى مۇنىسىۋەن كومۇنىستىك ئىشلار ۋە تېگىشلىك ئۆلچەملەرنى ئىشلەتكەن خەلقنى ئىشلەتمەي ۋە تىلگە چېقىشقا مەجبۇر قىلغان. بۇنىڭ بىلەن ئىلى، ئۈرۈمچى، ئالتاي ۋە چۆچەك تەلەرىدە ئىشلەيدىغانلارنى يەنە كۆپ يوق ۋە ئۇلارنىڭ ياتىدىغان جايلىرى بولمىغانلىقتىن كوچا ۋە باشقا يەرلەرنى ماكان تۇتقان. نەتىجىدە ئۇلار ھەر خىل ئاغرىقلارغا مۇپتىلا بولۇپ، ئاچ يالىڭاچ قېلىپ، ھەتتا بىر قىسىم ئىشلەمچىلەر ئېچىنىشلىق ئۆلۈم خەۋپى ئالدىدا تۇرۇپ قالغان. ئۇنىڭغا قارىتا خەلق ئىچىدە نارازىلىقلار كۆتۈرۈلگەن. مانا بۇ ھەقلىقلارنى پوشۇرۇش ئۈچۈن ھەممە كۆز يېشىغا مۇۋاپىق ھەل قىلىش ئۈچۈن خىتاي فاشىستلىرى ئۇلارنى تۇتۇپ ئەكېلىپ ئۇلارنى ئۆز يۇرتىغا قايتۇرۇپ، ئۇرغۇن مىللىي ئىشچىلارنى قاماقخانىلارغا سولىغان.

يەنە بىر خەۋەردە ئېيتىلىشىچە، شىنجاڭدىكى خىتاي مەمۇرلىرى مەزكۇر ئىشچىلارنى ئۆز ئىلكىدە بىرلەشتۈرۈپ قىلىش ئۈچۈن ئۇلارنى قاتتىق جازالايدىغان ئالاھىدە قانۇن چىقارغان. ھازىر مۇشۇ قانۇنلار بويىچە جازالاش داۋاملاشتۇرۇلماقتا ئىكەن.

ئاغىچە - خىزمەتچىلەر

چەت ئەل خەۋەرلىرى

ئاپۇن رادىئوسىنىڭ خەۋىرى

بورادىنىڭ شۇ يىل 23 - ئۆكتەبىردىكى بىر خەۋىرىدە، 20 - ئۆكتەبىر كۈنى ھازىرقى كوممۇنىست ھەربىي خوقۇقسىنىڭ رەئىسى جاڭ - جىنگولۇڭ، ئۆزى بىلەن قادىر جان ئىسمىلىك كىشى باشچىلىقىدىكى 12 كىشىلىك شەرقىي تۈركىستانلىق مۇھاجىرلارنى قوبۇل قىلىپ، ئۇلاردىن سوھبەتلەشكەن. بۇ قوبۇل مۇراسىمىدا ئوبېتىن جان ئەنۋەر ئىستىقامەتتە بولۇپ كەلگەن ۋە ئۆزىنىڭ بىر قىسىم مۇھاجىرلارنىڭ ئازادلىق ئۈچۈن ياپونىيە بىلەن ئىستىقامەتتە بولۇپ... نامىغا ھەم ئىلگىرى بولغان.

دالاي لاما جانابلىرىنىڭ يېڭى پايتەختكە دائىر.

بىر قاتار چەتئەل رادىئولىرىنىڭ كۆرسىتىشىچە، شۇ يىل ئۆكتەبىرنىڭ ئاخىرلىرىدا ئامېرىكا قوشما شتاتلىرىغا بارغان دالاي لاما جانابلىرى بىر گۇرۇھ ياپون بۇددا راھىبلىرىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن بىرىنچى نويابىر كۈنى مەخسۇس سەيياھەت ئۈچۈن توكيوغا كەلگەن. ئۇنىڭ 4 - نويابىر كۈنى مەتبۇئات ۋەكىللىرىگە بەرگەن بايانىدا قاچانكى تىبەت تەبىئىي ھالدا مىللىي خوشاللىقنى بەرقارار بولمىغۇچە، ئۆزىنىڭ تىبەتكە بارماسلىقىنى يەنە بىر قېتىم تەكىتلىغان.

خەۋەرلەرگە قارىغاندا دالاي لاما جانابلىرى ياپونىيەدە شۇ ئاينىڭ 18 - گىچە زىيارەتتە بولىدىكەن.

تىبەت ياشلىرىنىڭ دۇنياۋىي قۇرۇلتىيى

ئىشەنچلىك مەنبەلەردىن مەلۇم قىلغان خەۋەرلەرگە قارىغاندا، ھازىرچە تەكلەردە يۈرگۈزۈلگەن بىر گۇرۇھ تىبەت ياشلىرى شۇ يىل ئۆكتەبىرنىڭ بىرىنچى يېرىمىدا شىمالىي ھىندىستاننىڭ دارامسالا ھامىلىغا يىغىلىپ، ئۆز ۋەتىنىنىڭ مىللىي تەغدىرىنى ئۇيۇشتۇرۇشقا تىرىشىۋاتىدىكەن.

تەھرىر ھەيئىتى

شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى

ئىيۇل
1980
7-سان
(№ 16)

گەزىتە 1979-يىل
ئاپرېلدىن ئېتىبارەن
چىقماقتا.

ھەر ئايدا بىر قېتىم چىقىدىغان خەلقئارا ئۇيغۇر ۋەتەنداشلار گېزىتى

شەرقىي تۈركىستان بىزنىڭ مۇقەددەس
دەۋرىمىزنىڭ، بىزنىڭ پەخرىمىزدۇر.
مەڭگۈ ئۆچمەس ئەۋلادىمىز، بىزنىڭ
ئەجدادلىرىمىز. بۇ دەۋرىقىچە يادىكارلىرىنى
قالدۇرمايلى. ئۇنىڭ ئەركىن - ئازادلىقى
ئۈچۈن مۇستەملىكىچى خىتايلار بىلەن
تەڭ ماجىرالارغا قارشى ئاتلىنىپ چىقايلى.

خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى زورۇۋانلىقىغا قارشى ئادىل ھەققانىي دەككە.

ئاقسۇ

(مەلۇمات)

ئىنقىلابىي ئۇيغۇر ئەزىزانىڭ تارىخىدا
بىزنىڭ ئەسىرىمىزگىچە «غازىيانە ئاقسۇ»
دەپ پەخىر بىلەن ئاتىلىپ كەلگەن قەدىمىي
ئاقسۇ ئۆلكىسى بىلەن قەشقەر تەرىپە ئارىسىدىكى
مەشھۇر ئاقسۇ دەرياسىنىڭ بويىغا جايلاش-
قان. ئۇنىڭ ئۇزاق ئەخمىنە «غازىيانە ئاقسۇ»
دەپ ئاتىلىشى ئۇرۇشتا ساق قالغان ئاقسۇ-
لۇقلاردىن مەنبە بولۇپ، ھازىرقى ھۆكۈمەت
ۋىلايىتى بولۇپ ئاتالماقتا.

ھەقىقەتەن ئاقسۇ ۋىلايىتى XVIII -
XIX - ئەسىرلەردە خىتاي جاھانگىرلىرىگە
قارشى مىللىي ئازادلىق كۈرەشلىرى قايناپ
ئىنقىلاب ئوچاقلىرىنىڭ بىرى ئىدى. بۇ
ئەنئەنە ھازىرمۇ ئاقسۇلۇقلارنىڭ يۈرىكىدە
ماۋجى فاشىستلىرىغا قارشى جەڭ قىلىشتا
سىنالغان ئۆتكەزدى. 1946 - 1948 -
يىللىرى بوۋىلىرىمىز ئەتراپقا ئۇرۇلغان مىللىي
ئازادلىق كۈرەشلىرىدە نەچچە ئون مىڭ-
لىغان ئاقسۇلۇقلارنىڭ ياش قانلىرى ئۇز-
دەرياسىغا تۆكۈلدى. مانا، بۇ بۈيۈك جا-
سارەت بۈگۈن ئەۋلادلىرىغا يەنە كۈ-
رەشكە چاقىرماقتا.

ئىسمايىل ئەھمەت

يېڭى زامان ئۇيغۇر تارىخىدا نامى 3-رەئىس
بولۇپ يېزىلگۈسى ئىسمايىل ئەھمەت جانابلىرى
شەرقىي تۈركىستاننىڭ ياركەن شەھىرىدە ئەخمەن
1930 - يىللىرى دۇنياغا كەلگەن. ئۇ تولۇق مىل-
لىي بىلىم ئېلىشقا ئىنتىلگەن بولۇشتىن ئاشقىرى خىتاي-
چە مۇكەممەل بىلىدىغان زىيالىيدۇر.

بۇ زات 1979 - يىلغىچە سابىق رەئىس سەي-
پىدىن ئەزىزنىڭ مۇئاۋىنى بولۇپ كەلگەن ئىدى.
سەيپىدىن ئەزىزنى كەتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئور-
نىغا رەئىس بولۇپ سايلاندى.

شەرقىي تۈركىستاننىڭ بىرىنچى رەئىسى مەشھۇر
مەرھۇم خوجا نىياز ھاجىمدۇر.

ئاقسۇ پاجىئەسى ۋە رەئىس ئىسمايىل ئەھمەت جانابلىرىنىڭ ئاجايىپ جاسارىتى.

بىرنەچچە ھەپتە ئاۋال دۇنيالىرىنىڭ ئىشەنچلىك مەنبەلىرىگە ئاي-
نىپ بەرگەن خەۋەرلىرىگە قارىغاندا، شۇ يىلى مايدا ئاقسۇ شەھىرىدە
بىر قانلىق پاجىئە بولۇپ، ئۇنىڭغا قارشى ئاقسۇ خەلقىنىڭ كۈچلۈك نارا-
زىلىق نامايىشى بولۇپ ئۆتكەن. بۇ ۋەقە مۇنداق بولغان:
بىر ئۇيغۇر يىگىتى خىتاي ساقچىلىرى تەرىپىدىن ئۇرۇپ ئۆلتۈ-
رۈلگەندىن كېيىن: «بۇ زوراۋان ئۇيغۇرلار تەرىپىدىن ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈلدى،
كۆپ ۋاقىت سالماي كۆمۈپ قويۇڭلار...» - دەپ جەسەتنى ئۆيىگە
بېرىدۇ. لېكىن ھەقىقەت جەسەتنى قەبرىستانغا قاراپ كۆتۈرۈپ
كېتىۋاتقاندا يول ئۈستىدە ئاشكارا بولىدۇ. بىر قانچە ياش قەيسەر
يىگىتلەر جانازىنى توختىتىپ: «بۇ يىگىتنى بۇ زوراۋان ئۇيغۇرلار ئەمەس،
خىتاي ساقچىلىرى ئۇرۇپ ئۆلتۈردى. ئىنسانىيەتكە ئۇچرىغان خىتاي
جاللاتلىرىدىن قىساس ئېلىشىمىز لازىم!» - دەپ جانازىنى مەھەللىگە
ياندۇرۇپ كېلىپ، خىتاي ساقچىسىغا قارشى نامايىش ئۆتكۈزىدۇ.
بۇ نامايىش توختىماي 3-4 سائەت داۋام قىلىدۇ. ئاخىرقى ئۇرۇشقا
چىقىپ ئايرىپلان بىلەن يېتىپ كەلگەن ئىسسىق ئۇيغۇر ئاتا-ئانىسى
ۋە يۇرتلۇق ھۆكۈمەت رەئىسى ئىسمايىل ئەھمەت جانابلىرى باشلىق
خىتاي ھەربىي قوماندانلىرى ھەرخىل يوللار بىلەن نامايىشنى تارقى-
تىشقا ئۇرۇنۇپ كۆرىدۇ. خەلق دولقۇنى بارغانسېرى كۈچىيىپ
ۋە كۈچىيىپ نامايىش توختىمايدۇ. بۇنىڭدىن ھەرقاچانقىسىدەك
خىتايچە خۇلاسە چىقارغان خىتاي ھەربىي قوماندانلىرى ھېچبىر ئىك-
كىلەنمەي ئەسكەرلەرگە خەلققە قارىتىپ ئوق ئېتىشنى بۇيرۇيدۇ.
شۇ چاغدا ئۆزىنىڭ رەئىسلىك ھوقۇقىنى ئۇز مىللىتىنىڭ ئەنە شۇ ئەھۋالدىن
بىلگەن رەئىس ئىسمايىل ئەھمەت جانابلىرى خىتاي ئەسكەرلىرىگە
بەتلەندىن مىلتىقلىرىنىڭ ئۇچىغا ئۆزىنى توغرى قويۇپ: «خە-
لىققە قاراپ بىر مۇ ئوق چىقىرىشقا بولمايدۇ. ئەگەر مېنىڭ بۇ
بۇيرۇقۇمنى بۇزۇپ چىقىشسەڭ مانا، بىرىنچى ئوقنى ماڭا قا-
رىتىپ ئېتىڭلار!» - دەپ ھەقىقىي ئەرلىك ھەم جۈرئەت نەمۇنىسىنى
يەنە ھېچ جارى قىلىدۇ. بۇنىڭدىن زۇلۇمغا پاجىئەلىك مۇۋەپپەق بول-
سىمۇ ئۇ رەئىسنىڭ ئاجايىپ جاسارىتىگە رازى بولغان نامايىشچى
ئامما پەقەت ئاشۇ رەئىس ھۆرمىتى ئۈچۈن نامايىشنى توختىتىدۇ.
خەۋەرلەرگە قارىغاندا خىتاي گېزىتلىرى شۇ كېچىسى ئىككى يۈز-
چە ئاقسۇلۇقلارنى قولغا ئالغان.
رەئىس ئىسمايىل ئەھمەت جانابلىرىنىڭ ئۇز مىللىي تۇيغۇسى ۋە
رەئىسلىك مەۋقەسى يولىدىكى بۇ جاسارىتى ھازىر پۈتۈن شەرقىي تۈر-
كىستان بويلاپ كەڭ تارقالماقتا. بارلىق چەتئەللەردىكى شەرقىي تۈر-
كىستانلىق ۋەتەنداشلار رەئىس ئىسمايىل ئەھمەت جانابلىرىنىڭ بۇ چىن ئىنسانىي
قىلمىشىنى ئاپىرىن بىلەن ئوقۇماقتىدۇر.

ھېكمەتلەر:

نومۇسسىز ئىنسان قەلبىدىكى ئەڭ
يوقىرى مىزانىمىدۇر. ئۇنى شۇ مىزانغا
لايىق ئېتىبار يارىتىدۇ. بەدەن ساقلىقى
ۋىژدان ئاقىلىيىدۇ.

ئوبۇلھۇسەيىن ھېكىم سىنا.

بىر مىللەت ئوغلانى ئوچۇن ئۇز مىل-
لىتىنىڭ شەنى بولسا چىلىش قىلماقتىن
ئۆتلۈغ ئىش يوق. ئەگەر ئۇ ئوغلان شۇ
ئۆتلۈغ مەيداندا قۇربان بولسا نامى خە-
لىق قەلبىدە مەڭگۈ مۇشەررەپ تۇر.

يۈسۈپ خاس ھاجىپ

كىمكى شەرەپكە مۇشەررەپ بولۇشنى
تىلىسە خارۇ - زەبۇنلۇقتىن ئۆزىنى ساقلىشى
كېرەك.

ئەلى شىر ناۋائى

مىللەتنى مەيدانىدا سىنا!

خەلق ماقالى

رۇبائىي

ئەي ۋەتەن بىر ئومۇد سەندىن ئىستىدىم،
بەلكى چەت يۇرتلاردا قالارمىدىم.
رازىمەن قالسا گەر ئۆزلىرىمىي سەندىن،
پاك روھىم ۋىژدانىم ئومۇسىم - ئارىم.

صىجرانى

ئۆز ھوقۇقىڭلارنى تولۇق پايدىلىنىپ، مىللىتىمىزنىڭ شەنىنى ئۈچۈن كۈرەش قىلىڭلار!

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ يېڭى ھۆكۈمىتىگە سايلانغان رەھبەرىي دوستلارغا

خەت

بۇ خەتنى گېزىتىمىزنىڭ تۈركىيىدىكى 8-سانىدا بېرىلگەن ئىدى. رەئىس ئىسمايىل ئەھمەت جانابلىرىنىڭ جاسارىتى بىلەن يەنە بېرىلدى.

خىتاي باسقۇنچىلىرىنىڭ ۋەھشىيانە زۇلۇملىرى ئۈستىدە يالى جەت ئەللەرگە چىقىپ كەتكەن شەرقىي تۈركىستانلىق ۋەتەنداشلىرىمىز، قاچان ئۆزلىرىنىڭ ئانا ۋەتىنىگە قايتىپ بېرىۋالىدىغانلىقىنى ۋەقەلەرنى ئۆز كۆزلىرى بىلەن دىققەت بىلەن كۆزىتىپ كەلمەكتە. بولۇپمۇ يېقىندىن بېرى ئۇيەردە سادىر بولۇۋاتقان بەزى بىر سىياسىي ئۆزگىرىشلەرگە ئالاھىدە دىققەت مەركىزىنى تۇتۇلماقتا.

ھالبۇكى، خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى كېيىنكى يىللاردا دۇنيادا ئەۋج ئېلىۋاتقان مىللىي ئازادلىق ھەرىكەتلىرىدىن قورقۇپ، شۇ جۈملىدىن بىزنىڭ ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاندىكى، تىبەتتىكى ۋە ئىچكى موڭغۇلىيەدىكى مىللىي ئازادلىق ۋە مۇستەقىللىق ئۈچۈن بولىۋاتقان كۈرەشلەردىن چۆچۈپ، ئاخىرقى ئالدامچىلىقلىرىنى كۆرسىتىشكە تىرىشماقتا. مەسىلەن، ئۇلار بىزنىڭ ئەڭ مۇنەۋۋەر ئەربابلىرىمىزنى ۋەتەنپەرۋەر ئوغۇللىرىمىزنى ئەنشەردى يا ئۆلتۈرۈپ ياكى قاماقلارغا تاشلاپ، ئەنە شۇنداق قىلىپ ئۆز ۋەتىنىدە سەل پۈتمەس قىيامەتكە كىرگۈزۈپ، مىللىي كادىرلارنى كۆتۈرۈش، مىللىي ئالاھىدىلىككە ئېتىبار بېرىش دېگەنگە ئوخشاش ئوي-پىكىرلەرنى كۆتۈرۈپ چىقماقتا. يېقىندا ئۇرۇمچىدە بولۇپ ئۆتكەن سايلامدا شۇنداق ساختىپەزلىكلەرنىڭ بىر كۆرۈنۈشى بولۇپ، گويا ئۇ ئەنە ئۇلار مىللىي مەرھەمەت كۆرسەتكەندەك، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ھۆكۈمىتىنىڭ يېڭى رەئىسلىكىگە بۇرۇنقى مۇئاۋىن رەئىس ئىسمايىل ئەھمەت جانابلىرىنى كۆتۈرۈپ، يېڭى ئەنسىس قىلىنغان خەلق ۋەكىللىرى قۇرۇلتىيى دائىمىي ھەيئىتى رەئىسلىكىگە تۆمۈر داۋامەت جانابلىرىنى تەيىنلىدى. ھاكىمىيەتنىڭ بۇ ھەرىكىتى ئۇرۇنغا مىللەتلەرنى يە ئەخلەسانلىق ئادەملىرىنى كۆرگۈزۈپ، ھەتتا بىر چاغلاردا يەرلىك مىللەت تېپىلمىغانلىقتىن ئەنسىرەپ يىغىلىشنى بىر بويانسىياسىي سەھنىدىن چەتلەشتۈرۈلگەن سەيدۇللا سەيپۇللايېۋ بىلەن ئەنۋەر خانبابانىڭ ۋە كۆرۈلگەن باشقا ئەرباپلارنىڭ ئاملىرى سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ئەزالىرىنىڭ ئەركىزى ئىچىدە تىلىپ قالدى.

بۇ سىياسىي مەككارلىقلىرىنى زادى نېمە ئۈچۈن قىلىۋاتىدۇ؟ چۈنكى خىتاي لولىغەيلىرى شەرقىي تۈركىستاننى ئايرىلىپ قالماسلىق ئۈچۈن بۇ قوغۇلۇق-شۇملۇقلىرىنى ئىشلىتىۋاتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز بۇ مۇناسىۋەت بىلەن بۇ ئۇنىڭ ھالىگە يېڭى ئۇلارنى تىللاش كۆرەپ يېڭى رەھبەرلىكىمىزنىڭ ئازاد قىلىنغان ئۆز خەلقىمىزگە مۇراجىئەت قىلىشنى پايدىلىق بولۇر دەپ ھېساپلىدۇق.

قەدىرلىك يېڭى رەھبەرىي دوستلار!

سىلەرنى يېڭى سەياسەتچىلەر قانداق مەقسەت بىلەن شەرقىي تۈركىستاندىكى ھازىر موجۇت بولغان ھۆكۈمەتكە رەھبەر قىلىپ تايىنلىشىنى قەتئىي نەزەرە ئەسلىسە بۇ سىلەرنىڭ ھەممە ئۇيغۇرلارنىڭ قانۇنى ئورنى ئىدى. شۇڭلاشقا ئۈچۈنمۇ بىر ئورۇنلارنى خىتايلارغا بىرىپ قويغاندا ئۇلار قىلغان ئىشلارنى قايتا بىرمۇ ئېتىراپ قىلىشقا سىلەرگە قانداق ئىمكان بەرسۇن. لېكىن بۇ جانابلارنى ئۆز ئورنىدا ئىشلىتىش ئۈچۈن مەجبۇر بولغانلىقىنى يوشۇرماي، ئەمما خەلق ئالدىدا ئەزالار ئۇلارنىڭ ئالدىدا چوڭ مەسئۇلىيەت ۋە ۋەزىپىلەرگە دۇچ كەلگەنلىكىڭلار ئەمەلىيەتتە ئىجرا قىلىنىپ قېلىۋاتىدۇ. ساختا رەھبەرلىك ئاسارىتىدە بولۇپ ئىشلىگىنىڭلارنى ئەسلىساڭلار، پېقەتلا ئۆزەڭلەرنىڭ ئۈستىدىن ئاغىر بىر يۈك ئېلىپ تاشلاپ، ھەر ئىشنى خىتايلارغا تاپشۇرۇپ بېرىشىڭلارنى سالمۇ.

ئىشەنچىمىز، سىلەرنىڭ ئۆز مۇشۇ ئىككىلەنگەن ئۆزلىكىڭلار ياخشى تونۇش بولسا، ماناشۇنداق شارائىتتا چارە-ئىلاجىنى، ئۇلارنىڭ كىشىلىكلىرىنى ھالاك بولۇۋاتقان قېرىنداشلىرىمىزنى، مۇقەددەس زېمىنىمىز بېسىۋېلىنغانلىقى بىلەن ئېلىپ بېرىلۋاتقان ئاتوم سىناقلىرىنى ساقلايمىز، كېسەللىكلەرگە گىرىپتار بولۇۋاتقان مىليونلىغان ۋەتەنداشلىرىمىزنى يادىڭلاردىن چىقارماي، بۇلارنى ئۈچۈن خىتايلاردىن چىن ئىنسانىي ھېسداشلىق، پاراسەت ۋە ھەقىقىي قان قېرىنداشلىق مەجبۇرىيىتى بىلەن ئۇ دەھشەتلەردىن ئۆز قېرىنداشلىرىڭلارنى قۇتقۇزۇپ قېلىشنى ئويلاڭلار.

شۇنىڭ بىلەن خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى بىزنىڭ تارىخىمىزنى بۇرمىلاپ، شانلىق كۈرەش ئەنئەنىلىرىمىزنى، ئەجدادلىرىمىزنىڭ مىللىي مۇستەقىل دۆلەت تىكلەش ئىشىدىكى قەھرىمانلىق ئىشلىرىمىزنى خەلقىمىزدىن، ئەۋلادلىرىمىزدىن يوشۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ باسقۇنچىلىق قىلغانلىقىنى قالايمىقان يازىدۇ، سىلەر ئۇنى يوقاتماي،

ھېكمەت

غەيرەتكە قول بولۇپ ياشىغىچە
ئۆزئۆزۈڭ كۆيۈپ كۆل بولساڭ بېھىشت تۈپى بولۇرسەن.

يۇسۇپ خاس ھاجىپ

ھەقىقىي ئىنسان ئۈچ نەرسە ئۈچۈن چېلىشۇر:
بىرىنچى، ئۆز نومۇسى ئۈچۈن،
ئىككىنچىسى - ئائىلە نومۇسى ئۈچۈن،
ئۈچىنچىسى - ئەل-يۇرتنىڭ نومۇسى ئۈچۈن!

يۇسۇپ سەككاكى.

سىزنىڭ، سىلەرنىڭ تۈزىمۇ شەكىللەر خەلقىڭلارنىڭ تۈرمۇشىغا قارىغاندا ياخشى ۋە ئۈستۈن بولسۇن. مانا شۇنداق شارائىتتا چارە قىلىشىڭلار، ئۆزلىرى كىشىلىكلەردىن ھالاك بولۇۋاتقان قېرىنداشلىرىڭلارنى، مۇقەددەس زېمىنىمىزدە بېسىپ ئېلىنىش بىلەن ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ئاتوم سىناقلىرىنىڭ ساقايماس كېسەللىكلەرگە گىرىپتار بولۇۋاتقان مىليونلىغان ۋەتەنداشلىرىڭلارنى يادىڭلاردىن چىقارماي، بۇلار ئۈچۈن خىتايلار بىلەن چىن ئىنسانىي ھېسداشلىق، پاراسەت ۋە ھەقىقىي قان قېرىنداشلىق مەجبۇرىيىتى بىلەن ئۇ دەھشەتلەردىن ئۆز قېرىنداشلىرىڭلارنى ساقلاپ قېلىشنى ئويلاڭلار.

شۇنىڭ بىلەن خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى بىزنىڭ تارىخىمىزنى بۇرمىلاپ، شانلىق كۈرەش ئەنئەنىلىرىمىزنى، ئەجدادلىرىمىزنىڭ مىللىي مۇستەقىل دۆلەت تىكلەش ئىشىدىكى قەھرىمانلىقلىرىنى يىلنامىلىرىمىزنى خەلقىمىزدىن، ئەۋلادلىرىمىزدىن يوشۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ باسقۇنچىلىق

قانلىق تارىخىنى زورلاپ تاڭماقتا. ئۇلار باشقا ئەۋلادلىرىمىز ئالدىدا بىزنىڭ مۇستەقىللىق مەۋجۇتلۇقىنى چەقىرىپ تاشلاشنى، ئۇلارنى خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ بوزەك قىلىش ئوبيېكتلىرىغا ئايلاندۇرۇشنى مەقسەت قىلماقتا. سىلەر ئەنە شۇنداق بىر چەكتە يوقالغانلىقىنى خەلقىڭلارنىڭ رەھبىرى سۈپىتىدە ئۇنتۇغان قانداق سۈكۈت قىلىشىڭلار مۇمكىن؟!

دوستلار، يېقىنقى تارىخىمىزغا بىر نەزەر تاشلاپ كۆرۈڭلار. بىزنىڭ ئاتىمىزدىن ئېقىلىق ئىدارىسى ۋە غەيۇر رەھبەرلىرى ئازمىدى؟ ئۇلار ئەمىرلىك ئاخىرىغىچە ئۆز خەلقى ئۈچۈن خىزمەت قىلىپ، بەزىلىرى شۇ يولدا قۇربان بولدى. قالغانلىرى قانچە خورلۇقلارغا مەھكۇم بولدى؟ بىزنىڭ ھەممىنى ياخشى بىلىمىز. لېكىن ئۇلاردىن تۈگۈگۈچىلىكى ئەۋلادلىرى رازى بولمىدىمۇ؟ ياق، رازى بولمىدى. ئۇلارنىڭ سەمۇئەلىرى ئۇلار رىغبەتلەندۈرمەسلىكتە مۇشۇ يولدا. سىلەرگە ئۆخشاش مەرتىۋىلەرنى ئىشلىتىپ پادىشاھلارنى بىلەن توغرى يولىنى تاپالمىغان ئىدى. ھەر قانداق قىيىنچىلىقتا ئۆز يولىنى تاپالمىغان رەھبەر ئەمەس. بۇ دۇنيادا ھەر قانداق ئىش ھېساب كىتابى بولغىنىدەك، ھەر قانداق رەھبەرلەرنىڭمۇ سورىقى بولىدۇ. دۇنيادا خەلق سورىقىدىن ئادىل سوراق يوق. مۇشۇ باشتىن كېلەچەكتە ئەۋلادلار ئالدىدا تارىخىمىز ئالدىدا يۈزىمىز يورۇق بولسۇن دېسەڭلار، ھەر قانداق ئىشنى قىلسا ئۆز خەلقىڭلارنىڭ، جان-جان ۋەتەنلىكلىرىنىڭ مەنپەئىتىنى ئويلاپ، كېلەچەكنىڭ ئادىل سوتىنى كۆز ئالدىڭلارغا كەلتۈرۈپ تۇرۇپ قىلىڭلار. ئۆز ھوقۇقۇڭلارنى قانداق ئىشلىتىشنى، كىمنى قانداق قاراشى تۇرۇپ كىمنى ھىمايە قىلىشنى بىلىڭلار.

خىتايلار ئىنتايىن مەككار، يۈزسىز خەنشەپ-قەتتىز. ئۇلار ئۆز مىللىتىنىڭ پۈتۈن مەنپەئىتىنى ھىمايە قىلىشنى بىلىدۇ ۋە ھەم ھىمايە قىلىپ كەلمەكتە. ئۇلاردىن ئۆگىنىڭ، قىلغانىنى سىلەر نېمە ئۈچۈن قىلالمايسىلەر؟

ئاخىرىدا مۇنۇ سۆزنى ھەم ياخشى قۇلاق سېلىڭلار. خىتاي زالىملىرى سىلەرنىڭ مۇستەھكەم ئىتتىپاقلىقىڭلاردىن بىر-بىرىڭلەردىن ئايرىلىپ مەككار بولۇشىدىن ئىنتايىن قورقىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار سىلەرنى خورلاپ بىزنىڭ بالاغەتكە يەتمىگەن مىللەت، ئۇيغۇرلار ئەزەلدىن بېرى بىزنىڭ ئەجدادىمىز نەزەرىدە بولۇپ كەلگەن قالاق، ئۆز-ئۆزىگە ئىدارە قىلالمايدىغان مىللەت دەپ قارىماقتا، ئۇلار ئۆزىنى بىزگە بىزنى ئېغىر تارىخىي بىزگىمۇ سارالغان كۆرسىتىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ بۇ تۆھمەتلىرىگە جاۋاب بېرىپ، بىز مىللىتىمىزنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى بىرگە كۆرۈشكە ئۆگىنىپ، «قەشقەرلىق»، «ئىلىلىق»، «تۇرپانلىق» دېمەستىن، «بىز ئۇيغۇر» دەپ قىلىڭلار، نى تۇتۇپ، ئۇيغۇر بىرلىكى سۈپىتىدە ئاتالغان!

بۇ مەسىلىلەرگە ئەنە شۇنداق ئالاقىدار بولۇشىڭلار تىلەيمىز. ئۆز مىللىتىڭلار ئۈچۈن قىلغان ھەممە ياخشى ئىشلىرىڭلارغا ئەسلىدە بىز سىلەر بىلەن دائىم بىللە بولۇشنى خالايمىز. سىلەرگە چوڭ-چوڭ مۇۋەپپەقىيەتلەر، دوستلار!

قانداق قىلغاندا بىز ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننى خىتاي پەنجىسىدىن ئۈزۈل - كېسىل قۇتقۇزالايمىز؟

يۈسۈپ ئاچىن قەشقەرىي

جاھان ئىنقىلابىنىڭ ئومۇمىي يۈزلىنىشى بىلەن ئىچكى مۇجەززىنى ياخشى بىلىش - بولۇپمۇ شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئۆز ئىنقىلابىي يۈزلىنىشى بىلەن مۇجەززىنى توغرى بەلگىلەپ چىقىش دېگەن تۈپ سىياسىي مۇھىم مەسىلە. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئۆتكەن قالسىزنىڭ بېشىدا بۇ مەسىلىگە ئالاھىدە بىر نەچچە ساپ مىللىي ئىنقىلابىي پىكىرلىرىمىزنى ئوتتۇرىغا قويۇپ قىلىپ، ئۇنى سەۋەبسىز باشقا ھەرقانداق ھەرىكەت يالىڭاچ مەنىدىن بىلەن ئايرىپ تۇرۇپ قويماسلىقىمىزنى قاتتىق چەكلەپ ئۆتكەن ئىدۇق. بولۇپمۇ بىز بۇ قېتىم يەنە شۇنى تەكىتلەيمىزكى، ئازادى شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ بىر پۈتۈن مىللىي مۇستەقىل دۆلىتى بەرپا بولۇپ، ئۆز ئۆزى خالىغان بىر سىياسىي يولنى بەلگىلەپ ئالمىغىچە بۇ مەقەددەس بىز ھەرگىز مۇتەۋەررە سالىقىمىز كېرەك. ئۇنى بوقەدەر تەكىتلەپ ئولتۇرۇشىمىزدىكى مەقسەد ھازىر بىزنىڭ ئىچىمىزدە «خىتايلار ئۆزگىرىپ ئوردۇغا چىقىپ قالسا ياخشى بولاتتى...» دەپ گويا ئۆزگىرىپ ئوردۇ ئوبدانلىق مەنىسىدە كۈتۈپ يۈرگەن ۋەتەنپەرۋەرلىرىمىزمۇ يوق ئەمەس. مانا، بۇ سۈلھىچىلىكنىڭ «مەسلىكەشلىك» بىر تۈرى بولۇپ، مىللىي ئىنقىلابىي خىتايلارنىڭ ئۆزى ھاكىمىيەتتە قالسا ئىچكى تۈزۈلۈشىدا ئايلاندۇرۇپ تۇرۇشتىن ئىبارەت غايەت خەۋپلىك بىر تەشەببۇستۇر. بىز بۇنداق تەشەببۇسقا زادى قوشۇلالمايمىز. چۈنكى بىزنىڭ بۇ قېتىمقى ئىنقىلاب بىز مەلۇم خىتاي گۇرۇھلىرىنىڭ ئۆز ھاكىمىيەت قارشى نارازىلىقى كۆتۈرۈلۈپ چىققان بىر پەيتكە توغرى كېلىپ قالغانلىقى شەرقىي تۈركىستاندا مىللىي ئىنقىلاب بەرپا ئۇ دېسا ئۇنىڭغا مەزكۇر خىتاي گۇرۇھلىرىنىڭ ھەمكارلىق بەلگىلەپ بىلەن تارتىلىشى لىشى مۇمكىن. ئەگەر بىز بۇنداق بىر ھالدا دەججال كىشىلەر ئۆچمەنگە ئۆزگىرىپ ئوردۇلىشى بولۇشنى خالىغان خەلقىمىز ۋەتەنپەرۋەرلەردە ھال خىتايلارغا ھېسداشلىق قىلىپ بىرلىشىپ، ئاخىرى خىتايلارنىڭ دامىغا چۈشۈپ كېتىشى مۇمكىن. ئاۋادەم سىلەشتۈرۈنداق بولۇپ كەتكەن تەقدىردە شەرقىي تۈركىستاندا يېڭى بىر ئىشلىشىشى - سىياسىي دەۋر بىنا باشقا دەۋرنىڭ بولۇشى مۇمكىنمۇ؟! مۇمكىن ئەمەس. شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئەنە ئۆزىنىڭ قوتۇلۇش يارىنى يېڭى بىر شەكىلدە ۋە زىنىڭ ئۆزۈچە قايتا كېلىشكە مۇتلەق يول قويمايدۇ!

ۋەتىنىمىز شەرقىي تۈركىستاننى خىتاي پەنجىسىدىن ئۈزۈل - كېسىل قۇتقۇزۇش ئۈچۈن زامانىمىزدىكى بەش چىش يولى - شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىنى پۈتۈن كۈچىمىز بىلەن خەلقئارا دەرىجىگە كۆتۈرۈپ چىقىشىمىز ھەم سىياسىي ۋە. بۇنىڭ ئۈچۈن بىز مەلۇم شەرت - شارائىتلارنى كۈتۈپ تۇرمىسىز. مەسىلەن، شەرقىي تۈركىستان سودا - تىجارەت، دىپلوماتىك ئەرەپلەردە ئەزەلدىن خىتايغا ئۆچمەنلىك مىللىي ئاتىشى ئالاھىدىلىكلىرىگە ئىگە بولسا، چارۋىچىلىقتا ئامان

خىتايىدىن باشقا ھېسابلىنىدۇ. خەلقئارا مىللىي مۇناسىۋەتلەردىمۇ ئەتەم بىر قاتارلاردا بىلەن ئالاقىلار ئورنىتىلغانىدى. 1950 - يىللىرى خەلقئارا ياشلار تەشكىلاتلىرىدا قاتناشقان بىزنىڭ سەنئەتچىلىرىمىز خەلقئارا ئالتۇن كۈمۈش نىشانلارغا ئېرىشكەن ئىدى. مانغولىستان خەلق جۇمھۇرىيىتى بىلەن بىزنىڭ ئالتاي ۋىلايىتى ئارىسىدا بىر نەچچە قېتىم چارۋا ماللىرىنى سېتىش ئۈچۈن قىشلاق ئالماشتۇرۇش ئىشلىرى بولدى. مۇشۇ جەريان ئىچىدە شەرقىي تۈركىستاندا زىيارەتتە بولۇپ قايتقان رومىنىيە، يۇگوسلاۋىيە، پولشا دۆلەتلىرى، ئافغانىستان، جىپ، تۈركىيە، ئاۋغانىستان، ھىندىستان، ئاشقى گىرمانىيە دىپلوماتلىرى. پ. شۇ ئاشكارامىسۇن، ئىتالىيە، ژورنالىسلار ئاتىسى باشقاملار ئۆزلىرىنىڭ خاتىرلىرىدە يوقۇردىكىدەك قەللەر شۇنى شەرقىي تۈركىستاننىڭ بۇرۇنقى ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ياشاپ كەلگەنلىكىنى يېزىشقان ئىدى. بولۇپمۇ 1958 - يىلى خىتاي مۇستەملىكىچىلىرى تىبەتكە ھۇجۇم باشلىغاندا يوگوسلاۋىيە ۋە كوممۇنىستىك رەسمىي يېتەكچى يوقۇرىقى كونگرېسلار، ئۇنىڭ پارلامېنتى گېزىتى «بورىبا» نىڭ ھەيئەتلىك مەخسۇس بىر شەرقىي تۈركىستان، تىبەت ۋە ئىچكى مانغولىيە خىتاي خەۋپ تەۋسىيەلەرنى چىقىرىپ تاشلىدى، ئاجايىپ بىر دادىل ۋە سەممىي قولاش بىلەن رەسمىي سىياسىي تونۇغان ئىدى. 1969 - يىلى بىرىنچى خىتاي - سوۋېت چېگرا توقۇنۇشى يۈز بەرگەندىن مۇناسىۋەتلىك سوۋېت ھۆكۈمىتى ئېلان قىلىنغان بايانىدا خىتاي مۇستەملىكىچىلىرىنىڭ XVIII - ئەسىردە شەرقىي تۈركىستاننى بېسىۋالغانلىقى توغرىسىدا جاكارلىغان ئىدى. ھازىر شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسى خەلقئارا بىرقاتار دۆلەتلەر ۋە تولۇق دېپلوماتىيە دائىرىلىرىدە تەسىرلەندۈرۈلۈپ قوزغالغان. مۇنداقچە قۇلاق قوزغىلىپ ئاشكارا قىلىنغان. يېقىندا ئاللىقاچان شەرقىي تۈركىستاننىڭ مۇستەملىكىچى ھاكىمىيەتلىرى ئىچىدىكى ئەھۋالدىن بىلەن شۇنىڭدەك خەۋەرلەرنىڭ ئىچىدىكى ۋەتەنپەرۋەرلەر. بىز ئىشىنىمىزكى شەرقىي تۈركىستانلىقلار تولۇق ئىسلام دىنىغا ئىتائەت قىلىشى ئارقىسىدا ھازىرقى 44 مۇسۇلمان ئەللىرىنىڭ ھىمايىسىنى قازىنىدۇ. ئەگەر بىزنىڭ مەسىلىمىزگە ئۆلگىسى ئامېرىكا قوشما شتاتلىرى بىلەن روسىيە جۇمھۇرىيىتى ئەرەبىيە نىڭ ھەم قوللاپ قۇۋۋەتلىسە ئۇچاغدا شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئەسىرلەر بويى ئازاپ كەلگەن مىللىي مۇستەقىللىق ئارزۇسى بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ ھىمايىسى بىلەن ئاخىرقى نەتىجىلەرگە ئېرىشەر ئېدى. دەپ چولۇق - چولۇق ئۈمىدلىرىنى كۆتەرگەن.

ئەمما لېكىن بىزنىڭ مەسىلىمىز خەلقئارا دەرىجىگە كۆتۈرۈلگەن ئوتتۇرىلاردا ئالەم سەھنىسىگە ئۈن سالالماي ئۇسۇپ شۇ تومۇچاپ كېلىۋاتقان تولۇقنىڭ ئۈچ مۇھىم مەسىلە بىزنىڭ

(بېشى ئۆتكەن سانلاردا)

خەلقئارالاشتۇرۇشىمىزغا توغرىسىنى - توغرى قارىمۇ - قارشى بولمىسىمۇ بەزى جەھەتلەردە سەلبىي تەسىر كۆرسىتىپ قويۇۋاتقانلىقى مۇمكىن. مەسىلەن، بىرىنچىسىنى، بىز ئۆزىمىزنىڭ ئۆز خوجىمىز بىلەن مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىمىز قارىلىشىۋاتقان ئۆتكەندە بىزدىن ئۆز مىللىي ئازادلىق ھوقۇقلىرىنى ئۆز قولىغا ئېلىۋالغان سىكسەندىن كۆپ ئەل ئۆز تەرەققىياتى ئۈچۈن ئېچىنىش ئاللىقاچان قىلىپ، ئىجتىمائىي بىللە ياشاپ - دىكەن خەلقئارا كېلىشىملەرگە كېلىۋالدى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن مەزكۇر ئەللەرنىڭ بەزىلىرى بىزنىڭ دۈشمىنىمىز خىتاي ھۆكۈمىتى بىلەن ھەم «تىنچلىق» كېلىشىمىگە كېلىپ، شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسى مۇشۇ «تىنچلىق» ئىچىدە ئۆز تۈۋەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ. ئەپسۇسكى، بۇنىڭغا ئۇلارنىڭ بەزى ھېسداشلىرى سۈكۈت قىلىۋاتىدۇ.

ئىككىنچىسىنى، سىزسىز ھازىرقى دۇنياۋى زىيىتى مىللىي ئازادلىق ھەرىكەتلىرىنى قوللاشقا ئاز رىغانلار تىنسان ھوقۇقىنى قوللاش ئىشى بىرىنچى دەرىجىلىك ھەرىكەتكە ئايلىنىپ كېتىۋاتىدۇ ۋە خىلمۇ خىل كېلىشىمنى كىشىلىك خەلقئارادا ئۇلۇغ بىرگە بومەسىلىنى ئىدىرەشەن كورسىتۈپ بەرمەكتە. بوبۇلۇشنىڭ شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسىگە تەكۇرزىتقان سەلبىي تەسىرى شۇ بولماقتىكى، 26 مىليون ئاتۇپ قالغان بىزنىڭ مىللىتىمىزنىڭ مىللىي تەغدىرى بىر تال ئانا رېي ساخاروفنىڭ شەخسىي تەغدىرىدىن ئۆتۈپ قاتتا. مەسىلەن، كىشىلىك ئوچ يىل ئىچىدە دۇنيا مەتبۇئاتى ئاندرېي ساخاروۋقا ھەققىدە مىڭلىغان ئەرزىيەتلەر، بايانات ۋە باشقا ھۆججەتلەر ئېلان قىلىنغان. ئىچىدە دۇنيا مەتبۇئاتىدا 26 مىليون شەرقىي تۈركىستانلىقلار ھەققىدە بىرمۇ ئەھمىيەتلىك ھۆججەت ئېلان قىلىنمىدى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە ساخاروۋنىي ئۆزلىرىنىڭ دۆلەتلىك بايانىتى بىلەن ھىمايە قىلىپ خەت يازغان كارتېر جاناپلىرى 26 يىلدىن بېرى ئامېرىكا دىنىي تەرەققىياتى تەشكىلەپ كەلگەن ئۇيغۇر جەمئىيىتى بولۇمىنى توختىتىپ، ئۇنى خىتاي بىلەن يېڭى تىكلەنگەن دىپلوماتىيە ئۈچۈن قۇربان قىلدى.

ئۈچىنچىسىنى، بىزنىڭ دۈشمىنىمىز خىتاي سوتسىيالىستىك ئەل. شۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ ئەلنى يېقىن ۋەتەندىكى بىرى ياخشى ئالاقىدە بولۇپ كەلگەن خوشنىلىرىمىز روسىيە، مانغولىيە، ئافغانىستانلار ھەم سوتسىيالىستىك ئەل. بۇ سوتسىيالىستىك ئەللەر ئۆزلىرىنىڭ بىر تۈزۈمنى بىر سىستېمىغا ئىگە بولۇشلىرى ئارقىسىدا بىر - بىرىنى قوللاپ قۇۋۋەتلەپ كەلمەكتە. بۇ قوللاش ئارقىسىدا بىزنىڭ شەرقىي تۈركىستان مەسىلىمىزنىڭ خەلقئارا دەرىجىگە كۆتۈرۈلمەسلىكىگە خىتاي ئۈچۈن پايدىسى تەرەپتە تۇغۇلۇپ بەرمەكتە.

مانا، بىز بۇ ئۈچ مۇھىم مەسىلىگە قارىتا قانداق مۇئامىلىدە ھەم مۇناسىۋەتلەردە بولۇشىمىز كېرەك؟

(داۋامى بار)

بىز ئۇيغۇر

گېزىتىمىزنىڭ ئۆتكەن يىلقى 2 - سانىدىن ئېتىبارەن بېرىلىپ كەلگەن بوماقۇزۇنچىمىزنىڭ "ئۇيغۇر دۆلەتلىرى ۋە ئۇلارنىڭ مۇھىم مەدەنىيەت ئاساسلىرى" ناملىق ئەمگىكى ئۆتكەن يىلقى 6 - (15) سانىدا خۇلاسىلانغان ئىدى. مۇنىڭدىن كېيىنكى سانلاردا خۇددى مۇشۇ ماقۇزۇنچىمىز "ئۇيغۇر دۆلەتلىرى تارىخىنىڭ بەزى مەسىلىلىرى"، "ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ بىۋاسىتە - بىۋاسىتە ئاما - يانلىرى" دېگەن ئەسەرلەر لەۋھىلەر بويىچە مۇھىم لەۋھىلەر بېرىپ تۇرماقچىمىز.

تەھرىرات.

ئۇيغۇر دۆلەتلىرى تارىخىنىڭ بەزى مەسىلىلىرى

(بىرىنچى لەۋھە)

بىرىنچى ئۇيغۇر دۆلىتى

بىرقانچە ياۋروپا تارىخچىلىرى بىرىنچى ئۇيغۇر دۆلىتىنى تىلغا ئالغاندا ھېچ ئىككىلەنمەي ئۇنى ھازىرقى مانغولىيە يېرىدە VII - VIII ئەسىرلەردە (844 - 744) توغرى بىر ئەسىر ياشىغان ئۇيغۇر دۆلىتىگە نىسبەت قىلىپ، ئۇنى "ئورخۇن ئۇيغۇر خاقانلىقى" دەپ زىكىر قىلىشىدۇ. بۇ ھەقتىكى خىتاي تارىخچىلىرىنىڭ پىكىرى ئىككى خىل. بىرىنچى پىكىر ۋەكىللىرى ئۇيغۇرلارنىڭ تۇنجى دۆلىتى جەرىيانىنى ھەم ئوتتۇرا ئاسىيالارغا توغرى كەلگەنلىكتىن ئۇلارنىڭ دەسلەپكى دۆلىتىمۇ شۇ يەرلەردە بولغان دېگەن پىكىرنى ئالغا سۈرسە، ئىككىنچى پىكىر ۋەكىللىرى يوقۇرقى ياۋروپا تارىخچىلىرىنىڭ مانغولىيەدە ئۆتكەن ئۇيغۇر دۆلىتىنى بىرىنچى ئۇيغۇر دۆلىتى دەپ پەرەز قىلىشىدۇ. خىتاي تارىخچىلىرىنىڭ بىر-بىرىگە ئوخشىمايدىغان ئىككى پىكىرى 1956 - يىل شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلۇشى ۋاقتىدا "ئاۋاز - مۇنبەر" ۋە گېزىتلارنىڭ بىر سانىدا بىر ۋاقىتتا ئېلان قىلىنغان.

مەيلى ياۋروپا تارىخچىلىرىنىڭ بولسۇن ۋە مەيلى خىتاي تارىخچىلىرىنىڭ بولسۇن بىرىنچى ئۇيغۇر دۆلىتى خۇسۇسىدىكى بۇ كەبى قاراشلىرى پىكىرلىرىنىڭ مەنبەسى ئىككى. بىرىنچى، ھەممىسى ئەينى ئۇيغۇر تارىخى ھۆججەتلىرىنى بىلمەيدۇ ياكى ياخشى ئۆگەنمىگەن. ئىككىنچىدىن، خىتاي تارىخچىلىرىنىڭ ئۇيغۇر ۋەتىنىنى ئىككى يەردىن كۆرسىتىشى ناھايىتى يامان مەخسەتنىڭ بارلىقىنى بىز كېيىن بىلدۇق. يەنى ئۇلار بىزنى ۋەتەن سەرگەردانلىقىغا سېلىپ قويماق بولغان.

ھەقىقەتەن ھەم يوقۇرىدىكى ئىككى پىكىرنىڭ مۇئەللىپلىرى شەرقىي تۈركىستان تارىخىنىڭ ئانا ھۆججەتلىرىنى شۇ كۈنگىچە ياخشى بىلمەيدۇ. 1950 - 1960 يىللىرى ئۈچىنچى شەرقىي تۈركىستاندا ئېلىپ بېرىلغان ئىلمىي تەكشۈرۈشلەردە خىتاي تارىخچىلىرىنىڭ مۇتلەق تولۇق قاراخانلار (1136 - 870)، كۈسەن (1515 - 1316)، سەئىدىيە (1683 - 1516) دۆلەتلىرى ھەققىدە ھېچ نەرسە بىلمەيدىغانلىقلىرىنى ئوچۇق ئىقرار قىلىپ

بۇ خۇسۇستىكى بىزنىڭ ھۆججەتلەرنى خىتايچىغا تەرجىمە قىلىپ تونۇشتۇرۇپ چىققاندىن كېيىن، ياۋروپا تارىخچىلىرى ھەم قاچان خىتاي مەنبەلىرىگە ئاساسلىنىپ كەلگەنلىكتىن بۇ خاتالىرىنى خىتايلاردىن يۇقتۇرۇپ كەلمەكتە. بىز تۆۋەندە بوماقۇزۇنىنىڭ ئۆز بىلىمىدىكى ئەڭ ئىشەنچلىك ھەم توغرى مەنبەلەرگە ئاساسەن يورۇتۇپ ئۆتمەكچىمىز.

بىز بوماقۇزۇنى دەۋردىن يورۇتۇپ ئۆتۈش ئۈچۈن ئەۋۋەل شەرقىي تۈركىستان تەۋەلىكىنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئاتا ماكانى ئىكەنلىكىنى يەنە بىر مەرتىۋە كۆرسىتىپ، بۇ يەردە قۇرۇلغان ئەڭ دەسلەپكى ھون - تۈرك دۆلىتىنىڭ بىنا قىلىنغانلىقى ئۈستىدە ھەقىقىي قىسقىچە توختىلىپ ئۆتمەكچىمىز. 1958 - يىلى شەرقىي تۈركىستاننىڭ تاكلىماكان چۆلىدىن تېپىلغان بۇنىڭدىن 500 مىڭ يىل بۇرۇنقى بىر ھەيكەل تېپىلىپ، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئادەملىرى ھىمالايە تېغى يەنە بولغاندىن كېيىن ھازىرقى شەرقىي تۈركىستان تەۋەسىدە پەيدا بولغان، - دېگەن بەزى خەبەرلەرنى ئالىملارنىڭ پىكىرلىرىنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلىدى. تاكلىماكاننىڭ "ئەينى ماكان" دېگەن سۆزنىڭ كېلىپ چىقىشى نىشانە ئورال ۋە بېيجىن ئادەملىرىدىن بۇرۇنقى بۇ يەردە ئادەم بالىلىرىنىڭ بولغانلىقىنى دەلىللەيدۇ. بۇ ئادەملەر ھېچبىر گۇمانسىز تۈركىي نەسىللىك ئاھالىلەر بولغان. ناھايىتى جىق ئۇيغۇر تارىخچىلىرى تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئادەم پەيغەمبەرنىڭ بىر ئوغلى يافەسنىڭ كېلىپ چىققانلىقىنى، يافەس ئالتە مىڭ يىل بۇرۇنقى ئىكەنلىكىنى زىكىر قىلىشىدۇ. بىرقانچە ئارىپ تارىخچىلىرى بۇ خۇسۇستا سۆزلىگەندە يافەسنىڭ كىنا - مۇرتۇس ئادەم (ئادەم پەيغەمبەر) ئوغلى ئىكەنلىكىنى ۋە ئۇنىڭ تۈركىي خەلقلەرنىڭ جىنسىغا ئائىت ئەۋلادلىرىنى قەيت قىلىشىدۇ. ناھايىتى كۆپ تۈرك ئالىملىرى شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئەزەل - ئەزەلدىن بويان تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئاتا ماكانى بولۇپ كەلگەنلىكىنى يېزىپ، ئۇنى "ئاتا تۈرك دىيارى" دەپ يۇقۇرى باھالاپ ئەسەرلىرىدە ھەلۋىم قىلىپ كەلمەكتە.

داۋامى بار

ئاۋستىرالىيەگە قاراپ كۆچۈشلەر داۋام قىلماقتا.

مانا، گېزىتىمىزنىڭ تەھرىراتىغا جاھاننىڭ ھونغ - قونغ، ئىستانبۇلدىن كەلگەن خەتلەردىن يېڭى - يېڭى كۆچمەن مۇساپىرلار ھەققىدە خەۋەر قىلماقتا...

بىر خەتتە ھازىر ھونغ - قونغقا توپلىنىپ قالغان بىر توپ شەرقىي تۈركىستانلىقلارنىڭ شۇ يىل 8 - ئايدا ئاۋستىرالىيەگە قاراپ ماڭىدىغانلىقى بىلدۈرۈلگەن. يېقىندا ھونغ - قونغ مەمۇرىيىتىنىڭ باشلىقى مايى خوجانابىلارنىڭ مۇخبىرلارغا بەرگەن بىر سۆزىدە شۇ يىل ھونغ - قونغقا خىتايدىن رەسمىي ۋىزا ئارقىلىق بەش مىڭ كىشى، غەيرى رەسمىي ئالتە - يەتتە مىڭ كىشى كېلىپتۇ، - دېيىلگەن. مايى خوجانابىلارنىڭ رەسمىي ۋىزا بىلەن كېلىپتۇ دېگەن بەش مىڭلىك ئىنسى شەرقىي تۈركىستانلىقلار بولۇشى مۆلچەرلەنمەكتە.

ئىككىنچى خەتتە شەرقىي تۈركىستانلىق يەنە بىر خىل كۆچمەنلەر ھەققىدە خەۋەر قىلىنغان. يەنى مەسىلەن، قەشقەردىن 8، ياركەنتتىن 7 ۋە غۇلجا ھەم ئۈرۈمچىلەردىن 20 ئائىلىنىڭ ۋەتەنىدىن جۇدا بولۇپ، تۈركىيەدىكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرى قېشىغا كېلىپ ئورۇنلاشقانلىقى خەۋەر قىلىنغان...

بۇنىڭدىن ئاشقىرى قارىلىپ يۈرگەن خەۋەرلەرگە قارىغاندا شۇ يىل تۈركىيە، گېرمانىيە ۋە سەئۇدىيە ئەرەبىستانىدىن ئۇ يەرگە كەلگەن ۋەتەنداشلار بىر - بىرلەپ زىيارەت قىلغاچ يانارسا ئۇ يەردىكى تۇغقانلىرىدىن مۇمكىن بولغانلىرىنى ئۆزلىرى تۇرغان يەرلەرگە ئېلىپ چىقماق نىيىتى بىلەن سەپەرگە ھازىرلانماقتا ئىكەن.

خىتاي پەنلەر ئاكادېمىيەسى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ باشلىقى ئۇشتۇمتۇت يوقۇلۇپ كەتكەن

يېقىندا شىنجاڭدا دىشۇسىنىڭ تولىمۇ پەرىشانلىق بىلەن ئېلان قىلغان بىر خەۋەرگە قارىغاندا، شۇ يىل 6 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا لوبنۇر سەپىرىگە يولغان خىتاي پەنلەر ئاكادېمىيەسى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى پىن جاۋۇن ئەينى ئۇشتۇمتۇت يوقۇلۇپ كەتكەن. رەسمىي خەۋەرلەرگە قارىغاندا ئالاھىدە بۇيرۇق بويىچە شىنجاڭدىكى پۈتۈن خىتاي ھەربىي قىسىملىرى ھەربىي ھالەتكە كېلىپ ئۇنى ئىزدىگەن بولسىمۇ ھېچبىر دېرىكىنى چىقىرالمىغان.

قەشقەرلىق يېشى

شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى

ماي 1980
5-سان
(№ 14)

گېزىتە 1979-يىل ئاپرېلدىن ئېتىبارەن چىقماقتا

ھەر ئايدا بىر قېتىم چىقىدىغان خەلقئارا ئۇيغۇر ۋەتەنداشلار گېزىتى

شەرقىي تۈركىستان يېزىقلىقلىرى —

[illegible]

شەرقىي تۈركىستان مۇسۇلمانلىرىنىڭ مۇقەددەس ئىسلام ئەقىدىسى ھېچقاچان ئۆزگەرمەيدۇ، ئۇنى ھەرگىز خىتاي فاشىستلىرىدىن سورىمايلى!

«جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى جەمئىيىتى»نىڭ رەئىسى بۇرھان شەھىدى جاناپ ئالىلىرىگە.

شەرقىي تۈركىستان مۇسۇلمانلىرىنىڭ چەت ئەللەردىكى ۋەكىللىرى نامىدىن مەخسۇس نامە.

شۇ يىل 4-ئاينىڭ بەشى-ئالتىسى خىتاي ھەممەككارلىرى شەرقىي تۈركىستاندىن كەلگۈچە (كەلگۈچە) ياشاۋاتقان ئۇرۇن مۇسۇلمانلىرىنىڭ ۋەكىللىرىنى بېجىڭگە چاقىرىپ، ئۇلارغا ئىسلام مەسىلىسى مۇزاكىرە قىلىنغان بولىدۇ. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن «شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» شەرقىي تۈركىستان مۇسۇلمانلىرىنىڭ چەت ئەللەردىكى ۋەكىللىرى نامىدىن بىر ۋەكىل ھاجى ھاجىم جاناپلىرىنىڭ «جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى جەمئىيىتى»نىڭ رەئىسى بۇرھان شەھىدى كىرامىلىرىغا يازغان خېتىنى ئاھمىيەتلىك دىققەت ئېتىبارى بىلەن ئوقۇرمەنلەرگە ئېلان قىلدى.
تەھرىرات.

ئەزىز دىنى قېرىندىشىمىز بۇرھان ئەپەندى شەھىدى جاناپلىرى!

پەقىر ئىلمىي ئالىيلىرىز ھاجى ھاجىنىڭ جانابلىرىنىڭ ئايرىلغىنىغا مانا 30 يىل بولىدۇ. شۇنىڭدىن بېرى، بولۇپمۇ سىياسىي سەھنىدە ناملىرىڭىز زور تۈپ كەتكەن 60 ۋە 70-يىللىرى، ئەنە كەلگۈلۈك ئۈچ بىچارە قېرى ئەر بابىغا كەلگەن ئۇخشايدۇ دەپ ئەنسىرەپ، خىتاي جاللاتلىرىنى قارغاپ يۈردۈم. چۈنكى سىز شەرقىي تۈركىستانلىقلارنى ئۇ چۈن چوڭ مۇلاھىزە قىلىشلىرىڭىز. ئۆزلىرىڭىز ئاتا رەھمەتلىكنىڭ مەنسۇپ بىر قاداش بولسىڭىزمۇ، پۈتۈن ھاياتىڭىزنى ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىڭىزغا خىزمەتتە ۋە مەسۇلىيەت بىلەن تۈگىتىپ كەلدىڭىز. ۋاقىت ۋە مۇناسىۋەت بولۇپ ئۆتكۈزۈپ كەلگەن مۇشۇ سەۋەبلەرگە، شەخسەن مەن سىزگە چەكسىز ھۆرمەت-ئىززەت ۋە ئىشەنچ بىلەن قارايمەن.

چۈنكى سىز ئەللىك يىللىق سىياسىي پائالىيىتىڭىزدە دۆشمەن بىر بولغانلىقنى ئاپالماي كېلىۋاتقان بۇ سىياسىي دەۋرىڭىزدە. مەن سىزنى بۇ سوۋېت بىلەن تۇرۇپ خەلق دەردىنى ئاڭلايدىغان بىرى دەپ بىلىمەن.

نۇجىستىيە ئىلگىرىكى قىياس قىلىمەن. سەۋەپ، ئىستىقلالىيەتچىلەر ئۆزلىرى مۇستەقىل ياخشى كۆرۈپ ياخشىلارنى ئۆزلىرىگە قوشۇۋالدى. ئەمما لېكىن سەھنىگە چىقىپ ناخشا توقۇغان پېتىچە ئايالنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىنى ياقلايمىز. بىلىمەن، سىزنىڭ مۇنپەقەت ئاھايىتى ياخشى دىيانەتلىك ئادەمسىز. بىراق سىياسەتنىڭ ياكى يالغۇزلۇق بىلەن پەرقسىز سادىق بولۇپ كېلىشىڭىز تۈپەيلى قانچە-قانچە مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىڭىزنىڭ خىتاي ياردىمىدە ئۆلتۈرۈپ كېتىشىگە سەۋەبچى بولغانلىقىڭىزنى ئۆزىڭىز بىلەمسىز (؟). مانا ئەمدى سەكسەنگە يېقىنلاشقان ۋاقتىڭىزدا ھەم سىز خىتاي قولىدىكى بىر «رەھبەر»، «مۇسۇلمان پېشۋاسى» بولۇپ، يەنىلا يەنە ئالدىنلا چىقىپ قالدىڭىز.

ئەپسۇس، ئەپسۇس...

لېكىن ھېلىمۇ مەن سىزنىڭ سالامەت بار بولۇشىڭىزدىن خۇشالمەن. ماداملىكى، خۇشاللىق بىز مۇسۇلمانلارنىڭ نۇرى ئىمانىمىز بولۇپ، ھامان ياخشىلىقنى بېشارەت ئېتۇر. سىز قېرىدىڭىز. ئەمدى سىزنىڭ مۇشۇ بېشارەتكە ئەھدى ئاخىرقى ئۆمرىڭىزدە، ئۆزىڭىز كۆپ-كۆپ ئەمەللەر ئەقىدىسىگە ئىگە بولۇپ شەرقىي تۈركىستان ئۈچۈن ئەي يەنە تۈرلۈك بىر زەررىسى بولسىمۇ ئادا قىلىپ كېتەرسىز دەپ ئۈمىد قىلىمەن.

ئۆزىڭىز بىلىسىز، خىتاينىڭ سىياسىي، ھەربىي ۋە مەدەنىي جەھەتتىكى زور تاجاۋۇزلىرىنى ئېرى قايرىپ قويۇپ، پەقەت بىر مۇمكىن مۇسۇلمانلارغا قىلغان ھاقارەت ھەم خىيانەتلەرنى كېچۈرۈشكە مۇمكىنمۇ؟ ئۇ دىنىمىز ئەقىدىسىگە ئەللەرنىڭ ئاساسىي ئەقىدىلىرىنى بۇزۇلغان ماكان. ماشا ئىبادەتخانىلىرىمىزنىڭ قەدىمىي قۇتلۇق ئورۇنلىرى، ئىبادەتلەر، ئاسارى ئەتىقىلىرى كۆيدۈرۈلۈپ، تۈگىتىلىشى ياكى پۈتۈنلەي تارىخ

سەھىپىسىدىن يوق ئېتىلدى. مىڭلىغان مېچىت-مەدرىسىلىرىمىز خىتاي ھەربىيلىرىنىڭ ئامبارلىرىغا ئايلاندۇرۇلدى، نەچچە ئون مىڭلىغان مەشھۇر دىنىي زاتلىرىمىز «يات ئىنسانلار» «دىنغا مەست» دېگەن يالغان قالپاق ئىچىدە ئەنە ۋەھشىيانە ئۆلتۈرۈلدى. بىزنىڭ مۇقەددەس دىنىمىزنى بۇ دۇنيادىن تۈگىتىشكە ئىنتىلگەن مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ مانا بۇ كەبى ۋەھشىيانە مۇناسىۋەتلەر بولۇپ كەلگەن خىتاي زېمىنىدىن مۇنداق ئېلىپ بىزگە يەنە ياخشىلىق قىلىشى مۇمكىنمۇ؟ ياق، ياق قىممەتلىك بۇرھان شەھىدى بۇ ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. خىتايلارنىڭ ھازىرقى يەردىكى مۇسۇلمانلارنى ئۆلتۈرۈش مەقسىتىدە بېجىڭگە چاقىرىشى. ئۇلارنىڭ چاقىرىشى ئۆتكۈزۈلگەن مەخسۇس يىغىنلىرى ھازىرقى دۇنيا بويىچە مۇسۇلمان ئالىمىنى ئالدىغان غايەت زور خىيانەت ئىشلار ئۈچۈن قىلىنغان بىر قوزغىلاڭنى باشلىنىشى ئەمەس. ئەگەر سىز جانابلىرىڭىز بۇ قېتىم خىتاي ھەمكارلىرىنىڭ بۇ چاقىرىقىغا ئۆتۈنۈشلىرىنى ياخشى بولۇپ سەرۋەر بولسىڭىز - سىزنى ھېچ بىر مۇسۇلمان ئالىمى كەچۈرمەيدۇ. مەن سىزدىن شۇنى سورايمەنكى ھەقىقەت ئۈچۈن قىلسىڭىز، سىز بۇ قېتىم ئىلەنى پاك بولۇپ قالىسىز. پاك مۇسۇلمان ئۆلكىدىن دىنىي ئىشىمىز مەرھۇم ھالەتكە بولۇپ، خىتاي ۋەھشىلىرىگە قارشى مۇشۇ مالە ئاچچىق قارشى بولۇڭ. ئۆلۈم ھەق، ھەممىمىز ئۆلىمىز. پاك ئۆلەيلى. ئۆلگىچە پاك چېلىشايلى. ئۆزىنى ئىسلام دىنىدىن دەپ دېگەن ھەربىر مۇسۇلمان ئالىمى ئالدىدا بۇگۈن خىتاي فاشىستلىرىغا قارشى مۇشۇ چېلىشىش پاك يول بارمۇ؟ بۇ يول ئۆلۈك ئىنقىلاپ. بۇ ئاخىرقى ئىنقىلاپ. تارىخىي دۈشمىنىمىز خىتاي دۇنيالىرىغا قارشى مۇشۇ ئاخىرقى غازات ئىنشائاللاھ بولارمىكى!

سىزنىڭ مۇقەددەس دىنىمىز يولىدىكى ھەقىقىي ئىشلىرىڭىزگە زور-زور نۇسرەت تىلەپ ۋە سىزنىڭ يەنە ئۇمۇتۇ زەپەر تۈرمۇ ۋە سورۇشلىرىڭىزنى جانابى ھەقتىن تىلىگۈچى شاگىرتىڭىز:

ھاجى ھاجى ئارتۇشى.

بىز ئۇيغۇر

(ئون ئۈچىنچى لەۋھە)

ئۇيغۇر دۆلەتلىرى ۋە ئۇلارنىڭ مۇھىم مەدەنىيەت ئاساسلىرى.

(بېشى ئۆتكەن سانلاردا)

بۇ مەزگىلدە شەرقىي تۈركىستاندىكى خىتاي ھۆكۈمرانلىقى ئومۇمىي سانى 360 مىڭ كىشى بولسىمۇ ئۇلارنىڭ 100 مىڭغا يېقىنى گومىنداڭنىڭ قوراللىق كۈچلىرى تەشكىل قىلاتتى. بۇ قوراللىق كۈچلەر تۈزۈلمىچە ياپون ئۇرۇشلىرىغا قاتناشقان تەجرىبىلىك پىيادە ۋە تۆرتىنچى قىسىملىرى، ئامېرىكا تەمىنلىگەن ئالغان ھاۋا كۈچلىرى بىلەن چېگرادا- بۇلارنى ئۈچۈن مەخسۇس تەربىيىلەنگەن ئاتلىق لەشكەرلىرى ئورنىتىلغان ئىدى. مۇشۇ سەۋەبلىك گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى ماختىنىپ، «بىز شىنجاڭنى ئۆلكىسى (شەرقىي تۈركىستاننى) ھېچقاچان يەرلىك مىللەتلەرنىڭ قولىغا بېرىپ قويمايمىز» دەپ ئوچۇقتىن-ئوچۇق جار سېلىشقا كەلگەن ئىدى.

خەلقىمىز ئۇزۇندىن تايانغان مىللىي ئىنقىلابلارنىڭ تارىخ تېپى تىلغان بىر ھەقىقەتنى شۇكى، ئۇ ئومۇمى ئىشقا ئۈندىگەنگە قارشى ئوق ئاتقۇچى ئەجدادلىرىمىزنىڭ كۈچى قانچە يېسىم، ئەسكەرلىرى قانچە مۇنتىزىم ۋە زامانىۋى قوراللانغان بولسىمۇ ئەبەدىي بەرداش بولسىمۇ، ئىلى ۋىلايىتىدە باشلانغان مىللىي ئىنقىلاب ئالدىدا گومىنداڭ خىتاي ھەربىي كۈچلىرى قوردىكى مۇشۇ تارىخىي تەجرىبىنىڭ قۇربانلىرى بولدى. مەسىلەن، چىشىپ-تىرنىقىغىچە قوراللىنىپ، ھەربىي مەشقلەرنىڭ پۈتۈن سامىسىنى ئۆتكەن چوڭ بىر تۈركۈم گومىنداڭ چېرىكلىرى بىر نەچچە قېتىم ئىلقارلارنىڭ قانتىدە كۆكلەپ، ھاجايىپ بولۇشنى بىلمەي كېتى-كەينىنى مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ تۇردى. چۈنكى ئۇلار ھەربىي دوختۇرلىقتا پارتىزان بولمىغان كىشىلەرنىڭ ھىم ھۇجۇملىرىغا داخىل بولاتتى. خەلق ئۇلارنى زادى تاپالمايتتى. ھەممىسى بولۇپ ئىلى بويىچە چوڭ-كىچىك ئۇرۇشلار قىرغىنچىلىق ئۇرۇش بولدى. بۇ ئۇرۇشلاردا گومىنداڭچىلار ھەربىي ۋە ساقچىلىرىنى بولۇپ يەتتە مىڭ كىشىسىنى ئايرىلدى. ئاخىرقى نەتىجىدە ئىلى ۋىلايىتى تەھرىمان ئىنقىلابچىلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ، بىر نەچچە مەجبۇر بولغان ئىدى.

ئىلىنىڭ مەركىزى غۇلجا شەھىرى 1944-يىلى 11-نويابىر كۈنى خىتاي زۇلمىدىن پاك-پاكىزە ئازاد بولغان ئىدى. 12-نويابىر كۈنى بۇ شەھەردە «ئازادلىق» تەشكىلاتىنىڭ رەھبەرلىرى ئاساس قىلغان ھالدا «ئازاد شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىي جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇلغانلىقى ۋە ئۇنىڭ ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت تەشكىلاتى خىتابنامىسى ئېلان قىلىندى. ھۆكۈمەت باشلىقى مەرھۇم ئەلىخان تۆرە، مۇئاۋىن باشلىقلار: ھېكىم بەگ غۇلجا بىلەن ئازادلىق خەلقىمىز ئۆتمۈشلىرىنى ئە بولغىنى يىرتىۋە، دۆلەت كاتىپى ئابدۇرەئۇپ مەخسۇم بولۇپ، ئۇلار دەئىس جۇمھۇرىيەت ئېلان قىلىندى.

بۇ دۆلەتنىڭ دۆلەت مەمۇرىيەت ئىشلىرى تۆۋەندىكىچە ئىدى. مەمۇرىيەت ئۈستىدە بۇ جۇمھۇرىيەتنىڭ ئالىي ھاكىمىيەت ئىشلىرى ئىسپىتىدا كىشىلىك خەلق ئىشلىرىغا يېتىشتە مۇستەقىل. بۇ ھەيئەت قېشىدا ئالىي ئەدلىيە مەھكىمىسى بىلەن دۆلەت تەپتىش مەھكىمىسى، ھەيئەت قارىمىقىدا: دىنىي نازارەت، ھەربىي ئىشلار نازارىتى، ئىچكى ئىشلار نازارىتى، خەلق مائارىپ نازارىتى، خەلق مائارىپ نازارىتى، يەر سۇ-چارۋا ئىشلار نازارىتى، مالىيە نازارىتىنى ئىبارەت يەتتە نازارەت قۇرۇلدى. ۋىلايەت بويىچە ۋالىي مەھكىمىلىرى قۇرۇلۇپ، ناھىيىلەردە ھاكىم ئىدارىلىرى ئېچىلغان ئىدى.

بۇ جۇمھۇرىيەت ئېلان قىلىنغان 9 ماددىلىق خىتابنامە تۈز تارىخىي شارائىتنى بويىچە ئاھالىمىز تۈرۈنى قوبۇل قىلغان ئىدى. مەسىلەن، ئۇنىڭ بىرىنچى ماددىسىدا «شەرقىي تۈركىستاندىن تۇرۇپ خىتاي ھاكىمىيىتى مەڭگۈ يوقىتىلىش» دېيىلگەن ئاجايىپ بىر جاكارلىق شوئار ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، قالغان ماددىلاردا پاش شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى ھەممە تەرەپتىن گۈللەندۈرۈپ، ئىجتىمائىي جەھەتتىن ئىسلاھ قىلىشنىڭ چارىلىرى بەلگىلەنگەن ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بۇ خىتابنامە پارلاق خەلقنىڭ بىردەك ھىمايىسىگە ئېرىشكەن بولغان ئىدى.

«شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلابىي جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭ خىتابنامىسى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن گومىنداڭغا قارشى ئۇرۇش ئەلگە ئالدىنقى سەپتە مىللىي قوشۇن قۇرۇلۇشنىڭ بىرىنى تۈزدى. بويان خەلق ئىشلىرىدە يېتىشىنىڭ 1945-يىلى 3-فېۋرال قىغىشىدا تەسلىم قىلغاندىن كېيىن 8-ئاپرېل كۈنى غۇلجا شەھرىنىڭ تۈغ مەيدانىدا خەلق ئالدىدا رەسمىي جاكارلاندى. جاكاردىن كېيىن مارش ئەمەلدار كەمزول، ئايرىم ئالىي كىيىپ ياكى ئاۋغان ئىستانىدا مىللىي قىسملار قېتىم پاراتتىن ئۆتتى. بۇ قىسملار ئاتلىق پىيادە ۋە زامانلاشقان تۆپچىلاردىن ئىبارەت ئون ئۈچ مىڭ كىشىلىك بەش پولكنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، ئۇنىڭ باش قوماندانلىقىغا گېنېرال-لېيتېنانت ئىسخاقبەگ (قىرغىز)، مۇئاۋىن قوماندانلىقىغا پاتىپالكوۋنىك زۇنۇن تېيىپوۋلار بەلگىلەنگەن ئىدى.

دېمەك، ئەنە شۇ شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئالدىنقى سەپىدىن بىر ۋەزىيە شەرقىي تۈركىستاننى پۈتۈن يۇرتلۇق گومىنداڭ چاكىلىسى قوزغىلىپ ئۆتۈلۈش ئىدى. چۈنكى ئۇچۇن ئەۋۋەل شىمالدىكى تارباغاتاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنى ئازاد قىلىشنىڭ نىشانى تۈزۈلدى. بۇنىڭدىكى ۋىلايەتنى يوشۇرۇن تەشكىلاتلار بىلەن ئالاقىلەر قۇرۇلۇپ، گومىنداڭچىلارنىڭ ئۈرۈمچى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ئۈزۈپ تاشلاندى. نەتىجىدە 1945-يىلى 1-ئاۋغۇست كۈنى تارباغاتاي، 6-سېنتەبىر كۈنى ئالتاي ۋىلايەتلىرى ئازاد قىلىنىپ، ئالتاي قازاق خەلقىنىڭ ۋە تەيپۇرۇ دەۋر ئۇلغاي گېنېرال-مايور دەلىلخان مىللىي ئارمىيىنىڭ يەنە بىر مۇئاۋىن قوماندانى بولۇپ بەلگۈلەندى. ئاندىن ئۈرۈمچىگە ئۇتۇرۇشنىڭ ئالىي مۇستەھكەم قايسى ھىسابلانغان شىخو ناھىيىسى قولغا ئېلىنىپ، ماناس دەرياسىنىڭ بويىغا ئىستىھكام قۇرۇلدى. بولسا قىرىقلامىنى قۇرۇلۇشتا شىخو-ساۋەن تاغلىرىدىكى قازاق قىسىمىدا ئىشلەرىمىزدىن چىققان قالىبەگ، تاكىمان كەبى ۋەتەنپەرۋەر ئەيدسەرلەر ئاھالىمىز چوڭ قوراللىق يارىدەملەردە بولدى. ئۇرۇشتا مۇشۇ يەردە توختىدى.

(داۋامى بار)

ئا. قۇتلۇقزادە تۇغلاي

ئاناۋەتەن

(بېشى ئۆتكەن سانda)

قەيەردە ئۆلسەم، ئۇيغۇرلىقى ئىنقىلابىي ۋە ئۆتۈنسىز،
ئۆتەرمۇ ئۆتكۈلىدىغان ئۆتكەننىڭ شۇ كۈنسىز...
ئۇزۇن يىللار كەم زېمىنسىن شاتلىق نۇرى بولدى،
بىر كۈن زېمىن كۆزلىكە بولسا، بىرى نەم بولدى.
ئۇزۇن يىللار كەم زېمىنسىن قارا بەختىڭگە،
چىراق ياقار تېپىلمىسا تاجۇ-تەختىڭگە...
ئاقارتىپ ئۆتۈپ، جۇرۇر بولمىسا جاھان ئۆتۈڭگە،
ئۇزۇن يىللار كەم زېمىنسىن قارا كۈنۈڭگە.
مەزلۇم ئېلىنىڭ بولمامدۇ يە، بىر مۇددە ئاسى،
يە دۇنيانىڭ تەكشەپ تۇرغان يوقمۇ خۇداسى؟
بىز يوق بولغان يادنامە تىلىمىز مۇزرى زامانى،
ئۇيغۇرىستان ئاتى-شۆھرىتى ياسىغان سامانى.
ساتۇدىنى بۇزغۇن خەلقىم چېبەرچە ئىقلىغان،
سەددىچىنلىق مىسلىدە رىنىڭ ھالىنى تەلەپ قىلغان.
غالىپ ئەرلەر ئۇلۇغ ئاتا-ئوغۇلسىز ۋەتەنگە،
ياۋۇز قادىلىپ قارىلماتتى ئۇچاغ كۆزۈرگەنگە.
ئىسكەندەر ئۇتقۇدا بولۇپ ئېيتىلغان خەقنى —
«ئۇيغۇرلار» دېدى شاھ ئوغۇزخان غالىبەشەنى.
مەن ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىنى يېتىسەم قىلەمەن،
گاھ شاتلىنىپ، گاھ ئىسسىق ياش تۆكۈپ ئەلەمنى.
شاتلىغىم شۇ: تىلىم ئۇزۇن تارىخ ئالدىدا،
ھەسرىتىم بۇ: مېنىڭ ئېلىم قالدى دالىدا.
ئۆتۈشتە ۋەتەنىم مەشھۇر ئەلنىڭ ئاتىچاق خالايىق،
نېچۈك ئەندى ئۆز نەرلىگى ئەمەسكەن لايىق.
نېچۈك ئەندى بېغى ئاخىر سولۇپ بولدى گۆرىستان،
ئۇيغۇرىستان بۇ تالاڭ يا ئىشغالى بوستان.
قانچە قاپلار بولدى مانا بېشىدا سايە،
مەن ھەيرانمەن ئۇنى ھېچكىم قىلماس ھىمايە.
ئېيتقىن تارىخ، قاداق ئۇلار باشتىن كېتەمدۇ؟
ئۇيغۇرىستان مۇرادىغا بىر كۈن يېتەمدۇ.
ئېيتقىن تارىخ، نامى پاكى سەننى ئۈچۈرەمدۇ،
يە ئەسەر سانى بولۇپ ئۆتۈشتىن ۋۇزۇقا كۆچەمدۇ.
ئېيتقىن تارىخ، بۇ ھىجراننىڭ پايانى يوقمۇ؟
ئازادلىقنىڭ بىر شەپىسى — ئايانى يوقمۇ.
جاننى كىچىپ يېتەلمەسمۇ نېچۈك جاناندا،
يەتكەندە ياغىن سىرىنى پۈتكۈل جاھاندا!
تارىخ ئاناغا كىرىپ ئۇزاق تۈزۈلەر بېسىپ ئاشتى،
ئۇسرالارنى ئاتقان پەمانخا غەزەپ ئۇلاشتى...

(داۋامى بار)